

www.keu.kz

№ 2 (69) 2023

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ ЖАРШЫСЫ:
ЭКОНОМИКА, ФИЛОСОФИЯ,
ПЕДАГОГИКА, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ**

ЖУРНАЛЫ

ЖУРНАЛ

**ВЕСТНИК КЭУ:
ЭКОНОМИКА, ФИЛОСОФИЯ,
ПЕДАГОГИКА, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ**

JOURNAL

**BULLETIN OF KEU:
ECONOMY, PHILOSOPHY,
PEDAGOGICS, JURISPRUDENCE**

Қарағанды 2023

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Аймагамбетов Е. Б. [Yerkara Aimagambetov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан), председатель;

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Накипова Г. Н. [Gulmira Nakipova], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Мануэль Фернандез-Грела [Manuel Fernandez-Grela], доктор PhD, [экономика], Университет Сантьяго де Компостела (Испания);

Владимиров Желю [Zhelyu Vladimirov], PhD, [экономика], профессор факультета экономики и бизнес-администрирования Софийского университета им. К. Охридского (Болгария);

Абрамов Р. А. [Ruslan Abramov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], заведующий кафедрой государственного и муниципального управления Российского экономического университета им. Г. В. Плеханова (Россия);

Алимбаев А. А. [Abilda Alimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], НИИ регионального развития (Казахстан);

Азаров В. А. [Vladimir Azarov], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Омское региональное отделение Российской академии юридических наук (Россия);

Бакишев К. А. [Kairat Bakishev], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], НИИ Экономических и правовых исследований Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Байтенова Н. Ж. [Nagima Baitenova], доктор философских наук, профессор, [философия], Казахский национальный университет им. Аль-Фараби (Казахстан);

Жанакова Н. Н. [Nazigul Zhanakova], кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, [экономика], старший эксперт центра экономических исследований и прогнозирования АО «Институт экономических исследований» (Казахстан);

Игнатюк А. И. [Anzhela Ignatyuk], доктор экономических наук, профессор, [экономика], профессор кафедры экономической теории, макро- и микроэкономики Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Украина);

Минжанов Н. А. [Nurlan Minzhanov], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Муликова С. А. [Saltanat Mulikova], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Панзабекова А. Ж. [Aksana Panzabekova], кандидат экономических наук, доцент, [экономика], главный научный сотрудник Института экономики КН МОН РК (Казахстан);

Сихимбаев М. Р. [Muratbay Sikhimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Татарян В. Г. [Vladlen Tataryan], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Московский университет МВД России им. В. Я. Кикотя (Россия);

Тургель И. Д. [Irina Turgel], профессор, доктор экономических наук, [экономика], директор (начальник) подразделения, Школа экономики и менеджмента, заведующий кафедрой теории, методологии и правового обеспечения государственного и муниципального управления (Россия);

Ханов Т. А. [Talgat Khanov], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

ҚЭУ Жаршысы
Ғылыми басылым

Вестник КЭУ
Научное издание

Bulletin of KEU
Scientific publication

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации
и общественного согласия Республики Казахстан.

Свидетельство № 3672-Ж от 11 марта 2003 года.

Подписной индекс: 74106
Учредитель: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Год основания журнала — 2003.

Периодичность издания — 4 номера в год.
Языки публикаций: казахский, русский, английский.

Ответственность за аутентичность и точность приводимых в статьях цитат, имен, названий и иных сведений, а также за соблюдение законодательства о защите интеллектуальной собственности несут авторы публикуемых статей.

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

<i>Жанар Әубекерова, Бақтыгүл Қасимова, Айнара Райымбекова</i> ЭКОНОМИКАЛЫҚ ШАРАЛАРМЕН ҚАЛАЛЫҚ КӨЛІК ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ	7
<i>Жанар Аубекерова, Елена Краснощекова, Айнур Шахшина</i> КӨЛІКТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ СТАНЦИЯЛАРЫНДАҒЫ МАРКЕТИНГТІК Оқиғалардың ерекшеліктері.....	12
<i>Валерий Бирюков</i> Орнықты даму тұжырымдамасын іске асыру үшін МИНЕРАЛДЫ-ШИКІЗАТ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	18
<i>Зияда Борбасова, Айғаным Омарова, Нина Фонова</i> ЦИФРАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ТУРИЗМДІ ДАМУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ.....	23
<i>Бактыгүл Касимова, Айнур Шахшина, Гульнур Райханова</i> DIGITAL MARKETING ЭВОЛЮЦИЯСЫ	28
<i>Дулат Раханов, Гульнара Сраилова</i> ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ	32

ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY

<i>Нурлан Минжанов, Гаухар Минжанова</i> ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ӘДІСНАМАСЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ ДАЯРЛАУ	38
--	----

ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE

<i>Ботагөз Ғаббасәлі</i> АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ДАМУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАРЖЫ ПИРАМИДАЛАРЫН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ	45
<i>Бақытгүл Ысқақова</i> КИБЕРҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ КЕЗІНДЕ АЛУ: ӨНДІРІСТІК ЕРЕКШЕЛІКТЕР	49
<i>Әйгерім Манабаева</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БРАКОНЬЕРЛІК ФАКТІЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУ ДИНАМИКАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	53
<i>Нұрлан Минжанов, Амина Кабилдина</i> Отандық қылмыстық заң тарихында алғаш рет көмелетке толмағандардың СУИЦИДТІК МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНА ҚАТЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ	59
<i>Алма Нурпеисова, Индира Искакова</i> АР-ОЖДАН БОСТАНДЫҒЫ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	63
<i>Владилен Татарян, Ахметқали Шаймұханов</i> «ЖОЛ ЖҮРІСІ ТУРАЛЫ» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗАҢЫНА ҚЫСҚАША ТАЛДАУ	69
АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ	74

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

<i>Жанар Аубекерова, Бактыгул Касымова, Айнара Райымбекова</i> ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОРОДСКИХ ТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМ ЭКОНОМИЧЕСКИМИ МЕРАМИ	7
<i>Жанар Аубекерова, Елена Краснощекова, Айнура Шахшина</i> ОСОБЕННОСТИ МАРКЕТИНГОВЫХ МЕРОПРИЯТИЙ НА СТАНЦИЯХ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ АВТОМОБИЛЕЙ.....	12
<i>Валерий Бирюков</i> АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВЫХ РЕСУРСОВ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ.....	18
<i>Зияда Борбасова, Айганым Омарова, Нина Фонова</i> МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ	23
<i>Бактыгуль Касымова, Айнура Шахшина, Гульнур Райханова</i> ЭВОЛЮЦИЯ DIGITAL МАРКЕТИНГА	28
<i>Дулат Раханов, Гульнара Сраилова</i> ОЦЕНКА И УПРАВЛЕНИЕ ТРУДОВЫМИ РЕСУРСАМИ	32
 ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY	
<i>Нурлан Минжанов, Гаухар Минжанова</i> ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ МЕТОДОЛОГИИ	38
 ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE	
<i>Ботагоз Габбасали</i> ТРАНСФОРМАЦИЯ ФИНАНСОВЫХ ПИРАМИД В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	45
<i>Бакытгуль Искакова</i> ВЫЕМКА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЙ: ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА.....	49
<i>Айгерим Манамбаева</i> ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПО ФАКТАМ БРАКОНЬЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	53
<i>Нурлан Минжанов, Амина Кабилдина</i> ВПЕРВЫЕ В ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА ПРЕСЕЧЕНИЕ ПРИЧАСТНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ К СУИЦИДАЛЬНОМУ ПОВЕДЕНИЮ	59
<i>Алма Нурпеисова, Индира Искакова</i> ПОНЯТИЕ СВОБОДЫ СОВЕСТИ И ЕЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ.....	63
<i>Владилен Татарян, Ахметкали Шаймуханов</i> КРАТКИЙ АНАЛИЗ ЗАКОНА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О ДОРОЖНОМ ДВИЖЕНИИ».....	70
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	75

CONTENTS

ЭКОНОМИКА • ECONOMY_Тoc143572178

<i>Zhanar Aubekerova, Baktygul Kasymova, Ainara Raiymbekova</i> IMPROVING THE EFFICIENCY OF URBAN TRANSPORT SYSTEMS BY ECONOMIC MEASURES	7
<i>Zhanar Aubekerova, Elena Krasnoshchekova, Ainur Shakhshina</i> FEATURES OF MARKETING EVENTS AT CAR SERVICE STATIONS	12
<i>Valeriy Biryukov</i> ACTUAL PROBLEMS OF THE MINERAL RESOURCES USE FOR THE IMPLEMENTATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT.....	18
<i>Ziyada Borbasova, Aiganym Omarova, Nina Fonova</i> INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION.....	24
<i>Baktygul Kasymova, Ainur Shahshina, Gulnur Raikhanova</i> THE EVOLUTION OF DIGITAL MARKETING.....	29
<i>Dulat Rakhanov, Gulnara Srailova</i> LABOR RESOURCE ASSESSMENT AND MANAGEMENT.....	32
ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY	
<i>Nurlan Minzhanov, Gauhar Minzhanova</i> PREPARATION OF STUDENTS WITH THE USE OF COMPETENCE METHODOLOGY.....	38
ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE	
<i>Botagoz Gabbasali</i> TRANSFORMATION OF FINANCIAL PYRAMIDS IN THE CONDITIONS OF INFORMATION TECHNOLOGY DEVELOPMENT	45
<i>Bakytgul Iskakova</i> SEIZURE IN CYBERCRIME INVESTIGATIONS: PECULIARITIES OF PRODUCTION	49
<i>Aigerim Manabayeva</i> FEATURES OF THE DYNAMICS OF CRIMINAL OFFENSE REGARDING FACTS OF POACHING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	53
<i>Nurlan Minzhanov, Amina Kabildina</i> PREVENTION OF INVOLVEMENT OF MINORS IN SUICIDAL BEHAVIOR FOR THE FIRST TIME IN THE HISTORY OF DOMESTIC CRIMINAL LAW	59
<i>Alma Nurpeisova, Indira Iskakova</i> THE CONCEPT OF FREEDOM OF CONSCIENCE AND ITS CONSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS	63
<i>Vladilen Tataryan, Akhmetkali Shaimukhanov</i> BRIEF ANALYSIS OF THE LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN «ABOUT TRAFFIC»	69
INSTRUCTIONS TO AUTHORS	76

ЭКОНОМИКА

ECONOMY

Жанар ӘУБЕКЕРОВА,

техника ғылымдарының кандидаты, доцент, kuka_68@mail.ru, +77003906671

Бақтыгүл ҚАСИМОВА,

экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, bakygul.kasymova@mail.ru, +77007111590

Айнара РАЙЫМБЕКОВА,

экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, ainaranet@mail.ru, +77027797758

(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ШАРАЛАРМЕН ҚАЛАЛЫҚ КӨЛІК ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Аннотация. Мақалада қалалық көлік жүйелерінің тиімділігін арттыру және автомобильдердің өмір сапасына нақты әсерін ескеру қажеттілігі қарастырылады.

Түйінді сөздер: қалалық көлік, агломерация, көлік шығындары, теңдестірілген көлік жүйесі.

Жанар АУБЕКЕРОВА,

кандидат технических наук, доцент, kuka_68@mail.ru, +77003906671

Бақтыгүл КАСЫМОВА,

магистр экономических наук, старший преподаватель, bakygul.kasymova@mail.ru, +77007111590

Айнара РАЙЫМБЕКОВА,

магистр экономических наук, старший преподаватель, ainaranet@mail.ru, +77027797758

(Қарағандық университет Қазпотребсоюзы,

100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОРОДСКИХ ТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМ ЭКОНОМИЧЕСКИМИ МЕРАМИ

Аннотация. В статье рассматривается необходимость повышения эффективности городских транспортных систем и учета реального влияния на качество жизни автомобилей.

Ключевые слова: городской транспорт, агломерация, транспортные расходы, сбалансированная транспортная система.

Zhanar AUBEKEROVA,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, kuka_68@mail.ru, +77003906671

Bakygul KASYMOVA,

Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, bakygul.kasymova@mail.ru, +77007111590

Ainara RAIYMBEKOVA,

Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, ainaranet@mail.ru, +77027797758

(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)

IMPROVING THE EFFICIENCY OF URBAN TRANSPORT SYSTEMS BY ECONOMIC MEASURES

Abstract: The article discusses the need to improve the efficiency of urban transport systems and take into account the real impact on the quality of life of cars.

Keywords: urban transport, agglomeration, transport costs, balanced transport system

Қазіргі өркениеттің негізін өсіп, кең агломерацияларға айналған қалалар құрайтыны белгілі болды. Адам қызметінің осы орындарының көпшілігі тиімсіз экономика, қоршаған ортаның бұзылуы және

қанағаттанарлықсыз өмір сапасының проблемаларына тап болады, яғни белгілі бір қаланың «өмір сүруге ыңғайлы» екенін анықтайтын факторларға тап болады.

Бұл мәселелердің көпшілігі қалалық көлік жүйелерінің тиімсіздігі мен басқа әсерлерінен туындайды. Қалалық көлік көптеген жолдармен дамыған қоғамдардың жалпы мәселелерін көрсетеді, атап айтқанда

- жеке және қоғамдық мүдделер қақтығысы;
- үлкен жүйелерді басқару сапасына тәуелділік;

- нарықтық шарттарда немесе мемлекеттік қызметтер ретінде ұсынылатын тауарлардың арақатынасы.

Төменде осы мәселелерді көрсететін мысалдар келтірілген.

- Жеке тұлғаның белгілі бір шеңбермен шектелмеген мінез-құлқы әлеуметтік оңтайлы мінез-құлыққа тап болады. Қоғамдық аумақтарда тазалықты сақтау, қоршаған ортаны қорғау, шуды азайту және т. б. сияқты мәселелерде жеке тұлғалардың мінез-құлқын өзгерту қажеттілігі ережелермен танылады және белгіленеді, айыппұлдармен және басқа шаралармен қамтамасыз етіледі. Алайда, қалалардағы қозғалысқа қатысты бұл мәселе әлі тиісті түрде шешілмеген.

- Жол қозғалысына қатысушылардың мүдделерін дереу қанағаттандыру және қалалық көлік мәселелерін ұзақ мерзімді шешу негізінен сәйкес келмейді және олар неғұрлым алыс болса, соғұрлым олар алшақтайды. Мысалы, әрбір автокөлік жүргізушісі жүру және тұрақ үшін жеткілікті орынға ие болғысы келеді, бірақ ұзақ мерзімді перспективада бұл тілектерді қанағаттандыру көше-жол желілері мен тұрақ қуаттарының шамадан тыс өсуіне әкеледі, бұл урбанизацияланған аумақтардың тиімділігі мен қоршаған ортаның сапасын айтарлықтай төмендетеді.

- Көлік жанама сипаттағы қоғамға, қоршаған ортаға және т. б. күшті оң және теріс әсер етеді, алайда бұл көрінбейтін «сыртқы әсерлердің» көпшілігі қаланың көлік жүйесін пайдалану тарифтерінде көрінбейді.

- Көлік ішінара еркін нарық ережелерімен жұмыс істегенімен, бұл әлеуметтік өмірдің көптеген аспектілеріне және қоршаған ортаның жағдайына әсер ететін күрделі жүйе; бұл жағдайда кешенді жоспарлау қажеттілігі туындайды. Қала тұрғындары жеке қажеттіліктерді басшылыққа ала отырып, қозғалыс нұсқаларын таңдайды; бірақ бұл жеке қалауларды тиімді көлік жүйесіне үйлестіру үшін кешенді жоспар қажет. Реттелмейтін нарықтық күштер үшін бұл мүмкін емес. Жан-жақты үйлестірілген көлік жүйесін құру Үкіметтің белсенді қатысуын талап етеді.

- Саяхат шарттары мен көлік шығындары жеке адамдар мен әлеуметтік топтардың өмір

сүру сапасына әсер етеді, сондықтан көлік жүйелерін тиімділік критерийлері негізінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік факторлар мен әділеттілік мәселелерін ескере отырып жоспарлау керек. Демек, көлік саясатының негізін таза нарықтық күштер мен таза қаржылық ойлар салуға болмайды.

- Көлік шығындарының құрылымы мен бөлінуі көлікті пайдаланатындар мен оны пайдаланбайтындар арасында (жеке сектор, билік және жалпы қоғам) қозғалыс әдісіне байланысты айтарлықтай өзгереді. Автокөлікпен, сондай-ақ қоғамдық көлікпен саяхаттардың көпшілігі қоғамдық және жеке секторларға айтарлықтай тікелей немесе жанама субсидиялармен келеді.

Көлік қалалардың сыртқы келбетіне ғана емес, олардың өмір сүруге ыңғайлылығына, яғни табиғи және қолдан жасалған қалалық ортаның сапасына да күшті әсер етеді. Осылайша, көлік қазіргі урбанизацияланған қауымдастықтардың тіршілік ету ортасына қатты әсер етеді.

- Ерекше мүдделері бар топтардың қатты қысымымен күшейтілген қалалық көлік проблемаларының күрделілігін жеткіліксіз түсіну жалпы игілікке қызмет ететін шешімдер қабылдауға үлкен кедергі болып табылады.

Көлікке деген жалпыға бірдей тәуелділік пен көлік кептелісінің қалалар мен қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсері арасындағы қақтығыс тиісті түрде түсінілмейді және шешілмейді.

Кептеліс мәселесін көше-жол желісін одан әрі кеңейту арқылы шешуге болады деген идея әрдайым қолдауға ие, әсіресе қоғамның мұндай шешімдердің ұзақ мерзімді салдарын нашар білетін бөлігі. Бұл идеяны ауқымды, түбегейлі жүзеге асыру кептеліс мәселесін күшейтеді және қалаларды өмір сүруге ыңғайлы етеді.

Кейбір қалаларда негізгі автомобиль жолдары мен негізгі қоғамдық көлік жүйелері жерді пайдалану саясатымен және қаланың дамуын бақылау шараларымен тиісті үйлестірілуі салынды.

General Motors компаниясының бұрынғы президенті Джонсон көлік кептелісі мен олардың теріс салдары салдарынан автомобильдерге жалпыға бірдей тәуелділік пен мегаполистердің деградациясы арасындағы қақтығысты «қалалар мен автомобильдердің соқтығысуы» деп атады.

Теңгерімді дамуға қол жеткізу қиын-қол жеткізуге болатын мақсат, бірақ бұл өмір сүруге ыңғайлы қаланы қалыптастырудың жалғыз жолы.

Өмір сүруге ыңғайлы қала тұжырымдамасы нақты сандармен көрсетілмейді. Керісінше, бұл белгілі бір аумақтың «адамдар тұратын, жұмыс істейтін, инвестициялайтын және бизнес

жүргізетін орын ретінде» тартымдылығының сапалы өлшемі.

«Тендестірілген көлік жүйесі» ұғымын анықтау және оның маңыздылығын нақтылау үшін қалалар мен көліктердің байланысын қарастырыңыз. Көлік қызметтермен және басқа да қызмет түрлерімен физикалық және функционалдық интеграцияланған қаланың құрамдас бөлігі болуы керек. Оны басуға болмайды, бірақ ол қаланың тұрғылықты жері ретіндегі функцияларына, оның мәдени, әлеуметтік, өндірістік және сауда өлшемдеріне үстемдік етпеуі керек.

Қаланың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын жолаушылар көлігінің бір түрі жоқ. Тиімді Көлік қызметтерінің спектрін қалыптастыру үшін (әсіресе ірі қалалар мен агломерацияларда) жолаушылар көлік жүйесі қозғалыстың жеке тәсілдерін, жаппай қоғамдық көлікті және көліктің қосымша түрлерін қоса алғанда, бірін-бірі толықтыратын компоненттерден тұруы тиіс.

Жүрудің жеке тәсілдерінің ішінде жаяу жүру қысқа қашықтыққа жүрудің ең ыңғайлы құралы болып табылады. Жаяу жүрудің ыңғайлылығы бұл өмір сүруге ыңғайлы қаланың өте маңызды сипаттамасы, бірақ бұл жағдайдың маңыздылығы жиі бағаланбайды.

Әр түрлі функцияларды орындау үшін қолданылатын жеңіл автомобиль жеке қозғалыс тәсілдері санатында басым. Көптеген сапарлар үшін саяхаттаудың басқа бірде-бір жолы онымен салыстыруға болатын ыңғайлылық пен артықшылықтар бере алмайды. Алайда, тығыздығы жоғары қалалық жерлерде айтарлықтай кеңістіктік ресурстарды тұтынатын жеңіл автомобильдерді пайдалану кептеліске әкеледі және тиімсіз болып шығады.

Ірі қалалар мен агломерациялардағы жол қозғалысының басқа да жағымсыз салдары бар: ауаның ластануы, көлік шуы және жол-көлік оқиғалары.

Демек, автомобильдерді көліктің негізгі түрі ретінде пайдалану ұзақ мерзімді перспективада табиғи және мәдени-тарихи қалалық ортаның деградациясына ықпал етеді.

Қоғамдық көлік көп функциялы. Шағын қалаларда бұл ең алдымен әлеуметтік функцияларға жатады. Ірі қалалар мен агломерацияларда оның міндеттері Әлеуметтік деңгейден асып түседі: қоғамдық көліктің жоғары жылдамдығы мен тиімділігі, сондай-ақ оның аумақтық ресурстарға деген салыстырмалы түрде төмен қажеттіліктері оның дамуы мен жұмыс істеуінің әртүрлі нұсқаларына мүмкіндіктер ашады.

Жаяу қозғалыспен және жеке көліктермен үйлестіре отырып, қоғамдық көлік қалалық ортаға Адами өлшем беріп қана қоймайды, сонымен қатар көптеген қалаларда көптеген сапарларға артықшылық беретін көлікті пайдаланбай қозғалу жолдарын таңдауды ұсынады.

Рельсті көлік — бұл әр түрлі тығыздықтағы және гуманитарлық-бағдарланған келбеті бар ірі қалаларды сақтаудың жалғыз мүмкіндігі. Сонымен қатар, барлық қалаларда қоғамдық көлік және қосымша көлік түрлері маңызды рөл атқарады, бұл қандай да бір себептермен көлікке иелік етпейтіндердің немесе оны басқара алмайтындардың ұтқырлығын қамтамасыз етеді.

Көліктің әртүрлі түрлеріне қатысты «тиімділік — күрделі шығындар» қатынасын анықтайтын негізгі Сипаттама — Бұл жол жүру құқығының басым түрі, ол өз кезегінде белгілі бір көлік жүйесінің технологиялық сипаттамаларымен анықталады. Жол жүру басымдығы құқығын пайдаланатын көлік жүйелерінің ішінде ең алдымен жеңіл автомобильдермен бәсекеге түсе алмайтын маршруттық автобустарды атап өткен жөн.

Жол басымдығы құқығын пайдаланатын және көлік құралдарының жалпы ағынынан ішінара немесе толығымен бөлінген көлік жүйелері айтарлықтай инвестицияларды қажет етеді, бірақ әлдеқайда жоғары сапалы қызметтерді ұсынады. Сол басымдық санаттарындағы рельсті көлік жүйелері жолаушылар үшін тартымды және қалалық ортамен және қалалардың тыныс-тіршілігін ұйымдастырумен өзара іс-қимылдың орасан зор мүмкіндіктері бар жоғары сапалы қызметтерді ұсынуды қамтамасыз етеді.

Қаланың автомобильдермен қақтығысы негізінен олардың аумақтық ресурстарға деген тым жоғары талаптарынан туындайды. Мысалы, қарбалас уақытта көлік жүргізетін қала тұрғыны автобус жолаушысына қарағанда 30 есе және Рельсті жолаушыға қарағанда 40 есе көп аумақты қажет етеді.

Күнделікті жеке көлігімен жұмысқа баратын қала тұрғыны үшін тұрақ орны оның жұмыс орнынан шамамен 20 % артық. Бұл аумақтық қажеттіліктер жаяу жүргіншілер үшін өте ыңғайсыз модель бойынша қалалардың дамуын тудырады.

Сайып келгенде, бұл қоғамдық қол жетімділік орындары мен әлеуметтік өзара әрекеттесу мүмкіндіктері жойылатын қалалық кеңістікті жекешелендіруге әкеледі. Тендестірілген интермодальды көлік жүйесі бар агломерациялар (жаяу жүргіншілер мен автомобиль қатынастары және қоғамдық көлік)

екі экстремалды шешіммен салыстырғанда көптеген жолдармен жеңіске жетеді: автомобильдерді пайдалануға мәжбүрлі шектеулер немесе қаланың автомобиль қажеттіліктеріне түбегейлі бейімделуі.

Мұндай теңдестірілген опция барлық жағдайларда инвестициялар мен операциялық шығындарды аз талап етеді. Сонымен қатар, бұл барлық қала тұрғындары үшін барабар қозғалыс мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді, яғни. Тек автомобильдерге немесе тек қоғамдық көліктерге тәуелді қалаларға жетіспейтін барлық нәрсе.

Басқаша айтқанда, теңдестірілген көлік жүйелері бар агломерациялар автомобильдерге емес, адамдарға бағытталған тіршілік ету ортасын құрайды.

Қозғалыстың әртүрлі түрлері арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізу үшін екі шаралар кешенін іске асыру қажет.

Бірінші кешен қоғамдық көлікті пайдалануды ынталандырады, екіншісі жеке көліктерді пайдалануды шектейді.

Мұндай көлік саясаты сапарлардың бір бөлігін автомобильдерден қоғамдық көлікке ауыстыруға, яғни жеке қалауынан әлеуметтік оңтайлы қозғалыс нұсқаларына ауыстыруға әкеледі.

Кептеліс, ауаның ластануы, артық шығындар және автомобильдердің шамадан тыс шоғырлануының теріс әсері, мұның бәрі күнделікті сапарға шығатын барлық қала тұрғындарының, қоғамдық көлік жүргізушілерінің және басқа да көлік құралдарының, сондай-ақ бүкіл қала тұрғындарының ыңғайлылығына қарай азаяды.

Үнемі өсіп келе жатқан автомобильдер паркін тудыратын қысым және оны пайдалану қарқындылығының артуы (жалпы жүгіріспен, яғни автомобиль-километрмен көрсетілген) негізінен екі күшті қолдайды.

Біріншіден, автомобильдерді пайдалану көптеген жолдармен субсидияланады: жол құрылысын бюджеттік қаржыландыру арқылы (автомобиль жолдарын пайдаланушыларға салынатын салықтан түсетін түсімдерден асып түседі), корпоративті автомобильдерді пайдалануға байланысты салықтық шегерімдер арқылы, сондай-ақ кең таралған ақысыз автотұрақтар арқылы.

Сонымен қатар, автомобильдердің әлеуметтік шығындары мен қоршаған ортаға тигізетін зияны, яғни оларды пайдаланудың «сыртқы әсерлері», әсіресе агломерацияларда маңызды, автокөлік иелері ешқандай жолмен төлемейді.

Автокөлік трафиінің өсуіне ықпал ететін екінші фактор бұл автокөлікті пайдалану шығындарының құрылымы: автокөлік иесінің пайдалану шығындарының 80-ден 90%-ға дейін бекітілген, яғни олар көлікті пайдалану қарқындылығына тәуелді емес. Тек 10 – 20%-ы тікелей шығындардан тұрады, олар «қалтадан» тікелей төлеуді талап етеді, сондықтан автокөлік иесі автомобиль сапарының орындылығы туралы мәселені шешуде ескереді.

Мұндай қызмет, бағамен ұсынылатын қызметтердің басқа түрлері сияқты, шынайыдан әлдеқайда төмен, автокөлік жүргізушілері сапарлары үшін толық ақы төлегеннен гөрі жиі қолданылады.

Тікелей («қалтадан төленетін») шығындар толық құннан едәуір төмен болған жағдайда, көлік құралдарын шамадан тыс пайдалануды айтарлықтай тежейтін жалғыз мәселе кептеліс болып табылады.

Жол желісінің өткізу қабілеті артқан кезде автомобильдер одан да қарқынды жұмыс істей бастайды, жүгірістер артады және бұл бір жүргізушіге шаққандағы жанама шығындардың артуына және әлеуметтік және экологиялық жоспардың жағымсыз әсерлерінің артуына әкеледі.

Нақты толық шығындарға сүйене отырып, жолдарды пайдалану бағасын белгілеу (бұл идея әсіресе АҚШ пен Ұлыбританияда танымал) жағдайды түзетудің үлкен қадамы болуы мүмкін.

Алайда мұндай шара саяси тұрғыдан қолайсыз болып қала береді, өйткені жұртшылық автокөлікті пайдалануға байланысты шығындар туралы, сондай-ақ түзету шараларының мақсаттары туралы жеткілікті хабардар емес.

Өңірлер мен қалалар деңгейіндегі шетелдік көлік жүйелері адамға көбірек бағдарланған және жаяу, велосипедтермен, автомобильдермен, сондай-ақ қоғамдық көліктермен ыңғайлы қозғалу мүмкіндігін қарастырады.

Аймақаралық сапарлар үшін бұл байланыс жүйелері тек тас жолдарды ғана емес, сонымен қатар автомобиль сапарларымен бәсекеге қабілетті тартымды қоғамдық көлікті де ұсынады.

Қозғалыстың осы екі тәсілі арасындағы тепе-теңдікке қоғамдық көлікті пайдалануды ынталандыратын шаралар мен автомобильдерді пайдалануды тежейтін шаралар арқылы қол жеткізіледі.

Кең жаяу жүргіншілер аймақтарымен біріктірілген заманауи тартымды теміржол көлігі мен автобус қызметі Германия, Норвегия және Канада сияқты дамыған елдердің көптеген ірі қалаларының орталық аудандарында негізгі көлік тірегінің құрайды. Қалалардың

перифериялық аудандары негізінен жаяу жүргіншілер мен велосипедпен толықтырылатын көліктерге қызмет көрсетеді.

Дамыған елдердегі көптеген қалалар (мысалы, Торонто, Мельбурн және Вена) автомобильдерді пайдалануға бағытталған салыстырмалы өлшемдегі типтік агломерацияларға қарағанда тұруға ыңғайлы.

Кептелістің, қоғамдық көліктің деградациясының және жаяу жүргіншілерге немқұрайлылықтың ауырлығымен көрінетін қазіргі көлік дағдарысын көлік саясатында, қала құрылысында және адам әдеттерінде түбегейлі өзгеріссіз шешуге болмайды.

Мұндай өзгерістерді жүзеге асыру ұсынылған шаралардың мақсаттары, проблемалары мен артықшылықтары туралы халықты тәрбиелеуге бағытталған ауқымды күш-жігерді қажет етеді.

Адамдар бұл өзгерістер олардың жеке көлік шығындары мен мемлекеттің көлік шығындарының қысқаруына әкелетінін немесе кем дегенде, негізінен осындай нәтижелерге әкелуі мүмкін екенін түсінгенге дейін өздерінің әдеттегі көлік тәсілдері мен жүргізуші әдеттерін өзгертпейді.

Азаматтар түсінуі керек: ұсынылған өзгерістер агломерациялардың экономикалық өміршеңдігін арттырады және оларды тартымды және өмір сүруге ыңғайлы етеді.

Қазіргі көлік жағдайының маңызды ерекшелігі — басым көлік құралын — жеке автокөлікті пайдалану бағасының айтарлықтай төмендеуі: автокөлік иесінің шығындары, әсіресе тікелей («қалтадан төленетін»), автомобиль сапарының нақты құнынан едәуір төмен.

Сондықтан қалалық көлік жүйелерінің тиімділігін арттырудың ең қолайлы және тиімді шарасы белгілі бір салықтар, төлемдер мен алымдар түрінде жолдарды пайдаланғаны үшін төлемдерді енгізу болар еді.

Дегенмен, кез келген жол жүру шектеулерін енгізу үшін алдымен қалаішілік байланыстың қолжетімді, қолайлы балама жолдарын жасау қажет.

Осылайша, сапалы қоғамдық көлікті қамтамасыз ету қалаларда автомобильдерді пайдалануды шектеуге, сондай-ақ қалалық периферия мен қала маңындағы аймақтарда автомобильдердің аумақтық кеңеюін бәсеңдетуге бағытталған кез келген маңызды әрекеттің міндетті шарты болып табылады.

Қалалық көлік жүйелерінің күрделі мәселелері, сондай-ақ жалпы агломерациялық дағдарысқа қатысты мәселелер шешімдерді іздеуді қажет етеді. Қалалар мен көлік арасында

қалыптасқан күрделі қатынастарды қоғамдық талқылауға шығару қажет.

Біздің агломерацияларымызға қатысты алдымызға қойған мақсаттарымызға қатысты бүгінгіден де айқын консенсусқа қол жеткізу қажет. Басқа дамыған елдердің тәжірибесі де мұқият зерттеуге лайық.

Еуропа елдері мен Жапония бірнеше онжылдық бұрын Америка Құрама Штаттарының жол құрылысы мен жол қозғалысын ұйымдастыруда алған тәжірибесінен көп нәрсені үйренді.

Енді көптеген елдер дамыған елдер қалаларды өмір сүруге ыңғайлы ететін интермодальды көлік жүйелерін жоспарлау мен енгізуде қолданатын бай тәжірибелер мен шешімдерден сабақ ала алады.

Міндеттерді нақты анықтау, қалалық көлік проблемаларына жүйелі көзқарасты қолдану және үйлестірілген (ішкі қарама-қайшылықты емес) шаралар жергілікті жағдайлар қаншалықты ерекшеленетініне қарамастан, барлық елдерде қолданылады.

Қалалық көлік жүйелеріндегі трендтерді өзгерту қысқа мерзімде шешілмейтін күрделі міндет. Дегенмен, біз оны шешуге кірісуге міндеттіміз.

Қолданылған әдебиеттер

1. *Вучик, В. Р.* Транспорт в городах, удобных для жизни / пер. с англ. А. Калинина под науч. ред. М. Блинкина. — М.: Территория будущего, 2011.

2. Стимулы, парадоксы, провалы. Город глазами экономистов / отв. и науч. ред. В. Аузан. — М.: Strelka Press, 2016.

3. Концепция развития транспортно-логистического потенциала Республики Казахстан до 2030 года.

4. *Аубекерова, Ж. Н., Шахшина, А. К.* Дамыған елдер мысалында қалалық трафикті жақсартудың экономикалық шаралары / Ж. Н. Аубекерова, А. К. Шахшина // Вестник КЭУ. 2021. № 3 (62). С. 6 – 9.

References

1. *Vuchik, V. R.* Transport in cities convenient for life / V. R. Vuchik, translated from English by A. Kalinin under the scientific editorship of M. Blinkin. — Moscow: Territory of the Future, 2011.

2. *Auzan, V.* Stimuli, paradoxes, failures. The City through the Eyes of Economists / V. Auzan. — Moscow: Strelka Institute of Media, Architecture and Design, 2016.

3. The concept of development of transport and logistics potential of the Republic of Kazakhstan until 2030.

4. *Aubekerova, Zh. N., Shakhshina, A. K.* economic measures to improve urban traffic on the example of developed countries / Zh. N. Aubekerova, A. K. Shakhshina // Bulletin KEU. 2021. No. 3 (62). P. 6 – 9.

Zhanar AUBEKEROVA,
Associate Professor, Candidate of Technical Sciences, zh.aubekerova@keu.kz, +77003906671

Elena KRASNOSHCHKOVA,
Senior Lecturer, ye.krasnoshchekova@keu.kz, +77751187777

Ainur SHAKHSHINA,
Senior Lecturer, Master's Degree, a.shakhshina@keu.kz, +77007216727
*(Department of Marketing and Logistics, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)*

FEATURES OF MARKETING EVENTS AT CAR SERVICE STATIONS

Abstract. The article describes the proposed algorithm of marketing activities to improve the efficiency of car service stations

Keywords: transport system, car, public transport, payments.

Жанар АУБЕКЕРОВА,
доцент, техника ғылымдарының кандидаты, zh.aubekerova@keu.kz, +77003906671

Елена КРАСНОЩЕKOVA,
аға оқытушы, магистр, ye.krasnoshchekova@keu.kz, +77751187777

Айнур ШАХШИНА,
аға оқытушы, магистр, a.shakhshina@keu.kz, +77007216727
*(Маркетинг және логистика кафедрасы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)*

КӨЛІКТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ СТАНЦИЯЛАРЫНДАҒЫ МАРКЕТИНГТІК ОҚИҒАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада еуропалық елдердегі көлік жүйелерін ұйымдастыру мысалдары мен қалаларды қаризациялау мәселелері қарастырылады.

Түйінді сөздер: көлік, көлік жүйесі, қоғамдық көлік, қала кептелісі.

Жанар АУБЕКЕРОВА,
доцент, кандидат технических наук, zh.aubekerova@keu.kz, +77003906671

Елена КРАСНОЩЕKOVA,
старший преподаватель, магистр, ye.krasnoshchekova@keu.kz, +77751187777

Айнур ШАХШИНА,
старший преподаватель, магистр, a.shakhshina@keu.kz, +77007216727
*(Кафедра маркетинга и логистики, Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)*

ОСОБЕННОСТИ МАРКЕТИНГОВЫХ МЕРОПРИЯТИЙ НА СТАНЦИЯХ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ АВТОМОБИЛЕЙ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы городской каризации и примеры организации транспортных систем в развитых странах.

Ключевые слова: автомобиль, транспортная система, общественный транспорт, городские пробки.

In order to make rational management decisions in conditions of fierce competition between companies providing car services, it is necessary to have significant amounts of commercial information that allows marketers to gain competitive

advantages in the market of car service; reduce financial risk and dangers to the image of the organization; determine the relationship of consumers of car service; monitor the external environment; coordinate the strategy of the

company's behavior in the service market, evaluate their own activities; increase the credibility of advertising and improve the efficiency of the company.

World experience shows that leading foreign automobile and car service companies allocate up to 15 % of profits to market research, well aware of the economic effect this gives. Marketing can be defined as a complex system of actions, principles, methods and techniques aimed at the effective organization and management of the development, production, sale of car service services with continuous improvement of quality without harming the environment and making a profit by meeting the needs of specific consumers.

One of the most important tasks of marketing carried out at a car service station is to study the demand for car service [1, p. 45].

Among the factors that have a direct impact on the amount of demand are:

- the fleet of cars that are in the personal use of citizens and owned by organizations, its total number and structural characteristics (distribution by make and model, the value of the annual and total mileage since the beginning of operation, service life, general technical condition);

- the level of organization of car maintenance — the number of service stations and other enterprises in the industry, their production capabilities, the range and complexity of the work performed; customer service time, depending on the capacity of posts for each type of repair; convenience for the customer of placing a network of car service companies, reserves of spare parts (both for production and for sale); the average level of quality of work, as well as a number of economic indicators – prices for services and spare parts, availability of resources, etc.;

- the state of the road network, the length and density of highways and their condition, the intensity of traffic and the correspondence to it of the placement of service stations on the territory of the city, district, region;

- density of placement of car service companies and other enterprises of the vehicle service system and owners (optimal placement reduces unproductive losses of time and funds of customers);

- reliability of the design and quality of cars (provided by the automotive industry through the production of new designs of cars with greater operational reliability and maintainability);

- the quality of fuels and lubricants and spare parts (a low level of quality leads to an increase in demand for car service services);

- conditions of operation and storage of the car, the level of qualification of drivers, traffic intensity, etc.;

- a set of social conditions — demographic characteristics of the population, employment structure with differentiation by income levels, qualification of car owners as drivers, the general level of their technical education, skills, propensity for self-service, transport mobility of the population, compliance with economic requirements for the placement of car service enterprises, etc.

It is almost impossible to take into account all of the above factors when determining and forecasting demand for car service services, so in practice they focus mainly on the number of vehicles, the quality of services, prices for services, and incomes of the population.

Of great importance in these conditions is the use of economic and mathematical methods and models in forecasting demand, which make it possible to obtain the optimal value of the indicator.

A model for forecasting demand for car service industry services, which is a multifactorial dynamic model and determines direct and inverse relationships between variables. It takes into account the prices of services, the income of the population, the number and structure of the fleet of cars, the quality of service.

The Moscow State Technical University has developed a methodology for quantifying the demand for car service services. The initial data for the assessment are:

- the number of residents at the moment and in the future;

- saturation of the population with passenger cars at the moment and in the future (cars/1 000 inhabitants);

- an indicator of the dynamics of changes in the saturation of the population with cars in the retrospective period, i.e. for a number of years before the current moment in question;

- a coefficient that takes into account the share of owners using the services of car service companies;

- probabilistic distribution of cars serviced at the car service company by models;

- average operating time in thousand km per one car to the enterprise according to the models;

- interval distribution of annual mileage of car models.

The solution of this problem can be based on the use of a dependency that takes into account the dynamics of the indicator of saturation of the population with cars in the past, as well as the state of the indicator in the present and in the future [2, p. 89].

To assess the current state of demand for existing service enterprises, the following indicators are used:

- the actual annual number of requests to the car service company;
- percentage of demand satisfaction;
- percentage distribution of car arrivals by model to car service companies.

The results obtained in forecasting demand according to the presented methodology can be used in two directions:

1) to develop at the state and regional level a program for the long-term development of the car service market. Forecasting the demand of the population for car service services in this case is, in essence, a scientific hypothesis that serves as a guideline in the development of an effective development plan;

2) for the feasibility study of the service station project: calculation by capacity, size and type of car service company (specialized, universal). At the same time, the capacity of the car service company is understood to be the amount of car maintenance and repair work performed on it. The design and subsequent construction of any car service company must be linked to the prospect of increasing the fleet of cars and saturation of the population with them.

The size of the offer of car service services is determined primarily by the demand for them, as well as environmental factors. The latter include, for example, the availability of an adequate regulatory framework; the development of technology and the development of new equipment for car maintenance and repair; the presence or absence of a normally functioning system of investment and lending to car service companies and individual entrepreneurs engaged in repair work; tax policy in the field of car service services in the whole country, etc. A change in at least one of these factors leads to changes in the supply of services on the market: it increases or decreases regardless of the demand for them.

For example, state support for small businesses operating in the field of car service services, the use of preferential lending and taxation contribute to an increase in the number of car service enterprises. The introduction of new technologies for car maintenance and repair and new advanced equipment contributes to improving the quality and range of services provided, etc [3, p. 74].

Car service companies performing maintenance and repair of rolling stock should systematically study competitors. To this end, it is recommended to establish a list of all operations of your own company, after which the nature of their execution, the quality of the price, the methods used to organize and stimulate the work of employees and other data from competing firms are determined for

each operation. The information received is carefully studied, weaknesses and strengths in the work of competitors are identified. Then the strategy of your own company is developed, the implementation of which will allow it to function and develop successfully.

Sources of information about competitors can be: publications and open reports of competitors; information from former employees of a competitor; market reviews and expert reports; fairs and exhibitions organized by competitors, as well as brochures published by them; analysis of competitors' products; information from competitors' customers, suppliers, advertising agents.

Internal changes in the company have a direct impact on sales volume, therefore, when preparing a forecast, they consider the likely change in cost, the expected changes in the organization of car service services, the change or expansion of the service promotion program, planned changes in production capacity, the qualifications of dealers, the financial position of the company, etc.

It is necessary to study the fleet of cars of those brands, models and modifications that are of interest to a service company or an entrepreneur performing repair work. In particular, to establish the number, mileage since the beginning of operation, the intensity of operation, trends in changing the composition of the fleet. This information is used to determine the need for repairs and spare parts of specific names. For example, when operating equipment in conditions of high dustiness, filters are changed more often, with intensive mileage operation, it is necessary to perform maintenance and repair more often, etc.

If the service station is engaged in the repair of foreign-made cars, it is necessary to study the regulations on the regulation of the import of such cars, spare parts and accessories to them. This will allow you to determine the costs of their acquisition, the correct and timely direction of the company's development in the near future. The fact is that the export-import policy of countries may change: for example, the amount of customs duties, excise duties and operations may change, which have a huge impact on the price level of foreign cars and spare parts for them.

The set of factors determining the development of demand and supply in the market of car service services is in a complex dynamic relationship. A change in the action of some factors causes a change in the action of others.

In the process of researching the car service market, it is necessary to explain the mechanism of action of the system of factors and change the

cumulative results of their influence on the volume and structure of supply and demand.

The formalized market model represents a conditional representation of real reality and schematically expresses the internal structure and causal relationships of this market. For each market, the system of indicators may have a different number of equations and concepts, but in any case it must include the equations of supply and demand.

When modeling, we must clearly understand that we are interested in the functioning of purely competitive car service markets. Such markets involve a large number of customers and car service companies interested in the implementation of the same type of car service services. More precisely, we mean the type of market where the equilibrium price and elasticity of demand are revealed through coordinated decisions of consumers and car service companies.

When conducting marketing studies of the market, it is necessary to pay the most serious attention to possible buyers of services. We study their consumer habits, the nature of requests, consumer opportunities and other things that are necessary for segmenting the car service market, determining its capacity. In turn, the size of the market capacity can be used in the design of the service station and the development of measures to promote services at the existing service station.

Market capacity is the volume of sales in a given region under the prevailing conditions and effective demand.

At a particular time, the capacity of the market depends on the number of cars, the intensity of their operation, the level of prices that generate demand, the level of solvency of the population, etc. It is determined by the amount (level) of consumption of goods and services by specific citizens who make up a certain market segment (target market). There can be many market segments, so to determine the capacity of the entire market, you need to first determine the capacity of each of its segments [4, p. 39]. For each segment (group of buyers), it is recommended to have its own set of measures for organizing the market of car service services and marketing.

Segmentation allows you to specialize service stations and thereby offer services in accordance with the needs of consumers, conduct targeted advertising, create a basis for the development of a business plan for the development of an enterprise, develop competitive advantages, etc.

There are a large number of signs of segmentation of the car service market. At first, it is recommended to divide clients in any service sector into two groups: individual clients and clients-organizations. These two segments of service

consumers have both common features and differences, but basic services can be offered to both segments.

The two identified main market segments, in turn, can be divided into smaller segments.

Market segmentation based on consumer characteristics. Consumers of car service services can be divided into groups (segments) on various grounds, each of which has its own peculiarities in the formation of demand.

According to the level of income of the population. Prices for services in more «profitable» regions are higher than in less «profitable» ones.

At the place of residence. On the seashore, the demand for anti-corrosion treatment of the body will be higher than in regions with a dry climate. In turn, in areas with a dry climate, there is a great demand for frequent oil changes, interior cleaning, etc.

By social status. In terms of social status, car owners are divided into several categories.

The following categories are distinguished, for example.

1. The elite of society: representatives of the highest state power, the managerial sphere and the sphere of production and entrepreneurship; figures of literature and art, science and technology.

2. People with high social status: high-level government officials; scientific and technical intelligentsia; heads of large enterprises, organizations and firms; people of creative work who do not belong to the elite.

3. People with above-average status: scientific and pedagogical intelligentsia; business leaders; representatives of literature and art; businessmen.

4. People with an average social status: specialists of different profiles, teachers; highly qualified employees; managers of the «tactical» level; businessmen; engineering and technical workers.

5. People with low social status: small employees, skilled and unskilled workers.

6. People with very low social status: unskilled workers, pensioners in need of financial support.

According to the level of technical preparedness. Among car owners, there are also those who know the car well and can repair it themselves and who do not know the car and its repair methods.

According to the availability of production conditions. Consumers who can repair a car themselves should have the necessary conditions for this (have a garage, repair equipment, etc.).

By demographic characteristics. Consumers of services (men and women) are grouped by age. Each such age group has its own special attitude to the car service. Women, for example, almost all

completely trust the service station with their problems with the car.

Market segmentation by service parameters. This type of segmentation is carried out according to the parameters of goods and services. Specific services are grouped into a separate market segment, which are provided regardless of car brands and models, for example, such as tire fitting and wheel balancing, car washing, diagnostics, straightening and lubricating work, electrical equipment repair, straightening and painting of wheel discs, license plate painting, oil change, etc.

Segmentation of the market by service parameters enables car service employees to assess the market capacity and its attractiveness for specific groups of consumers [5, p. 201]. If a car owner, regardless of the make and model of his car, needs to mount a wheel or replace the oil in the engine, then he will give an advantage to someone who will do it better, for a lower price, with a higher technological level of service.

Consumers of car service services (customers) can be divided into 4 groups.

1. Owners of personal cars, mainly passenger cars, using them not for business purposes.
2. Individual entrepreneurs are car owners engaged in the transportation of passengers and cargo on a commercial basis.
3. Specialized public transport companies that perform transport services on a commercial basis.
4. Enterprises and organizations of various sectors of the economy (industry, construction, etc.) that have their own vehicle fleet (departmental vehicles).

The passenger car fleet of the population is characterized by uneven distribution across the country, seasonality of operation, lower average annual mileage, long service life of cars [6, p. 89]. Passenger cars are mainly concentrated in cities and suburban areas. The greatest concentration is observed in large administrative and industrial centers of the country.

The duration of operation of individual owners' cars during the year is in the range of 9 – 10 months, while most of these cars are not operated in winter. Most often, the beginning of mass exploitation falls on April, and the end — on October. The annual mileage of cars for personal use is about 10 thousand km, which is less than cars used for business purposes. There is no rejection (write-off) of cars for personal use, with the exception of cars that, from a technical point of view, it is impractical or impossible to restore (after accidents, with significant corrosion of the body, etc.), which is accompanied by an increase in service life.

Car owners of the first and second groups carry out both the transport process and the maintenance

of the car in technically sound condition, and, in accordance with the legislation, are fully responsible for the operation and technical condition of the car and compliance with traffic rules. They independently determine and take into account mileage, operating time, costs, etc. Maintenance and repair work is performed by themselves, with the help of other persons or at a service station. At the same time, they also set the time of work independently. Maintenance is carried out most often irregularly, and arrivals at the service station are seasonal and uneven.

In addition, the operation of cars for personal use is also characterized by long downtime in conditions of non-garage storage, lower professional qualifications of drivers, irregular maintenance, repair and control of the technical condition of the car, uneven arrivals of cars to car service companies, partial maintenance and repair by the «self-service» method without appropriate provision and quality control of work.

General-use road transport enterprises mainly perform maintenance and repair of rolling stock on their own, having the appropriate material and technical base and qualified specialists for this. Moreover, at such enterprises, maintenance is carried out in accordance with the schedule. Some of the motor transport enterprises (mainly small enterprises) do not have a repair base, so they willingly enter into contracts with service stations to carry out all types of work to maintain the fleet in technically sound condition [7, p. 108].

Studying consumers is important for conducting an effective trade or service policy. It helps to identify the characteristics of buyers of a given market, determine what services or goods they need, where it is more convenient for them to buy, when, in what quantity, how often they purchase and how they use the goods.

Market segmentation requires a large amount of information about markets and consumers. This may be information that is already available, for example, statistics on the number of cars, on the production capacity of a car service, on the number of residents in cities and regions, reporting data of service stations and firms, information in periodicals and information that still needs to be obtained for the first time. Collectively, obtaining information and analyzing it is called market research. It gives an answer to the question about the characteristics and capacity of the market, the possibilities of various market segments and service stations to work in the market.

When determining the capacity of the car market of individual brands, it is necessary to establish their number in the region, competitors selling cars of this brand, potential buyers (market

segment). Potential buyers are determined by the solvency of individual segments of the population or the level of income per person.

When determining the capacity of the spare parts and materials market, it is first necessary to determine the technical need for spare parts, which depends on the number of cars, their reliability and the intensity of operation.

After determining the technical need of the region for spare parts, it is necessary to establish the share (sales volume) of service stations in total sales. It is calculated based on the production capabilities of all service stations available in the region, the prevailing price level for spare parts of various names and other factors.

Trial sales are of great importance in determining the volume of sales, the essence of which is as follows. The service station takes a trial batch of spare parts of a certain name for sale and studies the demand for them depending on the price. By raising or lowering the price, it reaches an acceptable price and sets the volume of sales that can actually be achieved [8, p. 6].

Thus, the use of properly planned marketing activities at the service station will significantly increase the efficiency of its work.

References

1. *Abolonin, S. M.* Competitiveness of transport services: textbook / S. M. Abolonin. — M.: ICC «Academy», 2004.
2. Transport services market: study guide / L.N. Kleptsova [and others]. — Kemerovo: KuzSTU, 2005. — 144 p.
3. *Bachurin, A. A.* Planning and forecasting of the activities of motor transport organizations: textbook, manual / A. A. Bachurin. — M.: Publishing Center «Academy», 2011.
4. Marketing in transport: textbook for universities / A. P. Abramov [and others]; under the gen. ed. of Dr. of Economics, Prof. V. G. Galaburda. — M.: Zheldorizdat, 2001. — 329 p.

5. Transport marketing: textbook / G. V. Bubnova [and others]; edited by V. G. Galaburda. — M.: UMTS ZhDT, 2011. — 452 p.

6. Management of marketing activities in transport: monograph / ed. by V. G. Galaburda and Yu. I. Sokolov. — M.: RUT (MIIT), 2018. — 300 p.

7. Fundamentals of transport marketing. Parts 1 and 2. Marketing of transport processes: textbook. — M.: Mir nauki, 2016.

8. *Aubekerova, Zh. N., Shakhshina, A. K.* Economic measures to improve urban traffic on the example of developed countries / Zh. N. Aubekerova, A. K. Shakhshina // Bulletin of KEU. 2021. No. 3 (62). P. 6 – 8.

Литература

1. *Аболонин, С. М.* Конкурентоспособность транспортных услуг: учебник / С. М. Аболонин. — М.: ИКЦ «Академия», 2004.

2. Рынок транспортных услуг: методическое пособие / Л. Н. Клепцова [и др.]. — Кемерово: КузГТУ, 2005. — 144 с.

3. *Бачурин, А. А.* Планирование и прогнозирование деятельности автотранспортных организаций: учебник, учебное пособие / А. А. Бачурин. — М.: ИЦ «Академия», 2011.

4. Маркетинг на транспорте: учебник для вузов / А. П. Абрамов [и др.]; под общ. ред. д-ра экон. наук проф. В. Г. Галабурды. — М.: Желдориздат. 2001. — 329 с.

5. Транспортный маркетинг: учебник / Г. В. Бубнова; [и др.]; под общ. ред. д-ра экон. наук проф. В. Г. Галабурды. — М.: УМТС ЖДТ, 2011. — 452 с.

6. Управление маркетинговой деятельностью на транспорте: монография / под ред. В. Г. Галабурды и Ю. И. Соколова. — М.: РУТ (МИИТ), 2018. — 300 с.

7. Основы транспортного маркетинга. Ч. 1 и 2. Маркетинг транспортных процессов: учебник. — М.: Мир науки, 2016.

8. *Аубекерова, Ж. Н., Шахшина, А. К.* Экономические меры по улучшению городского дорожного движения на примере развитых стран / Ж. Н. Аубекерова, А. К. Шахшина // Вестник КЭУ. 2021. № 3 (62). С. 6 – 8.

Valeriy BIRYUKOV,
Associate Professor, Doctor of Economics,
NAO «Karaganda Technical University named after AbylkaSaginov»,
100027, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Nursultan Nazarbayev Ave., 56,
fjem_kargtu@mail.ru_valera@mail.ru, +77014504690

ACTUAL PROBLEMS OF THE MINERAL RESOURCES USE FOR THE IMPLEMENTATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT

Abstract. The article gives a brief description of the actual problems of the use of mineral resources for the implementation of the concept of sustainable development, as well as possible solutions to the depletion of mineral reserves of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: sustainable development, mineral resources, extraction and processing.

Валерий БИРЮКОВ,
экономика ғылымдарының докторы, доцент,
«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті» КЕАҚ,
100027, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғылы, 56,
fjem_kargtu@mail.ru_valera@mail.ru, +77014504690

ОРНЫҚТЫ ДАМУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ІСКЕ АСЫРУ ҮШІН МИНЕРАЛДЫ-ШИКІЗАТ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада орнықты даму тұжырымдамасын іске асыру үшін минералды-шикізат ресурстарын пайдаланудың өзекті мәселелеріне қысқаша сипаттама берілген, сондай-ақ Қазақстан Республикасының минералды шикізат қорларының сарқылу мәселелерін шешудің ықтимал жолдары келтірілген.

Түйінді сөздер: тұрақты даму, минералды-шикізат ресурстары, өндіру және өңдеу.

Валерий БИРЮКОВ,
доктор экономических наук, доцент,
НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова»,
100027, Республика Казахстан, г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56,
fjem_kargtu@mail.ru_valera@mail.ru, +77014504690

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВЫХ РЕСУРСОВ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье дана краткая характеристика актуальных проблем использования минерально-сырьевых ресурсов для реализации концепции устойчивого развития, а также приведены возможные пути решения вопросов истощения запасов минерального сырья Республики Казахстан.

Ключевые слова: устойчивое развитие, минерально-сырьевые ресурсы, добыча и переработка.

In 2006, by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, the Concept of Kazakhstan's Transition to Sustainable Development for 2006 – 2024 was adopted, which emphasized that “sustainable development of the country is a set of conditions, factors and tools to ensure a constant increase in public wealth, natural capital, cultural heritage and social standard of living” The same document stated that the main components of sustainable development are

political, social, cultural, economic and environmental sustainability [1]. Actual problems of the mineral resources use for the implementation of the concept sustainable development of Kazakhstan include the following aspects:

Environmental aspects: Extraction and processing of mineral resources, especially oil and gas, are often accompanied by emissions of pollutants into the environment, which can have serious environmental consequences. Pollution of

water resources and soil is a serious environmental problem, which is associated with the use of mineral resources. In the process of extraction, transportation and processing of mineral resources, such as oil, gas, metals and chemicals, various pollutants can be released into the environment. This includes oil spills, emissions of toxic substances and waste. Leaks and flows of oil, chemicals and other pollutants from infrastructure and facilities used for extraction and processing often occur. This can lead to serious contamination of soil and water resources. Polluted substances can enter rivers, lakes and groundwater, which threatens aquatic ecosystems and may affect the quality of drinking water for the local population. Waste and pollutants can penetrate into the soil and change its chemical composition, which can lead to a decrease in agricultural yields and deterioration of soil quality in mining areas. Contamination of water and soil can pose a threat to human health, as it can lead to the use of contaminated drinking water or products grown on contaminated soil.

To combat this problem, strict regulations and pollution control measures are needed, as well as monitoring of the state of water and soil resources. In addition, it is important to develop and use technologies that minimize the negative impact of mining and processing of mineral resources on the environment. This includes wastewater treatment methods, the use of safer chemicals, and improved land rehabilitation practices after mining is completed.

The lack of effective measures for the rehabilitation and restoration of lands after the extraction of mineral resources, which leads to the degradation of natural ecosystems, is a serious problem that can have long-term environmental and social consequences. Such aspects include soil pollution and degradation, loss of natural ecosystems, soil erosion, and social consequences.

Mining and processing of mineral resources can leave behind polluted and degraded areas of land. This can reduce the yield of agricultural land and lead to the loss of fertile soil. Mining of mineral deposits often involves deforestation, destruction of habitats of wild species and destruction of natural ecosystems. This can cause loss of biodiversity and harm the natural environment. Threats to biodiversity, where resource extraction can lead to the destruction of animal and plant habitats, as well as threaten migrations and populations of wild species. After the completion of mining, land plots may remain subject to wind and water erosion, which may worsen their quality and fertility. Degraded and polluted land plots can have an impact on the health of the local population and the economic development of regions. They can also

lead to conflicts between companies and local communities.

To solve this problem, it is important to implement effective measures for the rehabilitation and restoration of land, such as pre-mining planning (development of plans for the restoration and rehabilitation of land before the start of mining to minimize the negative impact on the environment), monitoring and assessment (continuous monitoring and assessment of the state of land resources in order to timely identify problems and adjust restoration measures [3]), the use of rehabilitation technologies (the use of modern methods and technologies to restore and improve the quality of soil and vegetation in polluted and degraded areas), community participation (involving local communities in the planning and implementation of land restoration measures to take into account their needs and interests), legislation and regulations (development and compliance with legislation and regulations binding companies to carry out land rehabilitation after the completion of mining).

Effective measures for the rehabilitation and restoration of land are an important part of ensuring the sustainable use of mineral resources and the preservation of the natural environment.

Economic aspects: Kazakhstan is often faced with fluctuations in prices for oil, metals and other resources, which can affect the macroeconomic stability of the country. Heavy dependence on the raw materials sector can reduce the stability of the economy and reduce investment opportunities in other industries [4].

The economic aspects of the use of mineral resources are of great importance for countries that depend on the extraction and export of such resources. The key economic aspects of the use of mineral raw materials include high dependence on prices on the world market, foreign exchange earnings, investments and infrastructure, human capital development, political and economic control.

Countries focused on the extraction and export of mineral resources often face fluctuations in prices on the world market. This can have a serious impact on the national economy and the country's budget. Low prices can reduce export revenues, while high prices can increase revenues. Revenues from the export of mineral resources can make up a significant part of the country's foreign exchange reserves. This may have an impact on the value of the national currency and the stability of the financial system. Mining of mineral resources often requires significant investments in infrastructure, including roads, railways, ports and energy infrastructure. This can contribute to economic development, but it can also require large investments. In some cases, countries rich in raw

materials face a phenomenon known as the «curse of raw resources». This means that the economy becomes overly dependent on resource extraction, which can reduce the diversity of economic sectors and restrain the development of other industries.

Focusing on the extraction of raw materials sometimes leads to insufficient investment in education, healthcare and other aspects of human capital. This may affect the quality of life and the level of education of the population. Large international companies and the state can play a key role in controlling resources. This can affect the struggle for power and resources within the country and affects issues of power and distribution of wealth.

For a more sustainable use of mineral resources, it is important for countries to develop strategies for diversified economic development, implement economic diversification policies, invest in human capital, create stabilization funds to manage price fluctuations and effectively use revenues from raw materials for the well-being of the population and the development of the country.

Social aspects: The use of mineral resources has significant social aspects that can have an impact on the population and local communities. Further, the key social aspects of the use of such resources are considered, which include employment and income, social infrastructure, social conflicts, migration, health and safety, socio-cultural influence, and others.

Often, the regions where the extraction and processing of resources are carried out face a lack of infrastructure, as well as educational and medical services. In some cases, resource extraction can cause conflicts between the local population and the companies that control these resources.

Mining and processing of mineral resources can provide jobs and sources of income for local residents. This can improve the economic situation of families and the level of employment. In some cases, resource extraction companies invest in the development of social infrastructure, such as schools, hospitals and roads. This can improve the quality of life of the local population. Resource extraction can cause conflicts between local communities and companies or between different groups of the population, especially if resources are in demand and important for the country's economy. Sometimes resource extraction leads to migration of the population, as people are looking for work and income in regions with active mining. This can create pressure on existing infrastructure and resources in the receiving regions. Resource extraction can be accompanied by risks to the health and safety of workers, as well as the local population, including the risks of accidents,

exposure to toxic substances and noise. Resource extraction can change the socio-cultural environment of local communities. It can influence traditions, lifestyles and socio-cultural values, especially if new labor forces and cultures penetrate the mining regions. In some cases, resource extraction may affect indigenous peoples' rights to land and resources. This can cause tense relationships and conflicts.

For the sustainable use of mineral resources, it is important to take into account and mitigate social aspects. This includes consultation with local communities, consideration of their interests and needs, as well as the development of socially and environmentally responsible practices in the extraction and processing of resources. It is also important that companies and governments comply with laws and standards in the field of occupational health and the environment to ensure the safety of workers and the local population.

Geopolitical aspects: Kazakhstan is located in a region with an unpredictable geopolitical situation, which can pose threats to security and stability in the long term.

The geopolitical aspects of the use of mineral resources play an important role in the modern world, especially for countries with wealth in this area. The key geopolitical aspects of the use of mineral resources are presented below, such as energy security, conflicts and competition, foreign investment, economic power, transit routes, cooperation and diplomacy, environmental and social issues.

The energy security of a country is the ability of a nation to provide a reliable and stable supply of energy for its economy, infrastructure and population, minimizing risks and vulnerabilities. This concept is important for national security and economic stability [5]. Energy security depends on the availability and diversity of energy sources. Dependence on one or more vendors or sources can create a vulnerability. Diversification of sources and suppliers is an important part of ensuring energy security. The economies of many countries depend on the import or export of energy resources, such as oil, natural gas or coal. It is important to have reliable transport routes and stable trade relations with partners. Reliable infrastructure, including power supply networks, power plants and vehicles, plays a key role in ensuring energy security. Depending on outdated or vulnerable infrastructure can create risks. Improving energy efficiency and energy savings can reduce dependence on energy sources and reduce the need for imports. Efficient use of own resources also contributes to economic sustainability. Research and development of new energy sources, such as renewable energy and

energy storage technologies, can reduce dependence on traditional sources and make the energy system more sustainable. Political instability in regions where key energy resources or transit routes are located may pose risks to energy security. Maintaining stability in such regions is important. The development and use of environmentally sustainable energy sources contributes to long-term energy security by reducing the impact on the environment and climate change.

To ensure energy security, countries develop national strategies, multilateral agreements and cooperate at the international level. This includes a variety of energy sources, the development of efficient infrastructure and investments in clean and renewable energy. It is also important to pay attention to environmental and social issues related to the use of energy in order to ensure sustainability and safety in the long term.

Energy resources, such as oil and natural gas, play a critical role in the energy security of countries and regions. Dependence on energy supplies from abroad can create vulnerability for countries, especially if the supply is subject to risks of political conflicts or geopolitical instability. Mineral resources can become a source of geopolitical conflicts and competition between countries. The geopolitical struggle for control over resources can lead to tense relations and even conflicts. Resource-rich countries often depend on foreign investment and technology to develop and exploit resources. This can create dependence and influence of foreign investors on the country's geopolitical decisions. Countries with large resources can use them as a means of economic power and influence on the world stage. Control over resources gives the country the opportunity to influence world prices and supplies. Transit routes for the transportation of mineral resources, such as trunk pipelines and sea routes, may become the object of geopolitical competition. They can cross the borders of several countries, which creates the potential for conflicts. Some countries are making efforts to promote cooperation and diplomacy in the field of resources. This may include the creation of international organizations and agreements for dispute resolution and joint resource management.

Geopolitical decisions regarding resource extraction can have serious environmental and social consequences that can affect international relations and the image of a country in the world community.

The geopolitical aspects of the use of mineral resources require balancing the interests of various countries, the development of international agreements and diplomatic efforts to ensure stability and sustainability in this area. International

cooperation and diplomatic efforts can help resolve geopolitical conflicts and ensure sustainable resource management.

To solve the mentioned problems and achieve sustainable development of Kazakhstan, it is necessary to develop and implement policies that reduce negative environmental and social impacts from the extraction of mineral resources, as well as to develop alternative sources of income and economic diversification in order to reduce dependence on raw materials. It will also require active cooperation with international partners and investors, as well as the development of innovative technologies and methods of resource management [6].

Depletion of mineral reserves is a serious problem that requires attention and action. Below are some ways to solve this problem:

- Efficient use of resources: One of the first steps in solving the problem of depletion of mineral reserves is a more efficient use of resources. This may include improving production processes, increasing energy efficiency, and reducing mining and processing losses;

- Reuse and recycling: Recycling and reuse of materials and products can significantly increase the efficient use of mineral resources. This may reduce the need for new mining operations;

- Development of alternative sources of raw materials: The search and development of alternative sources of raw materials, such as biomass, renewable resources and synthetic materials, can reduce dependence on limited mineral resources;

- Improved mining and processing technologies: New and more efficient mining and processing technologies can help extract more valuable minerals from available deposits;

- Increasing the sustainability and rehabilitation of deposits: After the completion of production, deposits can be rehabilitated and restored so that they can be used in the future or be returned to nature;

- Updating legislation and regulations: Stricter rules and standards for environmental and social sustainability in the extraction of mineral resources can help reduce the negative impact on the environment;

- International cooperation: Global cooperation and agreements can help to manage mineral resources more effectively and seek joint solutions to the problem of depletion.

- Investment in research and development: Research on new technologies and methods of extraction, as well as research on alternative sources of raw materials can contribute to the search for more sustainable ways of using resources.

- Education and information: It is important to educate and inform the public about the problems of depletion of mineral resources and ways of their rational use.

Solving the problem of depletion of mineral reserves requires a comprehensive and long-term approach, including technical, environmental, economic and social aspects. Appropriate measures can help reduce dependence on limited resources and make the use of raw materials more sustainable.

References

1. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2006 No. 981. On the draft Decree of the President of the Republic of Kazakhstan «On the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to sustainable development for 2006 – 2024» [Electronic resource] — Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U060000216_ (accessed: 19.11.2022).

2. Fundamentals of sustainable development: Study guide / Under the general editorship of Doctor of Economics, prof. L. G. Melnik. — Sumy: ETC «University book», 2005. — 654 p.

3. The problem of sustainable development: natural-scientific and humanitarian analysis / N. V. Belotelov [and others]. — M.: PHASIS, 2004. — 108 p.

4. *Matveeva, O.* Investments in sustainable development: ESG principles become the basis of the financial sector in Russia as well / O. Matveeva // *Kommersant*. 2020. August 27. — (accessed: 19.11.2022).

5. *Nikonova, Ya. I.* Organization of strategic planning of sustainable development of large cities: theoretical and methodological aspects / Ya. I. Nikonova; edited by A. G. Ivashenko. — Novosibirsk: Publishing House of SB RAS, 2008. — 234 p.

6. *Guryev, A.* Sustainable development: bigger, cleaner, more efficient / A. Guryev [Electronic resource] — Access mode: https://rapu.ru/analitics/ustoychivoe_razvitiie_bolshe_chishche_effek/1408/ (accessed: 05.12.2022).

Литература

1. Постановление Правительства Республики Казахстан «О проекте Указа Президента Республики Казахстан «О Концепции перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2006 – 2024 годы» от 12 октября 2006 г. № 981 [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U060000216_ (дата обращения: 19.11.2022).

2. Основы устойчивого развития: учебное пособие / под общ. ред. д-ра экон. наук проф. Л. Г. Мельник. — Сумы: Университетская книга, 2005. — 654 с.

3. Проблема устойчивого развития: естественно-научный и гуманитарный анализ / Н. В. Белотелов [и др.]. — М.: ФАЗИС, 2004. — 108 с.

4. *Матвеева, О.* Инвестиции в устойчивое развитие: принципы ESG становятся основой финансового сектора и в России / О. Матвеева // *Коммерсантъ*. 2020. 27 авг. (дата обращения: 19.11.2022).

5. *Никонова, Я. И.* Организация стратегического планирования устойчивого развития крупных городов: теоретико-методологические аспекты / Я. И. Никонова; под ред. А. Г. Ивашенко. — Новосибирск: СО РАН, 2008. — 234 с.

6. *Гурьев, А.* Устойчивое развитие: больше, чище, эффективнее / А. Гурьев [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://rapu.ru/analitics/ustoychivoe_razvitiie_bolshe_chishche_effek/1408/ (дата обращения: 12.05.2022).

Зияда БОРБАСОВА,

доктор экономических наук, профессор, borbasova@mail.ru

Айғаным ОМАРОВА,

PhD докторант 1 курса, aiganym128@mail.ru, +77021280845

*Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9*

Нина ФОНОВА,

*кандидат экономических наук, доцент, priem@urfu.ru, 8 (800) 100-50-44
Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина,
Россия, г. Екатеринбург, ул. Мира, 19.*

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация. Международный опыт развития туризма в условиях цифровизации показывает, что страны активно адаптируются к цифровой эпохе, используя разнообразные технологии и инновации для привлечения и обслуживания туристов. Цифровизация туризма стала ключевым фактором для улучшения опыта путешествий, повышения эффективности управления и развития устойчивого туризма. Каждая страна сталкивается с уникальными вызовами и возможностями, и успешные практики и опыт других государств помогают создавать более инновационную и востребованную туристическую индустрию в цифровую эпоху. Технологии продолжают менять способ путешествия, общения и взаимодействия с миром, что способствует улучшению опыта путешествий и развитию туристической отрасли.

Ключевые слова: цифровизация, туризм, инновация, BigData, смарт-технология, искусственный интеллект, технология.

Зияда БОРБАСОВА,

экономика ғылымдарының докторы, профессор, borbasova@mail.ru

Айғаным ОМАРОВА,

1-курс PhD докторанты, aiganym128@mail.ru, +77021280845

*(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)*

Нина ФОНОВА,

*экономика ғылымдарының кандидаты, доценті priem@urfu.ru, 8 (800) 100-50-44
Ресейдің тұңғыш президенті Б.Н.Ельцин атындағы Орал федералдық университеті
Ресей, Екатеринбург қ., Мира көш., 19.*

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ТУРИЗМДІ ДАМУЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация. Цифрландыру жағдайында туризмді дамытудың халықаралық тәжірибесі елдер туристерді тарту және оларға қызмет көрсету үшін әртүрлі технологиялар мен инновацияларды пайдаланып, цифрлық дәуірге белсенді түрде бейімделіп жатқанын көрсетеді. Туризмді цифрландыру саяхат тәжірибесін жақсартудың, басқару тиімділігін арттырудың және тұрақты туризмді дамытудың негізгі факторына айналды. Әрбір ел бірегей қиындықтар мен мүмкіндіктерге тап болады және басқа елдердің табысты тәжірибесі цифрлық дәуірде инновациялық және сұранысқа ие туризм индустриясын құруға көмектесуде. Технология саяхаттау, қарым-қатынас жасау және әлеммен өзара әрекеттесу жолымызды өзгертуді жалғастыруда, бұл саяхат тәжірибесін жақсартуға және туризм индустриясының дамуына әкеледі.

Түйінді сөздер: цифрландыру, туризм, инновация, BigData, смарт-технология, жасанды интеллект, технология.

Ziyada BORBASOVA,

Doctor of Economics, Professor, borbasova@mail.ru

Aiganym OMAROVA,

PhD Doctoral Student, aiganym128@mail.ru, 87021280845

*(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)*

Nina FONOVA,

*Candidate of Economics, Associate Professor, priem@urfu.ru, 8 (800) 100-50-44
Ural Federal University named after the first President of Russia B.N. Yeltsin,*

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract. International experience in the development of tourism in the context of digitalization shows that countries are actively adapting to the digital age, using a variety of technologies and innovations to attract and serve tourists. The digitalization of tourism has become a key factor in improving the travel experience, improving management efficiency and developing sustainable tourism. Each country faces unique challenges and opportunities, and the successful practices and experiences of other countries are helping to create a more innovative and in-demand tourism industry in the digital age. Technology continues to change the way we travel, communicate, and interact with the world, leading to better travel experiences and the development of the tourism industry.

Key words: digitalization, tourism, innovation, Big Data, smart technology, artificial intelligence, technology.

В условиях быстрого развития технологий и цифровой трансформации общества, туризм стал одной из отраслей, которая сильно изменилась и адаптировалась к новой реальности. Цифровизация туризма предоставляет уникальные возможности для повышения эффективности, улучшения качества обслуживания и привлечения большего числа туристов. В этой статье рассмотрим международный опыт развития туризма в условиях цифровизации на примере нескольких стран.

Особо важные для индустрии туризма типы данных включают следующие:

- данные инвентаризации: любой туристский продукт для бронирования или продажи, например, авиабилеты, номера в гостиницах, туры, прокат автомобилей, трансферы;

- программы лояльности: такие как TrueBlueAirlines, Skyteam и S7 Priority в авиационной отрасли, генерируют структурированные и централизованные данные, которые доступны бизнесу в режиме реального времени;

- данные о бронировании: содержат информацию о туристском продукте, датах поездки, пункте отправления и назначения, личную информацию о потребителе, а также цене покупки и способе оплаты;

- идентификационные данные пользователя: включают в себя логин или имя пользователя, веб-файлы cookie, идентификатор устройства;

- данные веб-аналитики: представляют сбор и анализ информации для понимания и оптимизации использования веб-сайтов. Технологии веб-аналитики анализируют любую статистику, оставленную пользователями при посещении веб-сайта или приложения;

- поисковые данные: относятся к критериям поиска на цифровых платформах. Данная информация представляет собой один из самых богатых наборов данных, поскольку они показывают, что на самом деле ищут пользователи;

- отзывы туристов: данные о туристских продуктах и услугах на туристских платформах, таких как Tripadvisor, Booking, Google [1, с. 60].

В декабре 2021 г. ЮНВТО (Всемирная туристская организация) обнародовало данные об использовании цифровых технологий правительствами государств — членов ЮНВТО на национальном, региональном и местном уровнях. Проведенное исследование представляет передовые методы, демонстрирующие потенциальное использование данных для:

1. отслеживания и мониторинга потоков посетителей;
2. определения предпочтений посетителей;
3. анализа удовлетворенности и настроений посетителей;
4. оценки расходов;
5. прогнозирования поведения посетителей.

Приведем некоторые конкретные примеры государств — членов ЮНВТО, использующих в своей практике цифровые данные в сфере туризма [2, с. 207].

1. Мобильные приложения и интерактивные карты. Многие страны активно разрабатывают мобильные приложения и интерактивные карты для туристов. Эти инновационные инструменты предоставляют полезную информацию о достопримечательностях, культурных событиях, ресторанах, отелях и транспортных средствах. Примером может служить Япония, которая создала многоязычное приложение для иностранных туристов, содержащее сведения о национальных парках, местных традициях и культурных особенностях.

2. Виртуальная реальность и дополненная реальность. Виртуальная и дополненная реальность предоставляют возможность туристам путешествовать во времени и пространстве без физического перемещения. Это особенно важно в условиях ограничений на международные перемещения, таких как пандемия COVID-19. Например, Франция предложила виртуальные экскурсии по

историческим замкам, что позволяет туристам посетить их, не выходя из дома.

3. BigData и аналитика. Использование больших данных и аналитики стало обыденным в туризме. Государства и туристические компании анализируют данные о поведении туристов, их предпочтениях, посещаемых местах и затратах, чтобы оптимизировать предложение и создать более персонализированные программы. Сингапур успешно применяет аналитические данные для определения наиболее популярных туристических маршрутов и пунктов общепита, а также для управления трафиком туристов на популярных достопримечательностях [3, с. 349].

4. Системы онлайн-бронирования. Онлайн-бронирование стало стандартом в мировом туризме. Это касается не только гостиниц и авиабилетов, но и билетов на культурные мероприятия, музеи и экскурсии. Например, Германия предоставляет туристам возможность бронировать билеты на поезда и музеи онлайн с удобным доступом через мобильные приложения.

5. Экотуризм и устойчивое развитие. Цифровизация также стимулирует развитие экологически ответственного туризма и устойчивых путешествий. Использование цифровых технологий позволяет контролировать нагрузку на природные ресурсы и разрабатывать маршруты, которые минимизируют негативное воздействие на окружающую среду. Коста-Рика является примером страны, активно развивающей экологически чистый туризм, который привлекает все больше природолюбивых путешественников.

6. Искусственный интеллект и персонализация. Применение искусственного интеллекта (ИИ) в туризме открывает новые горизонты для улучшения персонализации услуг. Алгоритмы машинного обучения и анализа данных позволяют предлагать туристам более релевантные и интересные варианты поездок, исходя из их предпочтений и интересов. Например, компании, занимающиеся онлайн-бронированием, используют ИИ для рекомендации отелей, основываясь на предыдущих выборах и отзывах туристов.

7. Смарт-технологии и интернет вещей (IoT). Смарт-технологии и интернет вещей проникают в туристическую инфраструктуру, делая ее более удобной и доступной. Умные отели с системами автоматизации и управления комфортом позволяют туристам контролировать свои пребывания через мобильные устройства. Также с IoT связаны «умные» города, которые могут предоставлять информацию о транспорте,

общественных мероприятиях и доступных сервисах, делая пребывание туристов более комфортным.

8. Виртуальные ассистенты и чат-боты. Технологии виртуальных ассистентов и чат-ботов становятся все более распространенными в сфере туризма. Они способны отвечать на вопросы туристов, предоставлять информацию о местных достопримечательностях, помогать с бронированием и решением возникающих проблем. Это особенно востребовано, когда туристы находятся в незнакомом месте и нуждаются в оперативной поддержке.

9. Блокчейн для обеспечения безопасности и доверия. Технология блокчейн стала популярным средством обеспечения безопасности и доверия в туризме. Она может использоваться для проверки подлинности билетов, регистрации в гостиницах, а также для совершения безопасных и прозрачных финансовых транзакций. Эстония известна своими пилотными проектами, направленными на внедрение блокчейна в туризме для улучшения цифровой идентификации и защиты данных туристов.

10. Онлайн-образование и виртуальные музеи. Цифровизация также затронула сферу культурного туризма. Многие музеи и культурные центры предлагают виртуальные туры и онлайн-образовательные программы. Туристы могут изучать историю и культуру разных стран, не покидая своего дома. Некоторые страны, как Испания и Италия, активно продвигают виртуальные туры по своим культурным памятникам, что стимулирует интерес к культурным поездкам [4, с. 58].

Китай активно развивает цифровой туризм с помощью крупных технологических компаний, таких как Alibaba и Tencent. Они предоставляют платформы для бронирования отелей, покупки билетов на транспорт и развлечения, заказа еды, а также предоставляют туристические услуги на множестве языков. Китай также внедряет системы с распознаванием лиц для упрощения регистрации в отелях и контроля доступа на туристических объектах.

Австралия успешно использует аналитику данных для прогнозирования тенденций и поведения туристов. На основе данных о посещаемости, бронированиях и обратной связи туристов, туристические организации строят эффективные маркетинговые стратегии, чтобы привлечь больше посетителей и улучшить их опыт.

Южная Корея активно внедряет виртуальные технологии и ИИ в туризм. На рынке есть многочисленные виртуальные аттракционы, которые позволяют туристам

погрузиться в разнообразные виртуальные миры и взаимодействовать с ними. Такие технологии привлекают как молодежь, так и туристов старшего возраста.

Греция инвестирует в развитие цифровой инфраструктуры для туристов. Это включает в себя бесплатный Wi-Fi в популярных туристических районах, создание мобильных приложений для предоставления информации о местных достопримечательностях и облегчения бронирования, а также цифровые таблички и карты для помощи в навигации по туристическим объектам

Новая Зеландия активно привлекает туристов своим экотуризмом. Страна использует цифровые платформы для пропаганды устойчивого туризма и управления туристическим потоком на природных объектах. Также для поддержания устойчивого развития туризма, в Новой Зеландии внедряются технологии учета и контроля нагрузки на природные ресурсы.

Финляндия активно развивает смарт-турпакеты для привлечения туристов. Такие пакеты включают в себя все необходимые услуги — от бронирования авиабилетов и гостиниц до предоставления мобильных приложений с интерактивными картами и сведениями о туристических объектах. Такой подход позволяет туристам сосредотачиваться на отдыхе и исследовании страны, минимизируя время и усилия на организацию поездки.

Южная Африка успешно использует цифровой маркетинг для привлечения туристов. Страна активно продвигает себя в социальных сетях, создает виртуальные туры по популярным туристическим местам и предлагает цифровые брошюры и информационные ресурсы для потенциальных посетителей. Это помогает привлечь внимание молодых туристов и расширить аудиторию тех, кто интересуется природой и приключениями.

Италия успешно сочетает аутентичные культурные исторические аспекты с цифровыми инновациями. Страна предоставляет виртуальные туры по историческим достопримечательностям, предлагает туристам познакомиться с местными ремеслами и культурой через онлайн-программы, а также использует технологии AR и VR для создания интерактивных путешествий во времени.

Швейцария активно внедряет цифровой туристический маршрутизм. Это включает в себя предоставление туристической информации через приложения и интерактивные карты, которые помогают туристам планировать свои маршруты и оптимизировать время в

путешествии. Швейцария также активно продвигает использование электрических транспортных средств и разработку инфраструктуры для зарядки электромобилей, что поддерживает устойчивость и экологически чистый туризм [5, с. 74].

В международном контексте существует множество опытов и практик, которые могут быть полезными для развития туризма в Казахстане в эпоху цифровых технологий. Вот некоторые из них:

Электронные визы и онлайн-бронирование: Многие страны внедрили электронные визы и онлайн-системы бронирования для упрощения въезда и проживания туристов. Это делает процесс путешествия более удобным и привлекательным для иностранных гостей.

Информационные порталы и приложения: Создание информационных порталов и мобильных приложений, предоставляющих туристам информацию о достопримечательностях, событиях, ресторанах, отелях и т. д., помогает улучшить опыт путешествия и делает страну более доступной для туристов.

Цифровой маркетинг и социальные медиа: Использование цифровых каналов маркетинга и социальных медиа позволяет привлекать туристов, делиться интересным контентом и поддерживать связь с посетителями.

Геолокационные и AR-технологии: Использование геолокационных и дополненной реальности (AR) технологий может обогатить туристический опыт, предоставляя интерактивные карты, аудиогиды и информацию о местных достопримечательностях.

Системы управления туристическими ресурсами: Эффективное управление туристическими ресурсами с использованием цифровых инструментов позволяет более равномерно распределять потоки туристов и управлять нагрузкой на инфраструктуру.

Экологически устойчивый туризм: Многие страны активно развивают экологически устойчивый туризм, используя цифровые технологии для управления природными ресурсами и сокращения негативного воздействия на окружающую среду.

Сотрудничество с онлайн-платформами: Сотрудничество с онлайн-платформами, такими как Airbnb, Booking.com и TripAdvisor, может помочь продвигать местные предприятия и привлекать больше туристов.

Образование и обучение: Развитие компетенций в сфере цифровых технологий у работников индустрии туризма позволяет улучшить качество обслуживания туристов.

Безопасность и защита данных: Защита данных туристов и обеспечение их безопасности в цифровой среде являются важными аспектами развития туризма.

Казахстан может изучать и адаптировать успешные практики из других стран, учитывая свои особенности и потребности. Ключевым является интеграция цифровых решений в туристическую инфраструктуру, чтобы сделать страну более привлекательной для туристов и обеспечить их комфортное и безопасное пребывание.

Международный опыт развития туризма в условиях цифровизации показывает, что применение современных технологий значительно улучшает опыт путешествий для туристов и повышает эффективность управления туристическими ресурсами для государств. Однако внедрение цифровых инноваций также предполагает решение вопросов кибербезопасности и защиты персональных данных туристов. Будущее туризма связано с дальнейшей цифровой трансформацией, которая будет способствовать более устойчивому, доступному и удовлетворяющему потребности туристов опыту путешествий.

Литература

1. Процессы изменения образовательной среды под влиянием цифровых технологий / Д. Г. Арсеньев [и др.] // Инновации в цифровой экономике: мат-лы Международ. науч. конф. Санкт-Петерб. политехн. ун-та Петра Великого. — СПб, 2021. С. 60 – 72.

2. Перспективные пути восстановления мировой туристской индустрии после пандемии COVID-19 / Д. О. Матяшова [и др.] // Актуальные проблемы современной политической науки. — СПб, 2021. С. 207 – 215.

3. Технологии модернизации политической системы в новых коммуникативных средах / Л. И. Евсеева [и др.] // Европейские труды социальных и поведенческих наук. 2021. С. 349 – 359.

4. Цифровизация в туризме: углубленный анализ проблем и возможностей / Д. Дредж [и др.] // Процедура низкой стоимости GRO-SME-17-C-091-A для Виртуальной туристической обсерватории Исполнительного агентства по малым и средним предприятиям (EASME). — Копенгаген, 2020. С. 58 – 69.

5. *Хатри, И.* Информационные технологии в индустрии туризма и гостеприимства Обзор публикаций за десять лет / И. Хатри // Образование в облаституризма и гостеприимства. — 2022. — № 9. — С. 74 – 85.

References

1. Processes of changing the educational environment under the influence of digital technologies / D. G. Arsenyev [and others] // Innovations in the Digital Economy: Proceedings of the International Scientific Conference of Peter the Great St. Petersburg Polytechnic University. — SPb, 2021. P. 60 – 72.

2. Promising ways to restore the global tourism industry after the COVID-19 pandemic / D. O. Matyashova [and othtrs] // Current problems of modern political science. — SPb, 2021. P. 207 – 215.

3. Technologies for modernizing the political system in new communication environments / L. I. Evseeva [and othtrs] // European works of social and behavioral sciences. 2021. P. 349 – 359.

4. Digitalization in tourism: an in-depth analysis of challenges and opportunities / D. Dredge [and othtrs] // Low Cost Procedure GRO-SME-17-C-091-A for the Virtual Tourism Observatory of the Executive Agency for Small and Medium Enterprises (EASME). — Copenhagen, 2020. P. 58 – 69.

5. *Khatri, I.* Information technologies in the tourism and hospitality industry Review of publications over ten years / I. Khatri // Education in the field of tourism and hospitality. — 2022. — № 9. — P. 74 – 85.

Бактыгул КАСЫМОВА,

экономика ғылымының магистрі, аға оқытушы, baktygul.kasymova@mail.ru, +77007111590

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая. 9 көшесі

Айнур ШАХШИНА,

экономика ғылымының магистрі, аға оқытушы, angelous@list.ru, +77007216727

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая. 9 көшесі,

Гүлнұр РАЙХАНОВА,

экономика ғылымының кандидаты, доцент, gulnurraihanova@mail.ru, +77715932493

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университеті, Экономика және халықаралық бизнес кафедрасы,

100028, Қазақстан Республикасы, Қарағанды, көш. Университетская 28

DIGITAL MARKETING ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Аннотация. бұл мақалада Didgital маркетингінің пайда болу және даму эволюциясы қарастырылған. Didgital маркетинг — бұл тауарлар мен қызметтерді ақпараттық және электронды каналдар, мысалы теледидар, интернет, әлеуметтік желілер және т. б. арқылы жылжыту. Digital маркетингтің басты мақсаты — тұтынушылармен байланыс арналарын кеңейту. Мақалада Digital маркетинг пайда болғанға дейін өндірістік революцияның және интернеттің даму, сонымен қатар Digital маркетингінің Қазақстанда қазіргі кездегі жағдайы туралы ақпараттар қамтылған.

Түйінді сөздер: маркетинг, didgital маркетинг, интернет, цифрлық технология, әлеуметтік желілер, тауарлар мен қызметтерді жылжыту.

Бактыгуль КАСЫМОВА,

магистр экономики, старший преподаватель, baktygul.kasymova@mail.ru, +77007111590

Айнур ШАХШИНА,

магистр экономики, старший преподаватель, angelous@list.ru, +77007216727

(Карагандинский университет Казпотребсоюза,

100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

Гүлнұр РАЙХАНОВА,

к.э.н., доцент, gulnurraihanova@mail.ru +77715932493

Карагандинский университет имени Е.А.Бокетова, кафедра экономики и международного бизнеса,

100028, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская 28,

ЭВОЛЮЦИЯ DIDGITAL MARKETINGА

Аннотация. В статье рассматривается эволюция происхождения и развития didgital Marketing. Didgital маркетинг — это продвижение товаров и услуг по информационным и электронным каналам, таким как телевидение, интернет, социальные сети и т. д. Основная цель Digital маркетинга-расширение каналов связи с потребителями. Статья содержит информацию о промышленной революции и развитии интернета до появления Digital маркетинга, а также о современном состоянии Digital маркетинга в Казахстане.

Ключевые слова: маркетинг, didgital-маркетинг, интернет, цифровые технологии, социальные сети, продвижение товаров и услуг.

Baktygul KASYMOVA,

Master of Economics, Senior Lecturer, baktygul.kasymova@mail.ru, +77007111590

Ainur SHAHSHINA,

Master of Economics, Senior Lecturer, angelous@list.ru, +77007216727

(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)

Gulnur RAIKHANOVA,

Ph.D., associate professor, gulnurraihanova@mail.ru +77715932493

Karaganda University named after E.A. Boketov, Department of Economics and International Business,

100028, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Universitetskaya 28,

THE EVOLUTION OF DIGITAL MARKETING

Abstract. This article examines the evolution of the origin and development of digital Marketing. Digital marketing is the promotion of goods and services through information and electronic channels, such as television, the Internet, social networks, etc. The main goal of Digital marketing is to expand communication channels with consumers. The article contains information about the industrial revolution and the development of the Internet before the advent of Digital marketing, as well as about the current state of Digital marketing in Kazakhstan.

Keywords: marketing, digital marketing, Internet, digital technologies, social networks, promotion of goods and services.

Digital технологиясы бүгінгі күні адамзат өміріне белсенді түрде енуде. Адамзаттың өмірінің бір бөлшегіне айналды десек те болады. Digital өз бастауын сонау алғашқы өндірістік революциядан бастау алды.

Өнеркәсіптегі индустрия адам еңбегін автоматтандырудан басталды. Ол өнеркәсіп иелеріне тиімді болды. Қазір біз төртінші индустриялық революция қарсаңында тұрмыз. Бірінші өндірістік революция XVIII ғасырда Англияда өндірісте басталған. Оның алғышарты тоқыма фабрикасында және бумен қозғалтқыш двигательдерден басталды. Бумен қозғалтқыш бір нүктеден екінші нүктеге дейін жеткізуге оңайлай түседі, негізгі отыны жанар-жағармай болды. Екінші өндірістік революция XVIII – XIX ғасырларда өндірістік революция Еуропадан АҚШ-қа жетеді, мұнай мен газды өндірісте пайдаланумен байланысты. Оның соңынан электр тогы келді, бұл әлемге үлкен бум әкелді. Бұл іштей жану двигателі трамвай, автомобильдерді өмірге әкелді. Үшінші өндірістік революция XX ғасырдың ортасында атом энергиясы, транзистер, микропроцессор, интернет болып саналды. Бүгінгі күні интернетті пайдалану өмірге смартфондарды, диджитал процестерге әкелді. Төртінші өндірістік революция бұл негізгі көшбастаушы елдер АҚШ, Қытай, Жапония, Еуропа елдерінің негізгі бағыттары жасанды интелект, 3D принтер, клаудтехнология, криптовалюта, криптчейн.

Бүгінгі күні цифрлық технологияның даму жылдамдығы сондай, онсыз адамзат өмір сүре алмайтындай. Digital технология адам өмірінің бір бөлшегіне айналуға. Мысал ретінде тоқталып кетсек, телефон өмірге келгеннен 75 жылда 50 млн адам пайдаланса, радио 38 жылда тыңдаушы адамдар саны 50 млн жетті, теледидар 13 жылда 50 млн адам, ал интернетті қолданатын адамдар санының 50 млн-ға жетуіне не бары 4 жыл, фейзбук 2 жыл, инстаграм 19 ай, Angry birds ойынына 35 күн керек болған, ал Tik Tok желісін күніне 50 млн адам қолданады.

Біздің заман цифрлық Digital заман. Digital цифр, сан дегенді білдіреді. 70-жылдары компьютер енді пайдалана басталған кезде компьютерлік процессор шығаратын компания басшысы әлемге дербес 4 компьютерден артық

компьютер қажет емес деп санаған болатын. Ал Стив Джобс: «Әлемде әрбір үйде бір компьютер болғанға дейін жұмыс істеймін», — деген. Бүгінгі күні гаджет, смартфон, Digital технология қолданбайтын адамды елестету қиын.

«Цифрлық маркетинг» термині кәсіби қызметте салыстырмалы түрде жақында 1980 жылдары кеңінен қолданыла бастады өткен ғасыр. ChannelNet (белгілі бір уақыт аралығында ол SoftAd Group деп аталды) автомобиль өндірушілері үшін сол кездегі ерекше жарнамалық науқанды әзірледі және жүзеге асырды: журнал оқырмандары одан арнайы лайнерді қиып алып, өндірушілерге пошта арқылы жіберуі керек еді. Бұған жауап ретінде олар тегін сынақ дискісін және әртүрлі автомобиль маркаларының жарнамалары бар иілгіш дискіні алды. Осылайша, компания цифрлық медианы офлайн жылжыту құралдарымен бірге қолданды. Осы оқу құралы авторларының пікірінше, қоғамның қазіргі технологиялық дамуын ескере отырып, интерактивті немесе цифрлық маркетинг ұғымының келесі анықтамасы дәлірек болады: «Digital marketing no longer is an add-on. It's an imperative. The AMA offers a host of information, expert insights and educational opportunities on the full spectrum of digital topics, from social media and mobile marketing to online research and programmatic buying». Қазақ тіліне аударғанда бұл дәйексөз мынаны білдіреді: «цифрлық маркетинг енді қосымша емес (классикалық маркетинг — авторлар). АМА әлеуметтік медиа мен мобильді маркетингтен бастап онлайн зерттеулер мен бағдарламаланған сатып алуларға дейін цифрлық тақырыптардың барлық спектрі бойынша көптеген ақпарат, сараптама және білім беру мүмкіндіктерін ұсынады». Цифрлық маркетингтің классикалық түсінігін 6D тұжырымдамасы негізінде қарастыруға болады. Сонымен, цифрлық маркетингтің 6D тұжырымдамасы мыналарды қамтиды:

1. Digital Customer. Тұтынушының «цифрлық портретін» құру оның сатып алу мінез-құлқын, «цифрлық ізін» зерттеу негізінде.

2. Digital Competition. Сайттарды, интернет-әрекеттерді, парақшаларды және әлеуметтік желілердегі жарияланымдарды талдау кезінде

цифрлық маркетинг құралдарын қолдану негізінде бәсекелестерді талдау оңайырақ болады.

3. Digital Communication. Интернет-сайттар, әлеуметтік желілер, мобильді қосымшалар, SMS және мессенджерлер арқылы тауарларды жылжыту.

4. Digital Product. Цифрлық технологияларды қолдану негізінде теңшелген өнімді әзірлеу.

5. Digital Pricing. Интернет-сервисер арқылы төлем технологияларын қолдана отырып, Интернетте тауарлар мен қызметтердің көптеген ұсыныстарын талдау негізінде баға белгілеу.

6. Digital Distribution. Электрондық коммерция. Логистикалық операцияларды қадағалау жүйелерін, сондай-ақ тауарларды жеткізуге арналған дрондарды пайдалана отырып, тауарларға онлайн тапсырыс беру және жеткізу.

Сонымен Digital маркетинг интерактивті және таргетті маркетинг ретінде танылатын цифрлық маркетинг болып табылады. Ол клиенттерді өзіне тарту және ұстап қалу мақсатында цифрлық технологияны қолдануға бағытталған тауарлар мен қызметтер таргетінгі болып табылады. Маркетологтер осы цифрлық технология арқылы нарықта брендті жылжытып және сауданы көбейтеді. Оның арсеналында тауарлар мен қызметтердің брендтерін жылжытуға арналған көптеген тактикалар бар. Ол мобильдік технологияларды да, маркетингте негізгі коммуникациялық құралдар болып табылатын дәстүрлі радио-, теледидар және интернетті де пайдаланады.

Заманауи технологиялар іскерлік белсенділікті «орын ретінде нарықтан» «кеңістік ретінде нарыққа» ауыстырады.

Digital маркетинг нарықтық бәсекелестік жағдайында кәсіпорындардың қызметін жоспарлауға, жүзеге асыруға және талдауға бағытталған іс-шаралар кешені ретінде келесі мақсаттар мен міндеттерге ие:

- бизнестің мақсаттары мен белгілі бір мақсатты аудиторияның қалауына сәйкес келетін интернет-жобаны құру;

- интернеттегі өнімді (сауда маркасы, бренд) орналастыру және жылжыту;

- интернет арқылы клиенттерді тарту және ұстап қалу, тұтынушыларға өнім туралы жедел толық ақпарат беру;

- интернетте маркетингтік зерттеулер жүргізу: тұтынушы аудиториясын, өнімге деген сұранысты, жарнамалық науқандардың тиімділігін және т. б.

- брендтің (сауда маркасының, өнімнің) оң имиджін құру және қолдау.

Цифрлық маркетингтің тарихи дамуына тоқталатын болсақ:

1993 жылы Әлемдегі алғашқы басылатын баннер іске қосылды. Дәстүрлі маркетингтен цифрлық маркетингке көшудің маңызды кезеңі;

1994 жылы Yahoo іске қосылды;

1996 жылы Hotbot және Alexa сияқты шағын іздеу жүйелері іске қосылды;

1998 жылы Google и MSN от Microsoft іске қосылды;

2000 жылы Google және Yahoo нарықтағы ең ірі және ең беделді ойыншыларға айналды.

2002 жылы интернет қолданушыларының өсуі 6,4 миллион пайдаланушыға жетті;

2003 жылы пайдаланушылар мен компаниялар өзара әрекеттесе алады;

2004 жылы MySpace сияқты әлеуметтік медиасайттар іске қосылды, компаниялар веб-кукидің маңыздылығын түсініп, оларды маркетингтік күш-жігеріне қолдана бастады;

2010 жылы Pinterest және Instagram іске қосылды;

2016 жылы Yahoo өзінің кейбір қызметтерін тоқтатты;

2017 жылы ТикТок іске қосылды;

2019 жылы Google + нарықтан кетті;

2021 жылы интернет-маркетологтердің 99% әлеуметтік медиасайттарын маркетингтік мақсатта пайдаланады;

2023 жылы Chatgpt сияқты жасанды интеллект Чат боттары Интернетті жаулап алды.

Цифрлық маркетингті қолдану аясы өте кең болғандықтан, оның болашағы өте зор. Цифрлық маркетингтің кейбір маңызды артықшылықтарына тоқтайтын болсақ:

- экономикалық жағынан тиімді;

- қамту ауқымы кең;

- екі жақты байланыс арнасы;

- өлшенетін нәтижелер.

Digital Marketing XXI ғасырда бизнесті дамытудың маңызды негізі болып табылады, әсіресе пандемия кезінде цифрлық маркетингтің қажеттілігі анықталды. Көптеген компаниялар қашықтағы форматқа көшті, ал трафиктің едәуір бөлігі онлайн кеңістікке көшті. Мұның бәрі тұтынушылардың әдеттерін өзгерте бастауына ықпал етті (соның ішінде бұл ойын-сауық саласына да, e-commerce-ке де және басқаларға да әсер етті).

2022 жыл медианарық үшін бетбұрыс болды. Сонымен қатар Қазақстанда Digital маркетинг қызметтерін пайдаланушылар саны және нарықтың өзі үздіксіз өсіп отыр. Бұл өсімнің себебін көптеген медиа пайдаланушылардың Қазақстанға көшуіне байланысты. Мұның бәрі

соңғы елдердің нарықтарын перспективалы және инвесторлар үшін тартымды етуде.

Қазақстандағы Digital маркетингтік ерекшеліктеріне тоқталсақ:

- Керіос статистикасы бойынша 2021 – 2022 жылдар аралығында Қазақстанда интернет-пайдаланушылар саны 184 мың адамға (+1,1 пайыз) ұлғайды, осылайша жалпы саны 16,4 миллионды құрады;

- Осы кезеңде әлеуметтік желілерді пайдаланушылар саны 1,8 миллион адамға өсті (бұл өсімнің 15 пайызын құрайды), ал әлеуметтік желілерді 12 миллион адам пайдаланады (бұл халықтың 63,5 пайызын құрайды).

- Сонымен қатар дәстүрлі жарнама тарату орындарына (сыртқы жарнама, теледидар, баспасөз және радио) инвестициялар азайды;

- Әлеуметтік желілерге қатысу 2022 жыл бойы байқалады, әсіресе Ресейден, Беларусьтан және Украинадан жаңа қолданушылардың келуімен;

- Digital жарнаманы қамту бойынша бірінші орынды Instagram алады (2022 жылға арналған желі қолданушыларының жалпы саны 11,75 миллион қолданушы болды);

- Бизнес үшін meta (Instagram) жарнама кабинеттері арқылы тікелей жарнама құралдарына да, блогерлермен жергілікті интеграциялар мен промо-белсенділіктер арқылы да инвестициялау тиімді;

- Екінші орында TikTok (10,2 миллион қолданушы). Сонымен қатар бұл аудиторияның едәуір бөлігі кешегі студенттер ғана емес, сонымен қатар 25 – 35 жастағы белсенді төлем қабілетті аудитория.

Instagram және жарнамалық мүмкіндіктер саны бойынша TikTok 2022 жылы meta-дан (Facebook, Instagram) еш кем түспейді, тіпті олардан да асып түседі. Автоматтандырылған сатып алу алгоритмдеріне ерекше назар аударуға болады, мұнда TikTok тек арна мен әңгімелер тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар бизнес жағынан да жақсы жұмыс істейді. Мысалы, автоматтандырылған аукцион және CPI / CPO көрсеткіштеріне бағытталған сатып алу тез бейімделеді және қажетті KPI-ге шығуға мүмкіндік береді. Аталған сценарийлер цифрлық қызметтерге де, сайттарға да, мобильді қосымшалар бар ойыншыларға да қатысты.

Елдегі ең көп таралған іздеу жүйесі Google екенін ұмытпаңыз және органикалық шығарылымда (SEO) және карта қызметтерінде (мысалы, Google Maps) орналастыру туралы есте ұстаған жөн.

Жоғарыдағы жетістіктерге қарамастан, Қазақстанда интернет-маркетингтің дамуына кедергі келтіретін көптеген мәселелер де бар.

Ол: ел территориясының үлкендігі және халықтың тығыздығының төмендігі, интернет-маркетинг саласындағы білікті мамандар санының аздығы, Қазақстан тұрғындарының интернет сатып алуларға деген сенімінің төмендігі, сататын интернет-сайттардың салыстырмалы түрде төмен сапасы және т.б., бірақ желіні пайдаланушылар санының артуына, сондай-ақ құнының төмендеуіне байланысты интернет-трафикті тауарларды да, қызметтерді де интернет-маркетинг арқылы жылжыту мүмкіндігі пайда болды. Интернет-маркетингті дамыту мүмкіндігі бар көптеген құралдар пайда болды. Қазақстанда бұл мүмкіндікті пайдаланатын компаниялар аз, бұл шетелдік сайттардың жоғарғы тізімдерінің бар екендігімен айғақталады. Мұндай үрдіс контекстік жарнамаға басу құнының аздығына байланысты. Қазақстандық онлайн-пайдаланушылар интернетті сатып алу үшін пайдаланады, бірақ көбінесе қытайлық Aliexpress, taobao немесе ebaу сияқты американдық, шетелдік алаңдарды артық көреді, бұл қазақстандық интернет-маркетингінің нашар дамуын көрсетеді. Осыған қарамастан, дағдарыстарға қарамастан, дәл осы сауда секторы жыл сайын өсуде, бұл қазақстандық интернет-нарықтың да, Қазақстандағы интернет-маркетингтің де даму перспективасын айғақтайды.

Қолданылған әдебиеттер

1. Многомерный Интернет-маркетинг [Электрондық ресурс] — Қол жеткізу режимі: <http://www.techart.ru> (қолданылғын күні: 10.02.2023).

2. *Накипова, Г. Е.* Особенности развития digital-маркетинга в Казахстане / Г. Е. Накипова // Вестник КЭУ. 2021. № 2 (61). С. 41 – 48.

3. В Казахстане снизились тарифы на сотовую связь и Интернет [Электрондық ресурс] — Қол жеткізу режимі: <http://www.bestnews.kz/index.php/dengi/item/v-kazahstane-snizilis-tarify-na-sotovuyu-svyaz-i-internet.html> (қолданылғын күні: 10.02.2023).

4. Рейтинг видимости сайтов Казахстана в поисковых системах [Электрондық ресурс] — Қол жеткізу режимі: <http://profit.kz/news/23202/Rejting-vidi-mosti-sajtovKazahstana-v-poiskovih-sistemah/> (қолданылғын күні: 10.02.2023).

5. Интернет-аудитория Казахстана: портрет и предпочтения пользователей [Электрондық ресурс] — Қол жеткізу режимі: <http://forbes.kz/stats/internet-audito-riyakazahstanaportret-i-predpochteniyapolzovatelya> (қолданылғын күні: 10.02.2023).

References

1. Multidimensional Internet marketing [Electronic resource] — Access mode: <http://www.techart.ru> (accessed: 10.02.2023).

2. *Nakipova, G. E.* Features of digital marketing development in Kazakhstan / G. E. Nakipova // Bulletin of KEU. 2021. No. 2 (61). P. 41 – 48.

3. Cellular and Internet tariffs have decreased in Kazakhstan [Electronic resource] — Access mode: <http://www.bestnews.kz/index.php/dengi/item/v-kazahstane-sni-zilis-tarify-na-sotovuyu-svyaz-i-internet.html> (accessed: 10.02.2023).

4. The visibility rating of Kazakhstan sites in search engines [Electronic resource] — Access mode: <http://profit.kz/news/23202/Rejting-vidimosti-sajtovKazahstana-v-poiskovih-sistemah/> (accessed: 10.02.2023).

5. Internet audience of Kazakhstan: portrait and preferences of users [Electronic resource] — Access mode: <http://forbes.kz/stats/internet-auditoriya-kazahstanaportret-ipedpochteniyapolzovatelya> (accessed: 10.02.2023).

УДК 331.108.26

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2023.69.2.006

Дулат РАХАНОВ,

магистрант, dulat_rahanov@mail.ru, +77024501529

Гульнара СРАЙЛОВА,

кандидат экономических наук, доцент, gulnara.srailova@mail.ru, +77003114544

(Карагандинский университет Казпотребсоюза,

100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

ОЦЕНКА И УПРАВЛЕНИЕ ТРУДОВЫМИ РЕСУРСАМИ

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию взаимосвязей и особенностей оценки и управления трудовыми ресурсами и управления персоналом на предприятии. Приведен обзор ключевых понятий, раскрыты особенности подходов к управлению персоналом и управлению трудовыми задачами. Показано, что система управления трудовыми ресурсами предприятия более комплексная стратегия внедрения и включает в себя систему управления персоналом.

Ключевые слова: оценка, трудовые ресурсы, кадры, персонал предприятия, человеческий капитал, управление трудовыми ресурсами предприятия, управление персоналом предприятия, эффективность кадровой политики.

Дулат РАХАНОВ,

магистрант, Dulat_rahanov@mail.ru, 87024501529

Гульнара СРАЙЛОВА,

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, gulnara.srailova@mail.ru, 87003114544

(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)

ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

Аннотация. Бұл мақала кәсіпорындағы еңбекті ұйымдастыру мен персоналды басқарудың өзара байланысы мен ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Негізгі түсініктер қарастырылады, персоналды басқару және еңбекті ұйымдастыру әдістерінің ерекшеліктері анықталды. Кәсіпорынның еңбегін басқару жүйесі неғұрлым күрделі іске асыру стратегиясы болып табылады және персоналды басқару жүйесін қамтиды.

Түйінді сөздер: бағалау, еңбек ресурстары, персонал, кәсіпорын персоналы, адами капитал, кәсіпорынның еңбек ресурстарын басқару, кәсіпорын персоналын басқару, кадр саясатының тиімділігі.

Dulat RAKHANOV,

master's student, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, the Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya st., 9, Dulat_rahanov@mail.ru, 87024501529

Gulnara SRAILOVA,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor, gulnara.srailova@mail.ru, 87003114544

(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)

LABOR RESOURCE ASSESSMENT AND MANAGEMENT

Abstract. This article is devoted to the study of the relationships and features of labor management and personnel management in an enterprise. An overview of key concepts is provided, and the features of approaches to personnel

management and labor task management are revealed. It is shown that the enterprise's human resources management system is a more comprehensive implementation strategy and includes a personnel management system.

Keywords: assessment, labor resources, personnel, enterprise personnel, human capital, enterprise human resources management, enterprise personnel management, effectiveness of personnel policy.

Мәселені қою. Еңбек ресурстарын жалпы басқару жұмыстың келесі бағыттарын қамтиды: еңбек ресурстарын қалыптастыру және дамыту, сондай-ақ қызметкерлердің өмір сүру сапасын ынталандыру және жақсарту.

Соңғы зерттеулер мен жарияланымдарды талдау. Осы мақаланы жазу кезінде қазақстандық және шетелдік авторлардың ақпарат көздері пайдаланылды. Әдебиеттерге оқулықтар, монографиялар мен басылымдар кіреді.

Мақсат. Қазіргі кезеңде Қазақстанда еңбек ресурстарын басқаруды талдау және бағалау.

Зерттеудің маңызды сәттері. Еңбек ресурстарын басқаруды кәсіпорынның негізгі активін басқарудың стратегиялық және дәйекті тәсілі ретінде анықтауға болады: ұйымның мақсаттарына бірлесіп және жеке үлес қосатын оның қызметкерлері. Еңбек ресурстарын басқаруды "идеологиялық және философиялық негіздерге негізделген саяси стратегиялардың жиынтығы" деп санауға болады. Ол еңбек ресурстарын басқару тұжырымдамасын сипаттайтын төрт аспектіні қамтиды:

- 1) белгілі бір сенімдер мен болжамдар;
- 2) стратегиялық қажеттіліктер негізінде басқарушылық шешімдер қабылдау;
- 3) жергілікті жерлерде басшылардың жетекші рөлі;
- 4) жұмыс қатынастарын орнату кезінде «тұтқаларды» пайдалануға баса назар аудару.

Еңбек ресурстарын басқару адами ресурстар жүйелерін келісілген түрде біріктіру арқылы жүзеге асырылады:

* Менеджерлер қабылдаған жалпы құндылықтар мен принциптерді анықтайтын еңбек ресурстарын басқару философиясы.

* Қызмет бағытын анықтайтын еңбек ресурстарын басқару стратегиялары.

Еңбек ресурстарын басқару саласындағы қызмет түрлері:

* Еңбек ресурстарын басқарудың нақты салаларында принциптерді, құндылықтар мен стратегияларды қолдануға арналған директиваларды анықтайтын саясат.

* Еңбек ресурстарын басқарудың стратегиялық жоспарлары мен саясатын жүзеге асыру үшін қолданылатын ресми рәсімдер мен әдістерді қамтитын еңбек ресурстарын басқару процестері.

* Басшылар қолданатын бейресми тәсілдерді қамтитын тәжірибе.

* Стратегияларды, саясат пен тәжірибені жоспарлы түрде енгізуге мүмкіндік беретін бағдарламалар.

Бекер мен Герхарт (1996) осы компоненттердің барлығын үш деңгейге бөлді: жүйенің архитектурасы (нұсқаулар), балама саясат нұсқалары мен процестері және тәжірибе. Еңбек ресурстарын басқару тұжырымдамасын Мичиган мектебі әзірледі (Фомбран, 1984). Олар еңбек ресурстарын басқару жүйесі мен ұйымның құрылымы ұйымдық стратегияға бейімделуі керек деп есептеді (демек, «Сәйкестік моделі» деп аталады). Олар кез келген ұйымда орындалатын төрт негізгі процесті немесе функцияларды қамтитын еңбек ресурстарын басқару циклі бар екенін түсіндірді:

* таңдау қолда бар адам ресурстарын жұмыс орындарына сәйкестендіру;

* аттестаттау қызмет көрсеткіштерін басқару;

* сыйақы қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді негізде ұйымның нәтижелілігін ынталандыру үшін сыйақы жүйесін пайдалану;

* даму жоғары білікті қызметкерлерге деген ұмтылыс. Еңбек ресурстары қоғамның маңызды өндірістік факторы болып табылады. Бұл өндіріске немесе өндірістік емес салада жұмыс істеуге қажетті физикалық және интеллектуалдық қабілеттерге ие еңбекке қабілетті халық.

Біздің елімізде бұл негізінен еңбекке қабілетті халық: I және II топтағы мүгедектерді, сондай-ақ жеңілдікті зейнетақы алатын адамдарды қоспағанда, 16 мен 63 жас аралығындағы ерлер мен 16 мен 61 жас аралығындағы әйелдер. Еңбек ресурстарының сапасы жұмысшылардың еңбекке қабілеттілігі мен еңбек әлеуеті сияқты көрсеткіштермен анықталады.

Еңбекке қабілеттілік қызметкерлердің арнайы дайындықты қажет етпейтін жұмысқа қабілеттілігін анықтайтын физикалық, психикалық, жас және басқа қасиеттерді білдіреді. Кәсіби еңбекке қабілеттілік дегеніміз белгілі бір кәсіпте білікті жұмысты орындауға дайын болу. Кәсіптік еңбекке қабілеттілік мамандандырылған оқыту мен даярлау нәтижесінде қалыптасады. Қазіргі уақытта экономикадағы 90 жылдардағы ойланбаған қайта құрулар мен өндірістің қысқаруына байланысты кейбір жоғары білікті жұмысшылар бар. Еңбек ресурстарының негізгі сапалық

сипаттамаларының бірі еңбек әлеуеті. Бұл тұжырымдама еңбекке қабілеттілікті анықтайтын әртүрлі қасиеттердің жиынтығын қамтиды:

Еңбек әлеуетінің аспектілері үш деңгейде зерттелуі керек: қоғамдық, ұйымдастырушылық және жеке. Еңбек ресурстары қоғамдық өндіріске қатысатын еңбекке қабілетті халықтың жұмыспен қамтылған және жұмыспен қамтылмаған бөлігін қамтиды.

Кәсіпорынның еңбек ресурстарын тиімді басқару көбінесе басшының жеке және кәсіби қасиеттеріне, сондай-ақ үздіксіз өзін-өзі оқыту және қызметкерлерді оқытуды қолдау қажеттілігін түсінуге байланысты. Бұл кәсіпорынның үнемі өзгеріп отыратын ішкі және сыртқы ортасына бейімделуге мүмкіндік береді.

Кәсіпорынның еңбек ресурстарын басқаруды пайдалану мен бағалауды талдаудың әдістемелік тәсілдері бар. кәсіпорындар.

Қазіргі қоғамда тұрғын үй нарығы және оның қатысушылары әр адамның өмірінде маңызды орын алатын экономикалық жүйе болып табылады. Нарықтық немесе өзге де құнды белгілеу кірісті, шығынды және салыстырмалы тәсілдерге топтастырылған бағалау әдістерін қолдану жолымен жүргізіледі.

Табыс тәсілі табыс әкелу қабілетіне байланысты сатып алынатын және сатылатын

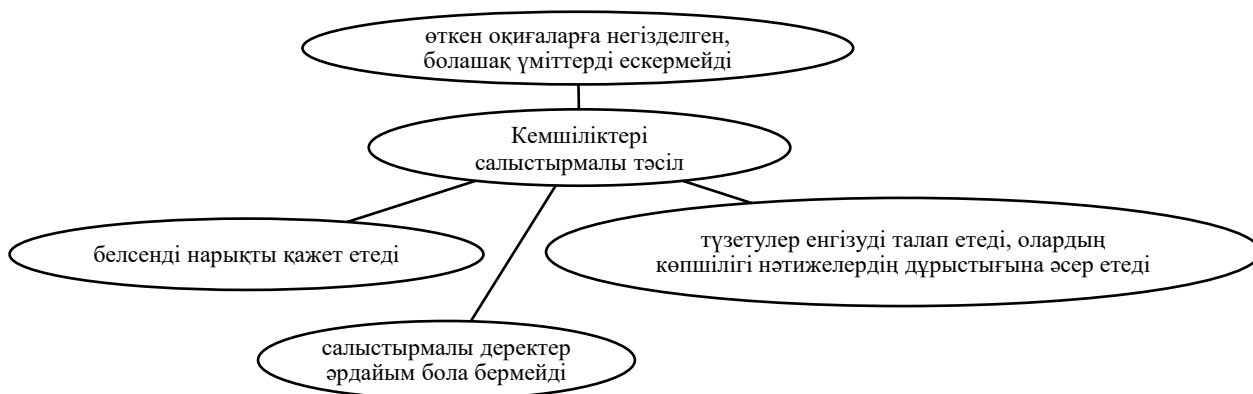
жылжымайтын мүліктің нарықтық құнын бағалау кезінде қолданылады [1, 122-бет].

Шығынды тәсіл сатып алу-сату немесе жалға алу нарығы шектеулі болып табылатын жылжымайтын мүлікті бағалауды жүргізу үшін, сондай-ақ мамандандырылған жылжымайтын мүлікті, оның ішінде мәдени мұраның жылжымайтын ескерткіштерін, құрылыстарды, таратушы құрылғыларды бағалау кезінде қолданылады [1, 225-бет].

Салыстырмалы тәсіл соңғы сатылымдардың бағаларын немесе бағаланатын объектімен салыстырылатын объектілерді сату немесе жалға беру ұсыныстарының бағаларын талдау негізінде нарықтық құнды бағалауға мүмкіндік береді, бағаланатын объект нарығында орын алатын, анықталған айырмашылықтарға түзетілген аналогтер [2, 187-бет]. Бағалау әдісінің артықшылығы бұл бағаға қандай да бір әсер ететін факторларды, сондай-ақ сатушылардың пікірін және ұқсас объектілерді нарыққа шығаратын сатып алушылардың қалауын толығымен ескереді. Осының арқасында шығындарды реттеуге болады. Сондай-ақ бұл әдіс өте сенімді, өйткені ол экономикалық факторларды да ескереді. Кемшіліктерге тек жұмысты орындаудың қиындығы, 1, 2-сурет жатады.

1-сурет — Салыстырмалы тәсілдің артықшылықтары

Тұрғын үйді сатып алуға қолжетімділік индексі ресми орташа табыс пен тұрғын үйдің ресми орташа бағасы арасындағы есептік көрсеткішті білдіреді. Біздің еліміздегі басты мәселе — халықтың төлем қабілеттілігінің төмендігі. Шынында да, халықтың табысы төмен. Тұрғын үй нарығында, әсіресе ірі қалаларда үлкен алып-сатарлық секірістер бар. Адамдар бұл алып-

сатарлықтан құтыла алмайды, өйткені оны табысы бар халықтың белгілі бір бөлігі қыздырады. Алыпсатарлық бастапқы және қайталама тұрғын үй нарығында өркендеп келеді. Осылайша, бұл жалпы статистикаға әсер етеді. Әсіресе үлкен қалаларда бұл алшақтық бірден байқалады, 1-кесте.

1-кесте тұрғын үйге қол жетімділік факторлары мен компоненттерін жүйелендіру

Авторлар	Тәсіл мазмұны
Бірінші тәсіл	
Коршунов В. В.	Өндірістік процестер нәтижесінде алынған нәтижелер еңбек ресурстарын тиімді басқарудың негізгі көрсеткіштері болуы керек.
Екінші тәсіл	
Лобушин Н. П.	Тиісті критерийлер еңбекті іске асырудың тиімділігі мен күрделілігін көрсетуі керек.
Үшінші тәсіл	
Моргунов Е. Б.	Еңбек ресурстарын басқару жұмысты сауатты ұйымдастырудың және ұжымда қолайлы әлеуметтік-психологиялық ахуалды сақтаудың нәтижесі болып табылады.

Кәсіпорында еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігін кешенді бағалау жұмыс процесінде кемшіліктерді анықтауға және түзетуге ықпал ететін құрал болып табылады.

Қорытындылар. Бағалауды жүргізу еңбек ресурстарын басқаруды және олардың кәсіпорынның жалпы қызметімен және оның даму стратегиясымен байланысын талдауды қамтиды. Персоналды басқару жүйесі еңбек ресурстарын басқару жүйесінің бір бөлігі ғана

және оның басты міндеті — кадрлардың тиісті құрамын сақтау.

Персоналдың сапалы дамуына бағдарлану, қызметкерлерді ынталандыру жүйесін жетілдіру және олардың еңбек өнімділігін арттыруға ұмтылу еңбек ресурстарын басқару жүйесінің маңызды факторы болып табылатын адам әлеуеті қазіргі экономиканың талаптарына сәйкестігін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Баранов, Т. Н., Миронов, Н. О. Персоналды басқару / Т. Н. Баранов, Н. О. Миронов. — СПб., 2013.
2. Савальев, К. Ю. Экономикалық ғылым туралы / К. Ю. Савальев // Халықаралық басқару. — 2016. — № 56. — Б. 5 – 39.
3. Кузьминых, Н. А. Өнеркәсіптік өндірістің инновациялық дамуын басқару жүйесі / Н. А. Кузьминых // Экономика, статистика және информатика. УМО хабаршысы. — 2010. — № 1. Б. 49 – 57.
4. Маркова, А. М. Еңбек ресурстарын басқару: Оқу. экономика және басқару мамандықтары бойынша оқитын жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған нұсқаулық, 2012.
5. Крылов, К. Г., Руденко, Г. Г. Персонал экономикасы. Теория: оқулық / К. Г. Крылов, Г. Г. Руденко. — М.: Альфа Баспасөзі, 2009.
6. Орлова, Е. Н. Еңбек ресурстарын кешенді талдау: оқу құралы / Е. Н. Орлова, Д. В. Құрышева. — Н.: Белов, 2019. — 25 б.
7. Барковская, О. Г. Адам еңбегін басқару: оқулық / О. Г. Барковская. — Н.: Белов, 2019. — 20 б.
8. Поруссимова, Г. В. Кәсіпорынның экономикалық қызметі: оқу құралы / Г. В. Поруссимова [и др.]. — М., 2014. — 50 б.
9. Молчунов, Е. Б. Персоналды басқару, бағалау, оқыту: бакалавриатты оқытуға арналған оқулық / Е. Б. Молчунов. — Н.: Белов, 2019. — 24 б.
10. Ожигов, А. Г. Персоналды басқаруды бағалау: бакалавриатқа арналған оқу құралы / А. Г. Ожигов, Ю. О. Долженко. - Ю.: Белов Н, 2019. - 89 б.
11. Сергеева, И. А. Ұйымдар (кәсіпорындар): Верхорубовтың бакалавриатқа арналған оқу құралы / И. А. Сергеева. — Н.: Белов Н, 2019. — 51 б.
12. Сушков, М. Н. Еңбек экономикасы: академиялық бакалавриатқа арналған оқу құралы / М. Н. Сушков. — Н.: Белов, 2019. — 59 б.

References

1. Baranov, T. N., Mironov, N. O. Personnel Management / T. N. Baranov, N. O. Mironov. — SPb, 2013.
2. Savaliev, K. Yu. About Economic Science / K. Yu. Savaliev // International Management. — 2016. — No. 56. — P. 5 – 39.
3. Kuzminyh, N. A. Management System of Innovative Development of Industrial Production / N. A. Kuzminyh // Economy, Statistics and Informatics. Messenger of UMO. — 2010. — No. 1. — P. 49 – 57.
4. Markova, A. M. Human Resource Management: Study. Guide for Students of Higher Educational Institutions Studying Economics and Management, 2012.
5. Krylov, K. G., Rudenko, G. G. Personnel Economy. Theory: textbook / K. G. Krylov, G. G. Rudenko. — M.: Alfa Press, 2009.
6. Orlova, E. N. Complex Analysis of Labor Resources: educational tool / E. N. Orlova, D. V. Kuryшева. — N.: Belov, 2019. — 25 p.
7. Barkovskaya, O. G. Human Labor Management: textbook / O. G. Barkovskaya. — N.: Belov, 2019. — 20 p.
8. Porussimova, G. V. Economic Activity of the Enterprise: educational tool / G. V. Porussimova. — Moscow, 2014. — 50 p.
9. Molchunov, E. B. Personnel Management, Evaluation, Training: a textbook for undergraduate teaching / E. B. Molchunov. — N.: Belov, 2019. — 24 p.
10. Ozhigov, A. G. Assessment of Personnel Management: textbook for undergraduates / A. G. Ozhigov, Yu. O. Dolzhenko. — Yu.: Belov N, 2019. — 89 p.
11. Sergeeva, I. A. Organizations (enterprises): I. A. Sergeev's, I. A. Verkhorubov's textbook for undergraduates. — N.: Belov N, 2019. — 51 p.
12. Sushkov, M. N. Labor Economics: textbook for academic undergraduates / M. N. Sushkov. — N.: Belov, 2019. — 59 p.

ПЕДАГОГИКА

PEDAGOGY

Nurlan MINZHANOV,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, minganovnl@mail.ru

Gauhar MINZHANOVA,
Candidate of Pedagogical Science, Head of the Department of Foreign Languages, gao_@mail.ru
(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, the Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)

PREPARATION OF STUDENTS WITH THE USE OF COMPETENCE METHODOLOGY

Abstract. In this article, the authors analyze the preparation of a specialist for future professional activity, the trends in the development of modern educational technologies, as well as pedagogical conditions for the use of innovative pedagogical technologies in practice-oriented learning. Innovative pedagogical technologies as a result of researches caused by scientific discoveries are considered. The article deals with approaches to teaching, learning and assessment based on competence methodology as a tool by which a new educational paradigm can be implemented. The article deals with three types of interaction between teachers and students in the process of interaction, as well as the principles of interactive learning.

Keywords: pedagogical skills, vocational and educational training of students, social work, components, criteria, indicators, model, structural elements, the levels of preparedness.

Нурлан МИНЖАНОВ,
педагогика ғылымдарының докторы, профессор, minganovnl@mail.ru

Гаухар МИНЖАНОВА,
педагогика ғылымдарының кандидаты, шетел тілі кафедрасының меңгерушісі, gao_@mail.ru
(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)

ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ӘДІСНАМАСЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ ДАЯРЛАУ

Аннотация. Осы мақалада авторлар маманның болашақ кәсіби қызметіне дайындығына, заманауи білім беру технологияларының даму тенденцияларына, сондай-ақ тәжірибеге бағытталған оқытуда инновациялық педагогикалық технологияларды қолданудың педагогикалық шарттарына талдау жасайды. Инновациялық педагогикалық технологиялар ғылыми жаңалықтарға негізделген зерттеулердің нәтижесі ретінде қарастырылады. Мақалада оқыту, білім беру және бағалау тәсілдері құзыреттілік әдістемесі негізінде жаңа білім беру парадигмасын жүзеге асыруға болатын құрал ретінде қарастырылады. Мақалада оқытушы мен студенттердің өзара іс-қимыл жасасу процесінде өзара іс-қимылының үш түрі, сондай-ақ интерактивті оқыту принциптері қарастырылады.

Түйінді сөздер: педагогикалық шеберлік, студенттердің кәсіби педагогикалық дайындығы, компоненттер, көрсеткіштер, модель, құрылымдық элементтер, дайындық деңгейлері.

Нурлан МИНЖАНОВ,
доктор педагогических наук, профессор, minganovnl@mail.ru

Гаухар МИНЖАНОВА,
кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой иностранных языков, gao_@mail.ru
(Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ МЕТОДОЛОГИИ

Аннотация. В настоящей статье авторы дают анализ подготовки специалиста к будущей профессиональной деятельности, тенденций развития современных образовательных технологий, а также педагогических условий использования инновационных педагогических технологий в практико-ориентированном обучении. Рассмотрены инновационные педагогические технологии как результат исследований, обусловленных научными открытиями. В статье рассматриваются подходы к преподаванию,

обучению и оценке на основе компетентностной методологии как инструмента, с помощью которого новая образовательная парадигма может быть претворена в жизнь. В статье рассматриваются три вида взаимодействия преподавателя и студентов в процессе взаимодействия, а также принципы интерактивного обучения.

Ключевые слова: педагогические умения, профессионально-педагогическая подготовка студентов, компоненты, критерии, показатели, модель, структурные элементы, уровни подготовленности.

Introduction. During the implementation of the TUNING project, members of subject groups discussed effective teaching, learning and assessment methods. In particular, they talked about how processes of teaching, learning and assessment can be organized in the best possible way to ensure that students achieve expected learning outcomes. In Biggs (2002), this aspect is described in terms of “harmonizing” teaching, learning and assessment methods with planned learning outcomes in specific programs. Experts discussed various approaches that are already used or can be used within educational programs in various subject areas, and also created a structured pan-European picture of subject areas, allowing knowledge sharing in the field of used or potential work methods and as a result of this exchange to form a new understanding of this issue.

Main part. One of the problems that TUNING project participants faced with when discussing approaches to teaching, learning and assessment at the European level was the presence in each country and even in each educational institution of its own characteristics and features deeply inherent to the culture of a particular country or region. Everywhere there are written and unwritten rules on how to properly prepare students to serve the community. At the first stage in the process of systematizing the approaches currently used or planned to be used in various national education systems or individual universities, it became obvious that a specific set of methods was developed everywhere and a certain learning atmosphere was created, each such set already established but not quite understandable to an uninitiated. This is manifested in the use of the same name for different teaching methods (for example, “seminar”, “lecture”, “practical exercise”) or, conversely, the use of different names when mentioning similar methods. Therefore, in the framework of the “Tuning” project, the task was formulated to clarify definitions and their practical understanding.

Universities use a variety of technologies and forms of education. Forms of education, teaching and control should be subject specific. An indicative list of teaching methods includes not only lectures and seminars, but also:

- consultations;
- research seminars;
- practical exercise;
- session to find solutions to problems;

- master classes;
- laboratory classes;
- study placement;
- field work;
- group project work;
- inclusion into research;
- simulations;
- interactive distance learning.

Such lists of approaches to teaching are only approximate and, in fact, represent only the categories of teaching activity, since the practical implementation of each approach varies not only between teachers, but also in the practice of the same teacher depending on the purpose of a lesson and the desired learning outcomes.

In order to understand what teaching methods are actually used, it makes sense to look at what educational tasks students perform as part of a program of study or part of it. As in the case of teaching methods, learning tasks with the same name are often very different. In addition to the obvious attendance (participation) in lectures and reading books and magazines, there are widely used study tasks, the list of which (inevitably only partial) allows us to get an idea of the diversity that can be achieved in terms of harmonized teaching and learning methods:

- search for relevant materials in libraries and on the Internet;
- literature review;
- summarizing the main literature on the subject under study;
- formulation of tasks and solving problems formulated by the teacher;
- conducting research (albeit small-scale, but with a gradually increasing level of complexity);
- training technical or laboratory skills;
- training professional skills (for example, nursing, medicine, teaching);
- carrying out the necessary research and writing an essay, reports, theses of increasing complexity (in terms of the volume and complexity of the material);
- joint work with other students on writing a report / project development / problem solving;
- preparation and conduct of oral presentations, both in groups and individually;
- constructive critical evaluation of the work and knowledge of other students, as well as the productive use of criticism expressed by other

students in relation to the work and knowledge of the student;

- performance of the functions of the chairman or participant of meetings (seminars, for example);
- performance of the functions of a leader or a full member of working groups;
- work with time limits for training skills to perform work in an appointed time;
- exchange of questions and information with other students using a variety of communication methods;
- educating a critical attitude to their own work [1].

The main direction of changing the learning model is to move from teacher-centered to student-centered education. The introduction of the level system of education in higher education institutions includes

- a shift in focus from process to learning outcomes;
- identification of significant competences with employers that should be formed as a result of training.

According to the TUNING project, as noted above, the learning outcomes are the expected indicators of what the learner *should know, understand and be able to perform upon completion of the learning process* [1]. The term learning outcomes includes such a meaningful practice-oriented indicator as the ability to do something after graduation from a university.

The project "Tuning" defines the term competence as *a dynamic combination of knowledge, understanding, skills and abilities*. The concept of competence is so significant and important that a new learning paradigm is often referred to as a competency-based approach. According to the new practice-oriented model of learning, the development of competencies is the goal of educational programs.

Naturally, the competence-based approach requires changes in teaching methods. We remind that the teaching methods are understood as *a set of techniques and approaches that reflect the form of interaction between students and the teacher in the learning process*.

Many authors distinguish three types of interaction between a teacher and students: passive, active and interactive:

- *passive interaction*. This kind of interaction is distinguished by the fact that the teacher alone controls the course of a lesson. In this case, students play the role of passive students, who follow directives of a teacher. The most common example of this type of interaction is a lecture. This method is optimal when it is necessary to transfer to students a greater amount of new educational material in the

conditions of time limitation. In addition, this option allows you to transfer educational material at the same time for a large group of students. For example, 100 students or more. The lecture is effective, if students motivated to study academic discipline.

Even a lecture itself can vary considerably in both format and function. At one end of a spectrum - monotonous reading by a lecturer on descriptions and desperate attempts of students to write information in their notebooks (this approach to lecturing was called «tops of your heads», i. e., «occipital», because during the entire lecture you can see only heads of a lecturer and students bent over notebooks). At the other end of this spectrum, students familiarize themselves with the content of a lecture before it begins on the Internet and, having come to a lecture room, participate in a more complete presentation of the topic presented on the Internet, this time equipped with examples from a lecturer and, possibly, students themselves. The scope and functions of lectures can also vary greatly. A lecture dedicated to introducing a new topic can be an overview and help students quickly learn key names in a particular area, the history of its development, and a list of major issues. But not all lectures have such a general content: a lecture can, for example, thoroughly explain to students a key but complex concept, engaging all students' attention with only a small group of problems or even a single problem. And so this is the case with all teaching methods: the presence of the method name itself is convenient, but it does not reflect exactly what a teacher does;

- *active interaction*. This interaction option involves a significant increase in student's activity. In this case, they have more opportunities to express themselves, give judgments and determine out loud their attitude to the material being studied. The activities of students and teachers in this type of interaction are aligned. Passive interaction is more authoritative, active-distinguishes democratic relations. We believe that in real practice of applying active and interactive teaching methods (hereinafter ITM), this type of interaction corresponds to a problem lecture and conversation;

- *interactive interaction*. This model is focused on the interaction of students not only with a teacher, but also with each other. According to this model, the activity of trainees is higher than that of a teacher. The main function of a teacher in this type of interaction is coordination. I. e., he becomes an organizer of the process of mutual learning of students.

In our opinion, the above three types of interaction between a teacher and students should not, literally, be used in real practice and three

groups of teaching methods: *passive, active, and interactive* should not be chosen. We proceed from the fact that most of the known teaching methods used in high schools imply an interactive level of interaction between a teacher and a student. This means that the entire set of methods, including active learning methods, and ITM, should be called «interactive teaching methods.»

To substantiate the expressed position, let us present a list of the most popular active teaching methods: *discussion, brainstorming, training, role-playing game, business game, organizational activity game, analysis of specific situations and situational tasks*. It is easy to notice that in each of these methods of active teaching there is an interaction of students with each other.

It seems that from the point of view of practical application of teaching methods it is more expedient to distinguish two groups of teaching methods: traditional and interactive. It is important that the borrowing process is conscious and critical. I. e., we must select for application such methods that are useful and effective in terms of learning objectives.

We show an analysis of two teaching methods that are repeatedly mentioned in the TUNING project materials: *case-study and simulation*.

The first method — a case-study — is especially popular in the international practice of business education. Some researchers believe that it should be considered the most effective way to teach students how to solve typical problems. The essence of the method is the analysis of practical situations and making decisions on them. Without a doubt, both of these methods are very close in essence and content.

The second method, often mentioned in the Tuning materials, is simulation. The goal of the simulation is to acquire relevant skills and competencies based on the model. The simulation method is in essence close to a business game. The essence of a business game is a simulation of real processes.

As we have said, in actual practice there are difficulties in identifying ITM as a single group of methods. For a more accurate selection of interactive learning methods as a whole group, it is necessary to single out the signs outlining its boundaries. At the same time, these signs can be understood as principles of interactive learning.

These principles include:

- activity;
- mutual learning;
- subject-subject communication;
- problematic;
- collectivity.

Activity. Among these five principles, special attention should be paid to activity. Here is what M.

Forverg, a specialist from Germany, wrote about this sign in the 80s of the 20th century: “When learning, a person better assimilates dynamic processes, and especially if they participate personally in them” [2]. We remind that this scientist has developed a kind of training, as a socio-psychological training. In developing this method, M. Forverg relied on the ideas of the famous Soviet psychologist D. N. Uznadze. Let us name just one of the ideas of D. N. Uznadze: “The activity arising in the process of learning has not only the value of a means, but also its own independent value. The core of the teaching is not a specific skill or knowledge, but the development of the forces involved in the learning process.” Let's pay attention to one more idea, speaking about the value of the activity of a student. This is an idea from the field of experimental psychology: “A person learns 10 % of what he hears, 50% of what he sees, 70 % of what he talks, and 90 % of what he does” [3].

Mutual learning. In interactive teaching methods, each student is considered as a carrier of knowledge and experience. An important task of the teacher is to create conditions under which the process of mutual learning will be optimal.

Subject-subject communication. ITM assume equality of the participants in the learning process, mutual activity of the parties, acceptance of each other, and willingness to cooperate. According to the well-known American psychologist K. Rodzhera, the main focus of training is to «create a psychological climate that corresponds to meaningful learning and directed by the students themselves» [4].

Problematicity. Here we can agree with the point of view of the Russian scientist A. M. Smolkin, the problematicity [5], that the fundamental principle of activating educational and cognitive activity should be considered. He points out that the basis of active teaching methods are tasks or questions that create a problem situation for the student. The problem situation makes the student to form new knowledge with the help of a teacher and other participants in the training.

Collectivity. Since the end of the XIX century, numerous studies have shown a positive «effect of the presence of others» or «the effect of social relief» [6]. It should be remembered that many Soviet teachers made a great contribution to the development of the principle of collectivity in teaching. Note that the «effect of the presence of others» acts depending on the individual psychological characteristics. This means that for some trainees, interactive methods are not the best learning option. For such students, an individual form of education is more suitable. According to our estimates, such trainees are from 5 to 10 percent.

Each specific method of interactive learning involves a certain optimal number of students. For example, for training — twelve people, in the discussion this is determined by its specific type; in a business game, the number of students sets the scenario.

The transition to level training in higher education institutions is characterized by the increased use of the ITM educational process. Currently, one of the requirements for the implementation of the basic undergraduate educational programs is formulated: “at least 30 % of the classroom training must be conducted in interactive forms”. For master programs, this requirement is enhanced: “at least 50 % of the classroom activities must be conducted in interactive forms.”

Such a change in the structure of the methods used at the university is fully justified and due to the fact that the ITM is optimal for solving the problems of the formation of students' professional competencies. They allow you to successfully develop all the elements of competencies: knowledge, understanding, skills and abilities. It is well known that ITM is particularly effective in terms of the development of skills and abilities.

If you pay attention to all four elements that are included in the definition of the concept of competence, then you can divide them into two groups: practice-oriented and theoretical. To practice-oriented elements, we assign skills and abilities. Knowledge and understanding, in turn, will constitute a theoretical set of elements of competence.

We understand the whole conventionality and abstractness of such a division. However, this classification indicates that in terms of practice-oriented attention should be paid to the formation of skills and abilities of a graduate of a higher educational institution. There is no secret that employers are primarily interested in the skills and abilities of the future professional. Nevertheless, the introduction of the competence paradigm should not weaken the theoretical (knowledge) training of students. Expanding the use of the ITM in the educational process does not mean a loss of interest in traditional teaching methods. Moreover, in many cases when forming such an element of competencies as knowledge, such a method of teaching as a lecture is simply irreplaceable.

Conclusion. Based on the above, the following conclusions can be made:

- transition to the level system in higher professional education shifts the focus to practice-oriented;

- strengthening the «practice-oriented» should not be accompanied by a fall in theoretical (knowledge) training of students;

- the competence-based approach enables to move from teacher-centered to student-centered education;

- interactive teaching methods allow you to successfully develop all the elements of competencies: knowledge, understanding, skills and abilities;

- the successful experience of the development and application of ITM, available in Russian universities, should be actively used;

- in the last decade, European universities have gained experience in implementing practice-oriented learning. Its useful samples should be comprehended, borrowed and used. [7, 8]

References

1. Setting educational structures in Europe. Contribution of universities to the Bologna Process / Tuning General Brochure [Electronic resource] — Access mode: <http://www.unideusto.org/tuningeu/documents.html> (accessed: 19.12.2022).

2. Vorverg, M., Alberg, T. Characteristics of social and psychological behavior training / M. Vorverg, T. Alberg // *Psychological Journal*. — 1984. — № 4. — P. 25 – 35.

3. Uznadze, D. N. Psychology installation / D. N. Uznadze. — SPb.: Peter, 2001. — 416 p.

4. Rogers, K. A look at psychotherapy. The formation of a human / K. Rogers.; tr. from English. — M.: Progress, 1994. — 480 p.

5. Smolkin, A. M. Methods of active learning / A. M. Smolkin. — M.: Higher school, 1991. — 176 p.

6. Rudestam, K. Group psychotherapy / K. Rudestam. — SPb.: Peter, 1999. — 384 p.

7. Minzhanov, N. A. Features of patriotic education of young people in the context of globalization / N. A. Minzhanov // *Bulletin of the PGU. Pedagogical series number 3* (2017). Pavlodar, P. 199 – 208.

8. Professional Training of Social Workers: Development of Professionally Significant Qualities in the Future Social Workers / N. A. Minzhanov [and others] // *Impakt faktor/indexing journal. International Journal of Environmental Science Education*. — 2016. — Vol. 11. — № 10. P. 3746 – 3754.

9. Minzhanov N.A., Ertysbaeva G. N. Professional and pedagogical readiness of the personlite of the future investigator // *Bulletin of KEU*. № 2.2022. PP.80-85

Литература

1. Создание образовательных структур в Европе. Вклад университетов в Болонский процесс / Общая брошюра по настройке [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.unideusto.org/tuningeu/documents.html> (дата обращения: 19.12.2022).

2. Ворверг, М., Альберг, Т. Особенности обучения социально-психологическому поведению / М. Ворверг, Т. Альберг // *Психологический журнал*. — 1984. — № 4. — С. 25 – 35.

3. Узнадзе, Д. Н. Психологическая установка / Д. Н. Узнадзе. — СПб. : Питер, 2001. — 416 с.
4. Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1994. — 480 с.
5. Смолкин, А. М. Методы активного обучения / А. М. Смолкин. — М.: Высшая школа, 1991. — 176 с.
6. Рудестам, К. Групповая психотерапия / К. Рудестам. — СПб.: Питер, 1999. — 384 с.
7. Минжанов, Н. А. Особенности патриотического воспитания молодежи в условиях глобализации / Н. А. Минжанов // Вестник ПГУ. Педагогическая серия. № 3 (2017). Павлодар. С. 199 – 208.
8. Professional Training of Social Workers: Development of Professionally Significant Qualities in the Future Social Workers / N. A. Minzhanov [and others] // Impakt faktor/indexing journal. International Journal of Environmental Science Education. — 2016. — Vol. 11. — № 10. P. 3746 – 3754.
9. Минжанов, Н. А., Ертисбаева, Г. Н. Профессионально-педагогическая готовность личности будущего следователя / Н. А. Минжанов, Г. Н. Ертисбаева // Вестник КЭУ. - 2022. - № 2. - С. 80–85.

ҚҰҚЫҚТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

JURISPRUDENCE

Ботагоз ГАББАСАЛИ,

*докторант факультета послевузовского образования,
магистр юридических наук, майор полиции,
Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Ермакова, 124*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ФИНАНСОВЫХ ПИРАМИД В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению основных причин трансформации финансовых пирамид в условиях развития информационных систем. Автором отмечается, что произошли изменения в интерпретации понятия «финансовая пирамида» в связи с совершенствованием новых способов организации их деятельности с использованием возможностей интернета. Указывается, что информационные технологии значительно повлияли на масштабы распространения и сложноструктурность финансовых пирамид, делая их доступными для широкой аудитории, что значительно усложняет процесс расследования, а также поиска доказательственной информации.

Ключевые слова: финансовые пирамиды, мошенничество, интернет, информационные технологии, блокчейн-технология, криптовалюты, социальные сети, компьютерные технологии, интернет-хищения.

Ботагоз ГАББАСӘЛІ,

*жогары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің докторанты,
заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры,
Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Ермаков көш., 124*

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ДАМУЫ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАРЖЫ ПИРАМИДАЛАРЫН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ

Аннотация. Мақала ақпараттық жүйелердің дамуы жағдайында қаржы пирамидаларының өзгеруінің негізгі себептерін қарастыруға арналған. Автор интернет мүмкіндіктерін пайдалана отырып, олардың қызметін ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін жетілдіруге байланысты «қаржы пирамидасы» ұғымын түсіндіруде өзгерістер болғанын атап өтті. Ақпараттық технологиялар қаржы пирамидаларының таралу ауқымы мен күрделілігіне айтарлықтай әсер етіп, оларды кең аудиторияға қол жетімді етіп, тергеу процесін, сондай-ақ дәлелді ақпаратты табуы едәуір қиындатады.

Түйінді сөздер: қаржы пирамидалары, алаяқтық, интернет, ақпараттық технологиялар, блокчейн-технологиясы, криптовалюталар, әлеуметтік желілер, компьютерлік технологиялар, интернет ұрлау.

Botagoz GABBASALI,

*Doctoral Student of the Faculty of Postgraduate Education, Master of Law,
Karaganda Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov,
100009, the Republic of Kazakhstan, Karaganda, Ermekov str., 124*

TRANSFORMATION OF FINANCIAL PYRAMIDS IN THE CONDITIONS OF INFORMATION TECHNOLOGY DEVELOPMENT

Abstract. The article is devoted to consideration of the main reasons for the transformation of financial pyramids in the context of the development of information systems. The author notes that there have been changes in the interpretation of the concept of “financial pyramid” in connection with the improvement of new ways of organizing their activities using the capabilities of the Internet. It is indicated that information technologies have significantly influenced the scale of distribution and the complexity of financial pyramids, making them accessible to a wide audience, which significantly complicates the process of investigation, as well as the search for evidentiary information.

Keywords: financial pyramids, fraud, Internet, information technology, blockchain technology, cryptocurrencies, social networks, computer technology, Internet theft.

Финансовые пирамиды, известные также как пирамидальные схемы или пирамидальные мошенничества, являются одними из наиболее разрушительных финансовых преступлений, поражающих как индивидуальных инвесторов, так и экономику в целом. Они представляют собой вид мошенничества, при котором деньги от новых инвесторов используются для выплаты доходов более ранним участникам, что создает ложное впечатление устойчивости и прибыльности инвестиции [1]. Они существуют в различных формах и с различными обещаниями доходности, но их общей чертой является неустойчивость и обреченность на крах.

Финансовые пирамиды являются наиболее сложным видом уголовных правонарушений, в части их расследования и доказывания [2]. Для успешного достижения целей расследования, необходимо обладать определённой информацией не только об особенностях организации и деятельности финансовых пирамид, но и о возможных их трансформациях. На протяжении долгого времени, произошли изменения в интерпретации понятия «финансовая пирамида»: оно постоянно эволюционировало, принимая новые формы. Сложно не заметить, что в течение прошлых десятилетий финансовые пирамиды претерпели изменения под воздействием информационных технологий.

Понятие «информационные технологии» представляет собой широкий и многогранный термин, который охватывает все аспекты использования компьютеров, программного обеспечения, сетей и электронных систем для обработки, хранения, передачи и получения информации. Информационные технологии играют ключевую роль в современном мире и охватывают разнообразные области, включая бизнес, науку, образование, здравоохранение, развлечения и многие другие. Повсеместное внедрение информационных технологий предоставило мошенникам новые инструменты для привлечения инвесторов и ускорения распространения преступных схем финансовых пирамид. В данной статье мы рассмотрим ключевые аспекты трансформации финансовых пирамид в условиях развития информационных технологий. Рассмотрение данных вопросов и выводы данной научной статьи могут быть использованы не только в практической деятельности сотрудников, но и при подготовке начинающих следователей.

Так, одним из основных аспектов трансформации финансовых пирамид, в условиях распространения информационных

технологий, является повсеместное использование интернета и его глобальная доступность. Данный аспект повлиял на изменение территориальности распространения финансовых пирамид, делая их более масштабными и транснациональными. Благодаря интернету, организаторы и руководители финансовых пирамид, а также их сообщники и пособники могут с гарантированной анонимностью обращаться к своей аудитории из любой точки мира и практически на любых интернет-платформах размещать рекламу своей незаконной деятельности.

Основными особенностями транснациональных финансовых пирамид является:

- мультинациональность: такие пирамиды оперируют в нескольких странах одновременно;
- сложная структурированность: транснациональные финансовые пирамиды могут иметь сложные и многоуровневые структуры, распространяющиеся не только внутри одной страны по разным регионам, но и на несколько стран одновременно.

Следующим аспектом трансформации финансовых пирамид является распространение блокчейн-технологий. Технология блокчейн (blockchain) представляет собой распределенную базу данных, которая использует набор блоков, связанных между собой цепью, для записи и хранения транзакций и другой информации. Она используется в различных сферах и имеет широкий спектр применений: финансовые услуги, логистика, здравоохранение, образование, государственные услуги и т. д.

Блокчейн-технология может быть использована мошенниками для создания более сложных и обманчивых финансовых схем. Они могут использовать технически продвинутые методы, чтобы убедить инвесторов в своей легитимности и прибыльности. Вместе с тем, изначально, данная технология была создана для поддержки и развития криптовалют и благодаря ей, финансовые пирамиды трансформировались из «традиционных» в криптовалютные. Так, использование криптовалют, основанных на блокчейне, облегчает привлечение средств к финансовым пирамидам и уменьшает риск обнаружения и отслеживания сделок.

Еще одним не менее важным аспектом, влияющим на трансформацию финансовых пирамид в условиях развития информационных технологий, является развитие социальных сетей. Популярны социальные сети включают в себя Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn, YouTube, WhatsApp, Telegram и многие другие.

Они играют значительную роль в современном обществе, облегчая обмен информацией.

Социальные сети представляют собой инструмент коммуникации и их появление, а также повсеместное распространение оказало своё влияние на трансформацию финансовых пирамид, создавая наиболее простые условия для их деятельности. Финансовые пирамиды, которые используют мессенджеры, такие как WhatsApp, Telegram и другие, представляют собой форму онлайн-мошенничества, в которой мошенники обманывают жертв, используя популярные мессенджеры для коммуникации и привлечения инвестиций. Так, имея под рукой сотовый телефон и определённую «базу» контактов, любой желающий способен воплотить в реальность свои преступные замыслы, организовав финансовую пирамиду. К примеру, в Туркестанской области в 2021 г. 25 человек стали жертвами финансовой пирамиды, организованной в трех чатах в мессенджере WhatsApp [3].

В 2022 г. аналогичную финансовую пирамиду выявили в г. Караганда: «Преступная схема заключалась в привлечении участников по двум позициям. Первое — в привлечении инвестиций от граждан на срок от 4 до 5 дней с обещанием выплат вознаграждений в размере 70 процентов от суммы вклада за счет привлечения новых участников. Второе — в привлечении инвестиций от граждан по позициям «Стандарт», VIP и Premium в сумме от 150 тысяч тенге до 10 миллионов тенге» [4].

Как известно, мошенники используют агрессивные маркетинговые приемы, чтобы привлечь больше участников. Они могут обещать быстрые и большие прибыли, а также предоставлять «доказательства» успеха, чтобы убедить людей инвестировать свои денежные средства. В случаях с финансовыми пирамидами, организованными в мессенджерах вполне легко предоставить результат дохода, поскольку как правило, денежные выплаты происходят через короткий промежуток времени, поскольку, зачастую, условием успеха таких финансовых пирамид является привлечение новых вкладчиков в течение трех-семи дней.

На основании изложенного, мы справедливо пришли к следующим выводам:

- информационные технологии значительно повлияли на масштабы распространения и сложноструктурность финансовых пирамид;

- электронные платежные системы, виртуальные кошельки и криптовалюты позволяют в настоящее время преступникам легко привлекать средства от жертв на всем мировом пространстве;

- посредством использования возможностей социальных сетей, финансовые пирамиды становятся доступными для широкой аудитории и время их существования может сократиться до трех-пяти дней, что значительно усложняет процесс расследования, а также поиска доказательственной информации.

Таким образом, развитие информационных технологий привело к значительным трансформациям не только формы и объема, но и продолжительности существования финансовых пирамид, сделав их более глобальными, сложными и наиболее общественно опасными. Данные обстоятельства требуют внимания, действий и координации со стороны правоохранительных органов и общества в целом, чтобы защитить потенциальных жертв и предотвратить дальнейшее распространение схем такого рода. Проанализированные аспекты, оказывающие влияние на трансформацию финансовых пирамид в условиях развития информационных технологий, на наш взгляд, должны приниматься во внимание при раскрытии и расследовании преступлений, связанных с организацией и деятельностью финансовых пирамид.

Литература

1. Финансовая пирамида: уголовно-правовая характеристика / Ш. С. Тогайбаева [и др.] // НИР/S&R. — 2020. — № 4 [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovaya-piramida-ugolovno-pravovaya-harakteristika> (дата обращения: 10.02.2023).

2. Яковлева, Л. В., Яковлев, В. В. Способы совершения и особенности расследования мошенничеств, совершенных по принципу финансовых пирамид / Л. В. Яковлева, В. В. Яковлев // Вест. КРУ МВД России. 2019. № 4 (46) [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sposoby-soversheniya-i-osobennosti-rassledovaniya-moshennichestv-sovershennyh-po-printsipu-finansovyh-piramid> (дата обращения: 12.02.2023).

3. Финансовую пирамиду в WhatsApp организовала жительница Туркестанской области [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://tengri.news.kz/crime/finansovuyu-piramidu-whatsapp-organizovala-jitel'nitsa-453520/> (дата обращения: 14.02.2023).

4. Действовала через WhatsApp-группы: финансовую пирамиду выявили в Караганде [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://tengri.news.kz/crime/deystvovala-whatsapp-gruppyi-finansovuyu-piramidu-vyiyavili-471353/> (дата обращения: 14.02.2023).

References

1. Finansovayapiramida: ugolovno-pravovaya karakteristika / Sh. S. Togajbaeva [and others] // NIR/S&R. — 2020. — № 4 [Electronic resource] —

Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovaya-piramida-ugolovno-pravovaya-harakteristika> (accessed: 10.02.2023).

2. *Yakovleva, L. V., Yakovlev, V. V.* Sposoby soversheniya i osobennosti rassledovaniya moshennichestv, sovershennyh po principu finansovyh piramid / L. V. Yakovleva, V. V. Yakovlev // Vestnik KRU MVD Rossii. 2019. № 4 (46) [Electronic resource] — Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/sposoby-soversheniya-i-osobennosti-rassledovaniya-moshennichestv-sovershennyh-po-printsipu-finansovyh-piramid> (accessed: 10.02.2023).

3. Finansovuyu piramidu v WhatsApp organizovala zhitel'nica Turkestanskoj oblasti [Electronic resource] — Access mode: <https://tengrinews.kz/crime/finansovuyu-piramidu-whatsapp-organizovala-jitel'nitsa-453520/> (accessed: 14.02.2023).

4. Dejstvovala cherez WhatsApp-gruppy: finansovuyu piramidu vyyavili v Karagande [Electronic resource] — Access mode: <https://tengrinews.kz/crime/dejstvovala-whatsapp-gruppyi-finansovuyu-piramidu-vyyavili-471353/> (accessed: 14.02.2023).

Bakytgul ISKAKOVA,
*Associate Professor of the Department of Criminalistics, Master of Law,
Karaganda Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Ermekov str., 124*

SEIZURE IN CYBERCRIME INVESTIGATIONS: PECULIARITIES OF PRODUCTION

Abstract. This scientific article explores the peculiarities of seizure in the investigation of cybercrime. The authors consider the issues related to the need to involve information security specialists in this procedure. Special attention is paid to the issues of copying information from electronic media and protection of digital evidence. The article also analyzes cases when copying information may be prohibited in order to preserve data integrity and ensure law enforcement. The amendments to criminal procedure legislation proposed in the conclusions may be useful for improving the efficiency of cybercrime investigation and observing the legitimate rights and interests of all participants in criminal proceedings.

Key words: seizure, investigative action, criminal process, investigation, cybercrime, Internet theft.

Бакытгуль ИСКАКОВА,
*доцент кафедры криминалистики, магистр юридических наук,
Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Ермакова, 124*

ВЫЕМКА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЙ: ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация. В данной научной статье исследуются особенности производства выемки при расследовании киберпреступлений. Авторы рассматривают вопросы, связанные с необходимостью привлечения специалистов в области информационной безопасности при проведении данной процедуры. Особое внимание уделяется вопросам копирования информации с электронных носителей и защите цифровых доказательств. Статья также анализирует случаи, когда копирование информации может быть запрещено в целях сохранения целостности данных и обеспечения правопорядка. Предлагаемые в выводах изменения в уголовно-процессуальное законодательство могут быть полезными для улучшения эффективности расследования киберпреступлений и соблюдения законных прав и интересов всех участников уголовного процесса.

Ключевые слова: выемка, следственное действие, уголовный процесс, расследование, киберпреступность, интернет хищения.

Бакытгуль ИСКАКОВА,
*криминалистика кафедрасының доценті, заң ғылымдарының магистрі,
Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Ермаков көш., 124*

КИБЕРҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ КЕЗІНДЕ АЛУ: ӨНДІРІСТІК ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Аннотация. Бұл ғылыми мақалада киберқылмыстарды тергеу кезінде қазба өндірісінің ерекшеліктері зерттелген. Авторлар осы процедураны жүргізу кезінде ақпараттық қауіпсіздік саласындағы мамандарды тарту қажеттілігіне байланысты мәселелерді қарастырады. Электрондық тасымалдағыштардан ақпаратты көшіру және цифрлық дәлелдемелерді қорғау мәселелеріне ерекше назар аударылады. Мақала сонымен қатар деректердің тұтастығын сақтау және құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында ақпаратты көшіруге тыйым салынуы мүмкін жағдайларды талдайды. Қорытындыларда ұсынылған қылмыстық іс жүргізу заңнамасына енгізілген өзгерістер киберқылмыстарды тергеудің тиімділігін жақсарту және қылмыстық процеске қатысушылардың барлығының заңды құқықтары мен мүдделерін сақтау үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: тәркілеу, тергеу әрекеті, қылмыстық іс жүргізу, тергеу, киберқылмыс, интернет ұрлау.

The history of development of human information. With the passage of time, with the civilization has always been inextricably linked to the emergence of new technologies and the transition from paper carriers to electronic databases, the issue

of ensuring the protection of the interests of citizens and the state in the field of computer information and high technology has become the most relevant. This problematic is also significant for the science of criminal procedure.

In modern times, crimes related to the use of computer technologies have become more widespread. With the emergence of new methods of Internet fraud based on modern technologies, the seizure of electronic data carriers becomes an integral part of the investigation. Such data carriers, subsequently, can be used as key evidence in the investigation of criminal offenses.

Seizure proceedings in the investigation of Internet crimes committed with the use of the latest information technologies are of particular importance. This circumstance is directly related to the fact that modern computers and cell phones, as a rule, contain information that has critical evidentiary value. In order to ensure fairness and efficiency of criminal proceedings, it is necessary to strictly follow the correct conduct of inspection, search and seizure of these electronic devices and other data carriers. Undoubtedly, seizure proceedings in compliance with all the provisions established in the Code of Criminal Procedure will allow law enforcement agencies to achieve fair decisions in court and ensure the safety of society in the context of modern information challenges.

According to Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization» dated November 24, 2015, an electronic medium is a tangible medium designed to store information in electronic form and capable of recording and reproduction with the help of technical devices [1].

Among the most common types of tangible media are SIM memory cards and flash disks, CD and DVD optical disks, computer hard drives, cell phones, tablets and other electronic information devices. They provide users with access to a variety of information, including phone book entries, call history, text messages, e-mail address book, social networking, images, audio and video files, and many other functions and activities associated with the use of mobile devices.

These tangible media have become an integral part of the modern information environment, significantly simplifying and expanding the ways in which people interact with digital information. They play a key role in data collection, storage and transmission, which is essential for a modern society striving for informatization and digitalization in all aspects of its activities.

It is important that such media may contain information from files previously deleted by the user, which can be recovered using special software. In order to prove a crime in which social networks

were used, the investigator needs to gain access to files or fragments of correspondence that may be of interest to the investigation. This information may be seized during a search and seizure.

The procedure of search and seizure is an important element of the criminal process and is strictly regulated by the legislation of the Republic of Kazakhstan, namely Article 254 of the Code of Criminal Procedure. This process is carried out by the competent body conducting the pre-trial investigation on the basis of a reasoned ruling.

The ruling on search and seizure, especially if it concerns documents containing state secrets or other information protected by law, must be authorized by the investigating judge [2].

The above-mentioned legal requirement is of particular importance, which balances the interests of law and order and the rights of citizens to protect their privacy and confidential data.

Search and seizure are indispensable tools in the hands of law enforcement agencies in the investigation of criminal cases. They make it possible to obtain the evidence necessary to establish the facts of crime and maintain justice in society. However, their conduct must strictly comply with the law and respect the rights and freedoms of citizens.

In light of modern technology and digital means of storing information, the importance of proper search and seizure is heightened. This also emphasizes the need to ensure that legal procedures in this area are closely monitored and followed.

It should be emphasized that the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan does not provide clear norms regulating the procedure for obtaining evidentiary information from electronic media during the investigation of criminal cases. This omission, in our opinion, leaves room for discussion regarding the level of competence of persons conducting pre-trial investigation, their knowledge and experience in the field of extraction of electronic data from various media.

A study of practice shows the difficulties faced by investigators and bodies of inquiry when performing procedures for the seizure of electronic media and their subsequent description in the protocols of investigative actions. It is important to realize that the application of universal recommendations for preserving computer information in real practice causes difficulties, as each situation is unique, and the investigator's actions applicable in most cases may be ineffective or even lead to irreversible consequences in some scenarios.

The investigator conducting the seizure of electronic media must have not only the appropriate

qualifications, but also a thorough understanding of the principles of computer systems. During the seizure and subsequent storage of data, the investigator needs to understand the processes of recording, storage and deletion of information on each of the media. These requirements are high, which confirms the need for the mandatory participation of a specialist during the seizure of electronic media.

In light of the growing threat of Internet thefts and computer crimes, it is important to consider how specialists with relevant expertise can be involved in criminal proceedings. According to the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan, a person disinterested in the case, possessing special knowledge necessary to assist in the collection, study and evaluation of evidence by explaining to the participants of criminal proceedings the issues within his special competence, as well as the use of scientific and technical means, may be involved as a specialist to participate in criminal proceedings [2].

Thus, it is fair to note that criminal procedural legislation provides an opportunity to engage disinterested persons with specialized knowledge in information security and cybersecurity to assist in the investigation and collection of evidence in criminal cases related to Internet fraud and computer crime.

Experts in this field can provide valuable assistance in investigating digital footprints, identifying information security vulnerabilities, analyzing network activity and identifying hacking techniques. They are also able to explain complex technical aspects to those involved in criminal proceedings, enabling evidence to be presented more fully and accurately in court.

According to the information provided in the scientific works of Abduragimova T. I. and Truschenkov I. V., to effectively conduct complex investigative actions related to the extraction of electronic data, not only superficial knowledge in the field of computer technology, which most users, including investigators and criminalists, may have, but also deep specialized knowledge in various fields is required [3].

Experience and competencies in the functioning of operating systems, the basics of accessing and storing information in RAM, organizing computer networks, and searching for hidden computer information are critical. These specialists, called digital information experts, must have in-depth knowledge and expertise in modern information technology and cyber security.

Understanding the complex aspects of computer systems and how they function is important not only for the effective operation of investigative agencies,

but also for the enforcement of laws and the digital rights of citizens. Given the ever-changing nature of information technology, education and training in this area is becoming an integral part of the training of law enforcement and criminal investigation professionals. This approach allows for the fair and effective application of the law and the safety of society in the digital age.

It is important to recognize that the involvement of a qualified professional plays an important role in ensuring that procedures for seizing electronic media, copying data from them and ensuring the future security of that information are carried out correctly.

The seizure of electronic storage media may involve entire devices such as system units, laptops, cell phones and tablets. In some cases, no copying of information from them is performed and the media are sent for examination in pristine condition.

The process of copying information is the creation of digital copies of information objects. These objects may include files and folders, hard disk partitions, entire disks, databases and websites. Copying is performed on other electronic media that are provided by the legal owner of the seized media. The procedure for copying and transferring information to new media shall be documented in a protocol.

It is important to note that electronic storage media should be kept sealed, ensuring the integrity of the original data. The investigator should not provide access to the contents of the seized computerized media to other persons, nor should the contents of the media be altered. They should be sent for examination in the original state in which they were discovered and seized in order to ensure the reliability and integrity of the evidence.

Within the framework of the study of the peculiarities of crimes related to computer information, the process of proving has become more complicated due to the lack of the necessary knowledge and experience of the staff of investigative units in this area. Lack of established methods of investigation of such crimes and insufficient referral of criminal cases to the court add to this problem.

With the constant development of technical means and the emergence of new technologies for storing information, it becomes imperative to increase the number of specialists in the field of modern information technology. These specialists could be actively involved in investigative actions and operational measures, as only they possess the specialized knowledge and skills necessary to successfully extract and copy data from electronic storage media.

Procedures for seizing and analyzing electronic storage media are becoming increasingly complex due to the rapid development of computer hardware and software. Therefore, the availability of highly qualified specialists familiar with the latest technological trends and analysis methods is an integral part of a successful investigation in the field of computer information.

In this regard, we consider it necessary to make appropriate amendments to the criminal procedural legislation of the Republic of Kazakhstan, namely item 4 of Article 254 of the CPC RK to add the following paragraph: «When seizing electronic media, a specialist with special knowledge in the field of computer technology participates in the seizure of electronic media, who copies information from the seized electronic media. Copying of information is not allowed in cases of impeding the investigation of a crime and at the request of a specialist, which entails loss or change of information».

The proposal to supplement item 4 of Article 254, paragraph 4 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan represents an important step in improving legislation aimed at ensuring more effective investigation of crimes related to Internet theft, in the investigation of which electronic media are seized. The introduction of the proposals also has several positive aspects:

First, the involvement of a specialist with specialized knowledge in the field of computer technology in the seizure of electronic data carriers contributes to a more competent and professional handling of digital data.

Secondly, the prohibition on copying information in cases of obstruction of the investigation and at the request of a specialist, which may lead to the loss or alteration of information, provides a balance between respect for the rights of the individual and the need to collect evidence.

Thus, the proposed addition to the legislation will contribute to a more efficient and professional investigation of computer crimes, as well as ensure respect for the legitimate rights and interests of all parties involved in the criminal process. The proposed change may contribute to improving the effectiveness of the fight against cybercrime and ensuring fairness in law enforcement.

References

1. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2015 No. 418-V «On informatization» [Electronic resource] — Access mode: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902 (accessed: 10.02.2023).

2. Criminal procedural code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V ZRK [Electronic resource] — Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (accessed: 10.02.2023).

3. *Abduragimova, T. I., Trushchenokov, I. V.* On the issue of conducting a search and seizure in order to detect objects for conducting forensic computer / T. I. Abduragimova, I. V. Trushchenokov [Electronic resource] — Access mode: http://www.proexpertizu.ru/general_questions/711/ (accessed: 10.02.2023).

Литература

1. Закон Республики Казахстан «Об информации» от 24 ноября 2015 г. № 418-V [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902 (дата обращения: 10.02.2023).

2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V ЗРК [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения: 10.02.2023).

3. *Abduragimova, T. I., Trushchenokov, I. V.* К вопросу о производстве обыска и выемки в целях обнаружения объектов для проведения судебной компьютерной экспертизы / T. I. Abduragimova, I. V. Trushchenokov [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.proexpertizu.ru/general_questions/711/ (дата обращения: 10.02.2023).

Айгерім МАНАМБАЕВА,

*Қарағандинский производственный филиал «КазТрансГаз Аймақ»,
Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Ермакова, 104/1*

ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПО ФАКТАМ БРАКОНЬЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматривается динамика совершения экологических уголовных правонарушений, связанных с фактами браконьерства. Согласно исследованию правоприменительной практики расследования, в последние годы для Республики Казахстан наибольшую общественную опасность среди экологических правонарушений представляют факты браконьерства. Авторами рассматривается динамика совершения уголовных правонарушений, предусмотренных ст. ст. 335, 337, 339, 340 УК РК в период с 2018 по 2022 гг. Анализ данных позволил выявить не только сезонные особенности совершения фактов браконьерства, но и установить периоды роста и снижения регистрации отдельных уголовных правонарушений рассматриваемого вида.

Ключевые слова: экология, уголовные правонарушения, браконьерство, незаконная охота, незаконная порубка, незаконная добыча рыбных ресурсов, регистрация преступлений, динамика преступности, экологическая безопасность.

Әйгерім МАНАБАЕВА,

*«ҚазТрансГазАймақ» Қарағанды өндірістік филиалы,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Ермаков көш., 104/1*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БРАКОНЬЕРЛІК ФАКТІЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУ ДИНАМИКАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада браконьерлікпен байланысты экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау динамикасы қарастырылған. Құқық қорғау органдарының тергеу тәжірибесін зерделеуге сәйкес соңғы жылдары Қазақстан Республикасы үшін экологиялық құқық бұзушылықтардың ішіндегі ең үлкен қоғамдық қауіп браконьерлік болып табылады. Авторлар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 335, 337, 339, 340-баптары бойынша 2018 – 2022 жылдар аралығындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасалу динамикасын зерттейді. Деректерді талдау браконьерлік оқиғалардың маусымдық ерекшеліктерін анықтауға ғана емес, сонымен қатар қаралып отырған түрдегі жеке қылмыстық құқық бұзушылықтарды тіркеудің өсу және кему кезеңдерін белгілеуге мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: экология, қылмыстық құқық бұзушылық, браконьерлік, заңсыз аңшылық, заңсыз ағаш кесу, заңсыз балық аулау, қылмыстарды тіркеу, қылмыс динамикасы, экологиялық қауіпсіздік.

Aigerim MANABAYEVA,

*Karaganda production branch of KazTransGasAimak,
Republic of Kazakhstan, Karaganda, Ermekov str., 104/1*

FEATURES OF THE DYNAMICS OF CRIMINAL OFFENSE REGARDING FACTS OF POACHING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article examines the dynamics of committing environmental criminal offenses related to poaching. According to a study of law enforcement investigation practice, in recent years, for the Republic of Kazakhstan, the greatest public danger among environmental offenses has been poaching. The authors examine the dynamics of the commission of criminal offenses provided for in Art. 335, 337, 339, 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in the period from 2018 to 2022. Data analysis made it possible to identify not only seasonal features of poaching incidents, but also to establish periods of increase and decrease in the registration of individual criminal offenses of the type in question.

Key words: ecology, criminal offenses, poaching, illegal hunting, illegal logging, illegal fishing, registration of crimes, crime dynamics, environmental safety.

Проблематика экологической преступности необходимо балансе между актуализируется в контексте глобальных вызовов экономическими интересами и сохранением устойчивого развития, обусловленных природных ресурсов. Проблематика

трансграничных экологических правонарушений становится предметом международно-правового регулирования, подразумевая координацию усилий на различных уровнях — от местных до глобальных.

Доктринальные подходы к определению и классификации экологических преступлений варьируются в зависимости от законодательства конкретных государств, однако универсализация экологического законодательства прослеживается в рамках международных конвенций и протоколов. Исследования показывают, что эффективная борьба с экологической преступностью возможна при условии интеграции усилий правоохранительных органов и развитии международного экологического правосудия.

В контексте Республики Казахстан экологическая безопасность обозначается в стратегических документах как фундаментальное условие устойчивого развития государства. Это подразумевает целенаправленную политику в области охраны окружающей среды и ресурсов, а также разработку комплекса законодательных и административных мер, нацеленных на превенцию экологических нарушений и повышение экологической ответственности [1].

Принятие Казахстаном нового «Экологического кодекса» в 2021 г. и участие в международных экологических проектах инициируют прогресс в данной сфере. Тем не менее, острота проблемы экологических правонарушений требует усиления международного сотрудничества и внедрения инновационных подходов к экологическому надзору и контролю.

Последовательное развитие правового поля в сфере экологической безопасности, укрепление международных и внутригосударственных механизмов регулирования, а также совершенствование институциональных основ экологического контроля и правоприменения способствуют эффективному реагированию на экологические преступления и формируют условия для их профилактики.

Так, 15 мая 2023 г. под председательством Касым-Жомарта Токаева состоялось заседание Совета Безопасности Республики Казахстан, на котором были рассмотрены вопросы экологической и водной безопасности. Одной из актуальных проблем была провозглашена необходимость формирования ответственного отношения к охране окружающей среды [2].

Соблюдение экологических стандартов и нормативов является ключевым компонентом в поддержании устойчивости окружающей среды

и обеспечении ее защиты от разрушительного воздействия антропогенной деятельности. Установление правовой ответственности за незаконные деяния в этой области способствует не только пресечению правонарушений, но и формирует основу для развития экологической культуры и сознания.

Интеграция уголовного законодательства с международными экологическими договорами и соглашениями, а также с национальными законодательными актами других стран, направленных на охрану окружающей среды, позволяет формировать единую систему правовой защиты природы. В современных условиях развитие законодательных институтов, регулирующих экологические правоотношения, становится одной из приоритетных задач для мирового сообщества, направленной на формирование гармоничного взаимодействия человека и природы.

Критически важное значение в данной регламентации приобретает уголовное законодательство, выступающее как детерминанта сдерживания и противодействия экологической преступности. Уголовно-правовые меры применяются в случаях совершения экологических правонарушений, которые по своей природе и последствиям представляют высокую степень общественной опасности. Это, в свою очередь, требует пристального внимания к углублению и усилению законодательных механизмов, способных адекватно реагировать на экологические вызовы.

Необходимость уголовно-правового регулирования в сфере охраны окружающей среды обусловлена стремлением международного сообщества к минимизации экологического ущерба, пресечению необратимых изменений в экосистемах и сохранению биоразнообразия. Эффективность такого регулирования обеспечивается через систему норм, которые четко определяют сферы ответственности и возможные санкции для юридических и физических лиц, нарушающих экологические законы.

Справедливо отметить, что формирование ответственного отношения к охране окружающей среды непосредственно связано с четкой регламентацией ответственности за правонарушения, связанные с нарушением правил пользования окружающей среды. Наиболее общественно опасными являются уголовные правонарушения, поэтому уголовному законодательству, определяющему ответственность за такие деяния в области

охраны окружающей среды, принадлежит существенная роль.

Анализ применения норм Уголовного кодекса Республики Казахстан свидетельствует о неуклонном росте экологических преступлений,

среди которых в структуре официально учтенных уголовных правонарушений факты браконьерства занимают лидирующую позицию (Таблица 1) [3], что и определяет актуальность данного исследования.

Таблица 1 — Регистрация экологических уголовных правонарушений

	<i>Вид экологического уголовного правонарушения</i>	<i>2018</i>	<i>2019</i>	<i>2020</i>	<i>2021</i>	<i>2022</i>
1	Нарушение экологических требований к хозяйственной или иной деятельности (ст.324)	1	1	1	2	0
2	Нарушение экологических требований при обращении с экологически потенциально опасными химическими или биологическими веществами (ст. 325)	2	1	3	3	4
3	Нарушение экологических требований при обращении с микробиологическими или другими биологическими агентами или токсинами (ст. 326)				1	1
4	Нарушение ветеринарных правил или правил, установленных для борьбы с болезнями и вредителями растений (ст. 327)	2	3			
5	Загрязнение, засорение или истощение вод (ст. 328)	3	4	6	1	3
6	Загрязнение атмосферы (ст. 329)	2	5	2	3	
7	Загрязнение морской среды (ст. 330)			1		
8	Нарушение законодательства о континентальном шельфе Республики Казахстан и исключительной экономической зоне Республики Казахстан (ст. 331)					
9	Порча земли (ст. 332)	9	5	8	4	2
10	Нарушение правил охраны и использования недр (ст. 333)	1	5	2		
11	Самовольное пользование недрами (ст. 334)	54	59	45	59	76
12	Незаконная добыча рыбных ресурсов, других водных животных или растений (ст. 335)	194	224	179	169	137
13	Нарушение правил охраны рыбных запасов (ст.336)	2	1			
14	Незаконная охота (ст.337)	134	117	160	107	121
15	Нарушение правил охраны животного мира (ст. 338)		1			
16	Незаконное обращение с редкими и находящимися под угрозой исчезновения, а также запрещенными к пользованию видами растений или животных, их частями или дериватами (ст. 339)	236	208	230	225	167
17	Незаконная порубка, уничтожение или повреждение деревьев и кустарников (ст. 340)	908	688	45	51	88
18	Уничтожение или повреждение лесов (ст. 341)	1	1	4	1	4
19	Нарушение режима особо охраняемых природных территорий (ст. 342)			1	1	
20	Непринятие мер по ликвидации последствий экологического загрязнения (ст. 343)	1	1	1	2	
	Всего	1 549	1 324	687	627	603

Аналитическое исследование динамики экологической преступности представляет собой критически важную задачу в рамках экологической криминологии. Основной целью такого анализа является выявление закономерностей и траекторий изменений в профиле данной категории правонарушений. Мониторинг изменений экологической преступности во временной перспективе способствует формированию объективной картины развития экологических правонарушений и определению основных векторов их трансформации. Это позволяет не только углубить понимание причинно-следственных связей, стоящих за совершением экологических преступлений, но и способствует

разработке более целенаправленных и эффективных мер предупреждения и противодействия таким деяниям. Систематическое изучение исторических данных, статистики и докладов является основополагающим для формирования надежной основы предотвращения экологических правонарушений в будущем.

В данной научной статье исследованию в общей динамике будут подвернуты как в целом экологические уголовные правонарушения, так и в частности - подробнее будут исследованы уголовные правонарушения, связанные с браконьерством (ст. ст. 335, 337, 339, 340 УК РК) [4]. Также мы попытаемся определить нынешнее состояние статистики движения уголовных дел

по фактам браконьерства, в целях обоснования авторской позиции о необходимости совершенствования методики раскрытия, расследования и предупреждения рассматриваемых деяний.

Аналитический обзор количественных показателей уголовных нарушений в контексте браконьерства оказывает существенное влияние на формирование стратегий борьбы с данной проблематикой.

Детальный анализ уголовно-правовой статистики предоставляет возможность научным исследователям и органам правопорядка определить ключевые тенденции в преступлениях данного вида и оценить текущую эффективность законодательных и превентивных мер. Изучение и систематизация данных способствуют выявлению центров браконьерской деятельности, а также исследованию мотиваций правонарушителей, что важно для создания целевых профилактических мер и образовательных программ.

Также отметим, что статистические исследования служат основанием для

законотворчества и совершенствования правоприменительной практики.

Комплексный анализ статистических данных по уголовным правонарушениям в сфере браконьерства представляет собой основополагающий аспект в сохранении экологического равновесия и биоразнообразия, что предполагает не просто подсчёт показателей, но и может поспособствовать в дальнейшем на разработку управленческих стратегий для защиты природных ресурсов на благо современности и будущих поколений.

Отметим, что в последние годы, для Республики Казахстан, браконьерство стало насущной проблемой, внимание к которой неоднократно привлекалось главой государства [5; 6].

Как показывает статистика, регистрация уголовных правонарушений по фактам браконьерства занимает лидирующую позицию и составляет 91% от общего количества регистрации всех экологических уголовных правонарушений за период с 2018 по 2022 гг. (Рис.1).

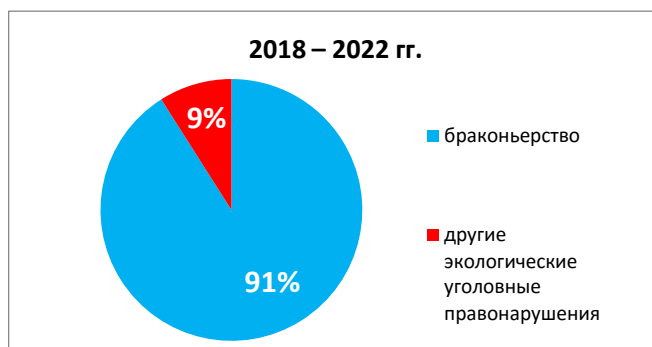

Рисунок 1 — Процентное соотношение регистрации в ЕРДР фактов браконьерства с другими экологическими уголовными правонарушениями за период с 2018 по 2021 гг.

Важно также рассмотреть особенности регистрации рассматриваемых фактов, в отдельности по каждому составу уголовного правонарушения (Рис. 2).

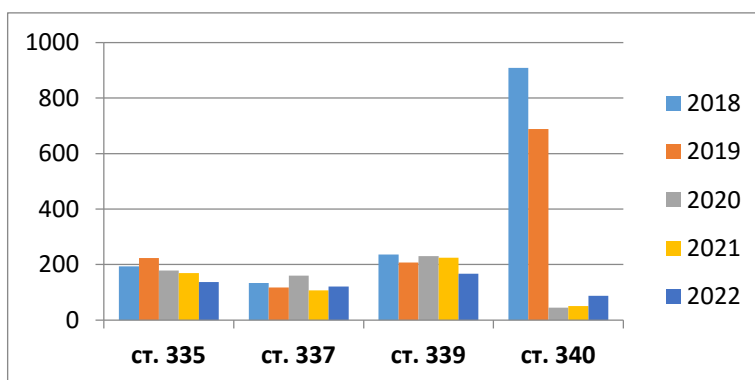

Рисунок 2 — Показатели регистрации уголовных правонарушений по фактам браконьерства в период с 2018 по 2021 гг.

Анализируя представленные данные, можно отметить, что на основе графического представления данных наблюдается заметное постепенное уменьшение инцидентов, связанных с незаконной добычей рыбных ресурсов, других водных животных или растений, которые подпадают под действие ст. 335 УК РК. Это указывает на потенциальную эффективность введенных предупредительных мер. Кроме того, статистические данные показывают сокращение случаев незаконной вырубki лесных насаждений, предусмотренных ст. 340 УК РК, с более выраженным убыльным показателем в период с 2020 по 2021 гг. Также стоит учесть, что в период с 2020 по 2021 гг. активное освещение вопросов нелегальной лесозаготовки в средствах массовой информации и внимание со стороны общественных организаций могли способствовать повышению осведомленности населения и усилению общественного контроля, что, в свою очередь, могло оказать влияние на снижение уровня правонарушений в указанной области [7; 8].

Однако, следует особо подчеркнуть, что в последующем, в 2022 г., произошло возобновление роста правонарушений в этой сфере на 42% по сравнению с предыдущим годом. Данные наблюдения свидетельствуют о необходимости дальнейшего усиления мер по борьбе с преступлениями против окружающей среды.

При этом, наиболее нестабильная динамика на протяжении всего анализируемого периода наблюдается по регистрации фактов незаконной охоты (ст. 337 УК РК), а в 2022 г. рост регистрации данных правонарушений составил 13 %.

Регистрация уголовных правонарушений, предусмотренных ст. 339 УК РК (незаконное обращение с редкими и находящимися под угрозой исчезновения, а также запрещенными к пользованию видами растений или животных, их частями или дериватами) выглядит весьма статичной, без резких тенденций к росту или падению, но в 2022 г. факты регистрации сокращены на 26 %.

Что касается показателей раскрытия и расследования рассматриваемых видов уголовных правонарушений, то анализ статистических данных позволил прийти к следующим выводам:

- по фактам незаконной добычи рыбных ресурсов, других водных животных или растений (ст. 335 УК РК), с 2021 г. наблюдается снижение показателей уголовных дел, оконченных производством, с принятием окончательного процессуального решения,

которое сохранилось и в 2022 г. Аналогичная тенденция наблюдается по фактам нарушения правил охраны рыбных запасов (ст. 336 УК РК);

- снижение рассматриваемых показателей только в 2022 г. мы наблюдаем по следующим составам уголовных правонарушений: ст. ст. 337 (незаконная охота), 339 (незаконное обращение с редкими и находящимися под угрозой исчезновения, а также запрещенными к пользованию видами растений или животных, их частями или дериватами), 340 (незаконная порубка, уничтожение или повреждение деревьев и кустарников) УК РК.

- за последние два года (2021 – 2022 гг.) положительной динамики окончания производства по рассматриваемым уголовным правонарушениям не наблюдается ни по одному из анализируемых составов.

Заключительный анализ проведенного исследования, фокусирующегося на изучении показателей регистрации преступлений, инкриминируемых по ст. ст. 335, 337, 339 и 340 Уголовного кодекса Республики Казахстан, а также количественных данных о вынесенных процессуальных решениях по данным делам, имеет весомое значение для оптимизации процессов правоприменительной практики. Тщательный анализ этих показателей открывает пути к выработке наиболее эффективных стратегий в области предотвращения преступлений против фауны, в частности браконьерства.

Результаты проведенного исследования могут оказать значительное влияние на правоохранительные органы, позволяя им избежать непродуктивного распределения ресурсов и усилий, что является обыденной проблемой при недостаточно информированном планировании. Опираясь на статистические данные и тенденции, можно более точно идентифицировать уязвимые зоны и периоды, что повышает вероятность принятия обоснованных и целесообразных решений.

Акцентирование внимания на детальный анализ судебной практики и уголовных дел по статьям, связанным с экологической преступностью, способствует не только углублению теоретических знаний в данной сфере, но и развитию практических рекомендаций для совершенствования механизмов регуляторной и правоприменительной деятельности. Такой подход может привести к снижению уровня браконьерства и повысить эффективность использования ресурсов, задействованных в противодействии экологическим правонарушениям, что в конечном счете будет

способствовать улучшению состояния окружающей природной среды и сохранению биоразнообразия в Республике Казахстан.

В последние годы проблема браконьерства в Республике Казахстан является фактором, оказывающим негативное влияние на окружающую среду и экологическую безопасность в целом. Вопросы исследования проблем избранной тематики представляют актуальность, поскольку на сегодняшний день, в Республике Казахстан имеется лишь несколько научных публикаций, отражающих проблемы расследования и предупреждения фактов браконьерства. В основном, казахстанскими исследователями уделяется больше внимания уголовно-правовому анализу составом рассматриваемых уголовно-наказуемых деяний.

Литература

1. *Бекишева, С. Д., Темирбеков, А. Б.* Система и компетенция правоохранительных органов Республики Казахстан в сфере обеспечения экологической безопасности / С. Д. Бекишева, А. Б. Темирбеков // *Хабаршы — Вест. Карагандинск. акад. МВД РК им. Б. Бейсенова.* 2016. № 1. С. 108 – 112.
2. Официальный сайт Президента Республики Казахстан: Глава государства провел заседание Совета Безопасности Республики Казахстан [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-zasedanie-soveta-bezopasnosti-respubliki-kazahstan-1191225> (дата обращения: 01.02.2023).
3. Сведения о зарегистрированных экологических уголовных правонарушениях за 2018 – 2022 годы. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://qam.qog.gov.kz> (дата обращения: 01.02.2023).
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 01.02.2023).
5. Информационный портал «Sputnik Казахстан» [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://ru.sputnik.kz/20191028/brakonery-saygaki-nakazanie-tokaev-11873655.html> (дата обращения: 10.01.2023).
6. Международное информационное агентство «КАЗИНФОРМ» [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/prezident-poruchil-minekolonekologii-usilit-bor-bu-s-brakon-erstvom_a3792988/amp (дата обращения: 11.02.2023).
7. Информационный интернет-портал «24.KZ». [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://24.kz/ru/news/social/item/473376-skandal-iz-za-unichtozheniya-lesoparka-nazrevaet-v-almaty> (дата обращения: 07.02.2023).
8. Информационный интернет-портал «24.KZ». [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://24.kz/ru/news/social/item/500395-vyrubku-staderevev-pytayut-sya-ostanovit-v-ust-kamenogorske> (дата обращения: 10.02.2023).

References

1. *Bekisheva, S. D., Temirbekov, A. B.* Sistema i kompetenciya pravoohranitel'nyh organov Respubliki Kazahstan v sfere obespecheniya ekologicheskoy bezopasnosti / S. D. Bekisheva, A. B. Temirbekov // *Habarshy — Vest. Karagandinsk. akad. MVD RK im. B. Bejsenova.* 2016. № 1. S. 108 – 112.
2. Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan: Glava gosudarstva provel zasedanie Soveta Bezopasnosti Respubliki Kazahstan [Electronic resource] — Access mode: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-zasedanie-soveta-bezopasnosti-respubliki-kazahstan-1191225> (accessed: 10.02.2023).
3. Svedeniya o zaregistrirrovannyh ekologicheskikh ugolovnyh pravonarusheniyah za 2018 – 2022 gody. [Electronic resource] — Access mode: <https://qamqor.gov.kz> (accessed: 10.02.2023).
4. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 iyulya 2014 g. № 226-V ZRK [Electronic resource] — Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (accessed: 10.02.2023).
5. Informacionnyj portal «Sputnik Kazahstan». [Electronic resource] — Access mode: <https://ru.sputnik.kz/20191028/brakonery-saygaki-nakazanie-tokaev-11873655.html> (accessed: 10.02.2023).
6. Mezhdunarodnoe Informacionnoe Agentstvo «KAZINFORM» [Electronic resource] — Access mode: https://www.inform.kz/ru/prezident-poruchil-minekolonekologii-usilit-bor-bu-s-brakon-erstvom_a3792988/amp (accessed: 10.02.2023).
7. Informacionnyj internet-portal «24.KZ» [Electronic resource] — Access mode: <https://24.kz/ru/news/social/item/473376-skandal-iz-za-unichtozheniya-lesoparka-nazrevaet-v-almaty> (accessed: 10.02.2023).
8. Informacionnyj internet-portal «24.KZ» [Electronic resource] — Access mode: <https://24.kz/ru/news/social/item/500395-vyrubku-staderevev-pytayut-sya-ostanovit-v-ust-kamenogorske> (accessed: 10.02.2023).

Нұрлан МИНЖАНОВ,

педагогика ғылымдарының докторы, профессор, minganovnl@mail.ru

Амина КАБИЛДИНА, магистрант

(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)

ОТАНДЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢ ТАРИХЫНДА АЛҒАШ РЕТ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ СУИЦИДТІК МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНА ҚАТЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ

Аннотация. Мақалада Қазақстан мемлекеті өзінің басты басымдығы, ең жоғары адамды, оның өмірі мен денсаулығын, ар-намысы мен қадір-қасиет, қол сұғылмаушылық және қауіпсіздік. Алайда қазіргі біздің еліміз күрделі кезеңді бастан кешуде, осыған байланысты қоғамдағы әлеуметтік проблемалар күшейе түсуінің салдарынан өз-өзіне қол жұмсаудан болатын өлім арта түсуде. Статистикалық деректерді талдау суицидтің өсуі кәмілетке толмағандарды ескере отырып, халықтың әртүрлі (жас, жыныстық және басқа) топтары үшін де маңызды екенін көрсетеді. Суицидтік көрсеткіштерді ескере отырып, Қазақстан қолайсыз жағдайлардағы елдердің алғашқы ондығына кіріп отыр.

Түйінді сөздер: суицидтік көрсеткіштерді ескере отырып суицид, өз-өзіне қол жұмсау, суицид мәселесін зерттеу, адамның мінез-құлқы, мінез-құлықты терең қамту.

Нұрлан МИНЖАНОВ,

доктор педагогических наук, профессор, minganovnl@mail.ru

Амина КАБИЛДИНА, магистрант

(Қарагандинский университет Казпотребсоюза,

100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

ВПЕРВЫЕ В ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА ПРЕСЕЧЕНИЕ ПРИЧАСТНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ К СУИЦИДАЛЬНОМУ ПОВЕДЕНИЮ

Аннотация. В статье подчеркивается, что главным приоритетом государства Казахстан является человек, его жизнь и здоровье, достоинство, неприкосновенность и безопасность. Однако сейчас мир в целом и наша страна переживают сложный период, характеризующийся обострением социально-экономических, внешне- и внутривнутриполитических проблем и, как следствие, ростом количества самоубийства. Анализ статистических данных свидетельствует, что укрепление суицидальных тенденций наблюдается в различных (возрастных, сексуальных и других) группах населения Казахстана, в том числе среди несовершеннолетних, что способствовало вхождению нашей страны в первую десятку государств с неблагоприятными условиями жизни.

Ключевые слова: суицид с учетом суицидальных показателей, самоубийство, исследование проблемы суицида, поведение человека, глубокий поведенческий охват.

Nurlan MINZHANOV,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, minganovnl@mail.ru

Amina KABILDINA, Master's Student

(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

100009, the Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)

PREVENTION OF INVOLVEMENT OF MINORS IN SUICIDAL BEHAVIOR FOR THE FIRST TIME IN THE HISTORY OF DOMESTIC CRIMINAL LAW

Abstract. The article describes the state of Kazakhstan as its main priority, the highest person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security. However, now the world as a whole and our country is going through a difficult period, in connection with which social problems in society have intensified, and as a consequence of them - death due to suicide. An analysis of statistical data shows that the increase in suicides is also important for different

(age, sex and other) groups of the population, taking into account minors. Taking into account the suicide rates, the issues of forming Kazakhstan into the top ten disadvantaged countries were revealed.

Keywords: the study of the problem of suicide, taking into account the indicators of suicide, suicide, human behavior, deep coverage of behavior.

Қазіргі Қазақстанда деңгей суицид ұлттық апат деңгейіне жетті. Алайда тіркелген қылмыстардың ресми статистикалық көрсеткіштері, өз-өзіне қол жұмсауға байланысты жоғары деңгейге байланысты шамлы олардың кідірістері. Сонымен қатар, тергеуге дейінгі тексерулер құқық қорғау органдары өз-өзіне қол жұмсау фактілері бойынша ереже, оқиғаның болмауына байланысты қылмыстық іс қозғаудан бас тарту қылмыстар ақыры сотқа жетпейді.

Зерттеушілер өмірге қарсы қылмыстардың кідірісі туралы айтады, өз-өзіне қол жұмсауға байланысты. Олар бұлардың көп бөлігі қылмыстар қылмыстық-құқықтық статистикадан тыс қалады есепке алу. Бұл өмірге қарсы қылмыстарға байланысты өз-өзіне қол жұмсау, әдетте, тергеу қызметкерлеріне қиын органдар. Өмірге қарсы қылмыстарды құқықтық реттеу механизмі, өзіне-өзі қол жұмсауға байланысты бірқатар кемшіліктер бар, өз-өзіне қол жұмсауға не өз-өзіне қол жұмсау әрекеттеріне қатысы бар жауапкершілік.

Қылмыстардың осы санаты бойынша құқық қолдану практикасы өте аз. Ресми дереккөздерді талдай отырып, мынаны көруге болады біздің өңірде (Қарағанды қ., Қарағанды облысы) өз-өзіне қол жұмсауға байланысты қылмыстар бойынша айыптау немесе ақтау үкімдерін көрсететін сот практикасы жоқ.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы ұсынған ресми мәліметтерге сәйкес денсаулық сақтау ұйымы, әлемде жасалатын істер саны суицид жыл сайын шамамен 800 000 құрайды, бұл суицид ең көп таралған екінші себеп ретінде әрекет етеді 15 пен 29 жас аралығындағы адамдардың қайтыс болуы. Бұл ретте Қазақстан өз-өзіне қол жұмсау бойынша Балалық шақтың ұзақтығы мен қорғалуы бойынша елдер рейтингінде 180-ден 50-ші орынды иеленді [1].

Wisevoter халықаралық зерттеулерге сілтеме жасай отырып, жасөспірімдер ата-аналар мен тәрбиешілердің өз проблемаларына немқұрайлы қарауына байланысты өз-өзіне қол жұмсауды шешеді, осылайша ересектердің немқұрайлылығы мен қатыгездігіне наразылық білдіреді. Күшті фактор-бұл баланың әлеуметтік байланыстар жүйесі, ең алдымен отбасы. Сондай-ақ, суицид қаупін белсендіретін ең өткір алғышарттардың бірі-жастар субмәдениеті немесе теріс қарсы мәдениет [1].

Өңірлер бөлінісінде суицидтің жоғары өсуі Жамбыл облысында — 3-тен 13 жағдайға дейін, Солтүстік Қазақстан облысында байқалады, онда жағдайлардың өсуі 2-ден 5-ке дейін, 6-дан 8-ге дейін-Қостанай облысында және Алматыда — 12-ден 16 жағдайға дейін. Білім министрлігінің Білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитетінің мәліметінше, қазіргі қазақстандық қоғамның өзекті мәселелерінің бірі — балалар мен жасөспірімдер арасындағы аутоагрессивті мінез-құлық пен суицид проблемасы. Бұл құбылыстың республикадағы балалар ортасында жиілігі тұрақты жоғары: 2020 жыл — 144 (әрекет — 307), 2021 жыл — 175 (373), 2022 жыл — 155 [1].

Өз-өзіне қол жұмсаудың жоғары деңгейі Түркістан облысында қалып отыр, онда 36 жағдай тіркелген. Дәл осы аймақта 30-дан 46-ға дейін өскен суицид әрекеттерінің өсуі байқалады. Дәл осындай жағдай Ақтөбе облысында — 16-дан 21-ге дейін және Атырау облысында — 8-ден 14-ке дейін байқалады, суицидке байланысты жағымсыз динамика әсіресе алаңдатады кәмелетке толмағандар арасында. Бұл тақырыптың өзектілігін жақында суицидке байланысты өмірге қарсы қылмыстарды құқықтық реттеу механизмі өзгергендігі де дәлелдейді. Қазақстандық заң шығарушы суицидтік мінез-құлыққа қатысудың жаңа нысандарын енгізді.

Отандық қылмыстық заң тарихында алғаш рет кәмелетке толмағандардың суицидтік мінез-құлқына қатысы бар екендігі қылмыстық жауапкершілікке тартылды.

Қазақстан мемлекеті өзінің басты басымдығы, ең жоғары адамды, оның өмірі мен денсаулығын, ар-намысы мен қадір — қасиет, қол сұғылмаушылық және қауіпсіздік. Алайда қазір әлем жалпы және біздің еліміз күрделі кезеңді бастан кешуде, Осыған байланысты қоғамдағы әлеуметтік проблемалар күшейе түсті және олардың салдары ретінде — өз-өзіне қол жұмсау салдарынан болатын өлім.

2022 жылы аяқталған суицид жағдайларының саны ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің (ҚР БП ҚСЖАЕК) деректері бойынша 4 мыңнан 3,7 мыңға дейін қысқарды, егер бұл көрсеткішті соңғы бесжылдықтағы жылдармен салыстыратын болсақ, онда ол орташа мәндерде. Ал минус 7 % динамикасы тек 2021 жылы суицидтің өте жоғары санына байланысты дамиды. ағымдағы жылы суицид

өлімі де төмендейді. 2023 жылдың қаңтар-ақпан айларында 526 қазақстандық өз еркімен өмірімен қоштасты-бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 5 %-ға аз [2].

Бір қызығы, өткен жылдардан айырмашылығы, өз-өзіне қол жұмсау әрекеттерінің саны іс жүзінде аяқталған қайғылы жағдайлардың санына сәйкес келді: бірдей 3,7 мың (айырмашылық тек 65 жағдайда). Бұл да соңғы бес жылдағы ең төменгі көрсеткіштердің бірі. Бір жыл бұрын мұндай әрекеттер едәуір көп болды: 4,5 мың [2].

Статистикалық деректерді талдау суицидтің өсуі кәметке толмағандарды ескере отырып, халықтың әртүрлі (жас, жыныстық және басқа) топтары үшін де маңызды екенін көрсетеді. Суицидтік көрсеткіштерді ескере отырып, Қазақстан қолайсыз елдердің алғашқы ондығына кірді.

Суицид әртүрлі себептермен жасалады (экономикалық, әлеуметтік, психологиялық және т. б.), сондай-ақ қылмыстар салдарынан атап айтқанда, өз-өзіне қол жұмсау. Сонымен бірге тұрақты позитивті өз-өзіне қол жұмсау құбылысына да, әлеуметтік жауап беру тәжірибесіне де ҚР-да оның жекелеген көріністеріне әлі күнге дейін пысықталған жоқ, жоқ бірқатар ғылыми негізделген әдістемелік әзірлемелер осындай жағымсыз әсерге жауап берудің күрделі және өзекті мәселелері әлеуметтік құбылыс және ең алдымен оның ескертулері.

Сонымен қатар нақты сандық сипаттамалар да жетіспейді бұл құбылыс. Факт анықталған кезде ең көп жасалатын нәрсе өз-өзіне қол жұмсау-бұл шамалы мөлшерге негізделген құжаттардың, ақпараттың жеткіліксіздігі туралы қорытынды шығарылады оқиға да, қылмыс құрамы да болмаған жағдайда суицид. Сонымен қатар, қоғам, әрине, сенімділікті талап етеді суицид құбылысының ауқымы, сипаты және себептері туралы ақпарат, суицидтің алдын алудың тиімді шараларын әзірлеу және жүзеге асыру өз-өзіне қол жұмсау, әсіресе кідірісті ескере отырып құбылыстар.

Осыған байланысты теориялық және практикалық зерттеулер суицид әлеуметтік құбылыс ретінде және оның ескертулері болып табылады өте маңызды.

Әлеуметтік-құқықтық, оның ішінде криминологиялық, аспект суицидті ресейлік ғылыми Ойдағы құбылыс ретінде зерттеу бұрынғы КСРО аумағында пайда болған мемлекеттер ғылымында тек бастапқы кезеңде. Кеңес Одағында 80-ші жылдарға дейін өз-өзіне қол жұмсау елде «ұятты әлеуметтік-адамгершілік құбылыс» ретінде жоқ және мүмкін емес деп

қатты айтылды, өйткені ол «өткеннің жәдігері», оның себептері мен шарттары жоқ, бірақ жеке суицидтерді тек психикалық науқастар жасайды.

Суицид мәселесін зерттеудің жағдайы мен күрделілігі туралы әр түрлі білім салаларындағы ғалымдардың көзқарастарының әртүрлілігі куә зерттеу, жан-жақты талдау және суицидтің алдын алу бүкіл халық және оның жекелеген контингенттері.

Өйткені суицид мәселесі ішінде арақатынас «қоғам — адамдар тобы-жеке тұлға» және суицид құбылысы басталады адам өзін осылай сезінген кезден бастап санау Әлемдік философиялық, әлеуметтанулық, құқықтық, оны зерттеудің әдіснамалық негіздері ұзақ дәстүрге ие.

Адамның мінез-құлқын, оның ішінде әлеуметтік мінез-құлықты терең қамту мақұлданбаған суицид, қазірдің өзінде кеңінен ұсынылған Аристотель, Пифагор сияқты ежелгі әлем ойшылдарының шығармашылығы, Платон, Сенека, Сократ. Дәйекті және нақты қарастырылған Батыс ойшылдары мен ғалымдарының шығармашылығындағы суицид, олардың арасында Ч. Бекариа, Э. Дюркгейм, Ж. Эскироль, А. Камю, Э. Морселли, Р. Мауди, Ф. Ницше, З. Фрейд, Э. Шнейдман, Д. Юм және т. б. шығыс славян пікірі бұл мәселені Л. Андреев, Н. А. Бердяев, В. М. Бехтерев, П. Ф. Булацель, М. М. Гернет, Г. И. Гордон, Ф. Достоевский, А. Ф. Кони, А. Н. Коровин, А. В. Лихачев, Н. Пономарев, Л. А. Прозоров, И. А. Сикорский, М. С. Таганцев, Ф. К. Терехов, И. Ф. Фалькнер, М. Я. Феноменов, Л. Шейнис сияқты ғалымдардың жұмыстары ұсынды.

Бұл мәселені зерттеуге әр түрлі білім салаларының кеңестік және заманауи қазақстандық ғалымдары Н. И. Распопова, Р. Г. Илешева, Г. М. Кудьярова, М. А. Макаров, Л. М. Киселева, В. М. Макаров, А. П. Шаршов жүгінді [3; 4; 5; 6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Убийственная реальность. Какое место занимает Казахстан по суициду [Электрондық ресурс] — Қол жеткізу режимі: https://engrnews.kz/kazakhstan_news/ubiystvennaya-realnost-kakoe-mesto-zanimaet-kazahstan-499997/ (қолданылған күні: 10.02.2023).

2. Количество самоубийств в Казахстане: что говорят официальные данные [Электрондық ресурс] — Қол жеткізу режимі: <https://inbusiness.kz/ru/last/kolichestvo-samoubijstv-v-kazahstane-chto-govoryat-oficialnye-dannye> (қолданылған күні: 10.02.2023).

3. *Распопова, Н. И.* Основные тенденции динамики распространенности суицидов В Республики Казахстан / Н. И. Распопова [Электрондық ресурс] — Қол жеткізу режимі:

http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_global/2013_2_19/nomer/nomer03.php/ (қолданылғын күні: 10.02.2023).

4. *Илешева, Р. Г.* К истории судебной психиатрии. Казахское обычное право — адат и истоки судебной психиатрии / Р. Г. Илешева // Практические и теоретические аспекты судебно-психиатрической экспертизы. — Алматы, 2004. С. 20 – 33.

5. *Кудьярова, Г. М.* Основные закономерности распространённости психических расстройств в Республике Казахстан (клинико-эпидемиологическое исследование): автореф. дис. ... д-ра мед. наук / Г. М. Кудьярова. — М., 2000. — 48 с.

6. Экстремальные раздражители внешней среды и стрессовые реакции организма / М. А. Макаров [және басқалар] // Актуальные вопросы психиатрии: сб. Науч. тр. к 100-летию Семипалатинского обл. ц-ра психич. здоровья. — Семей, 1996. Б. 125 – 128.

References

1. Killing reality. Where does Kazakhstan rank in terms of suicide? [Electronic resource] — Access mode: engrnews.kz/kazakhstan_news/ubiystvennaya-realnost-kakoe-mesto-zanimaet-kazahstan-499997/ (accessed: 02.10.2023).

2. The number of suicides in Kazakhstan: what official data say [Electronic resource] — Access mode:

<https://inbusiness.kz/ru/last/kolichestvo-samoubijstv-v-kazahstane-chto-govoryat-oficialnye-dannye> (accessed: 02.10.2023).

3. *Raspopova, N. I.* Main trends in the dynamics of suicide prevalence in the Republic of Kazakhstan / N. I. Raspopova [Electronic resource] — Access mode: http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_global/2013_2_19/nomer/nomer03.php/ (accessed: 02.10.2023).

4. *Ilesheva, R. G.* On the history of forensic psychiatry. Kazakh customary law — adat and the origins of forensic psychiatry / R. G. Ilesheva // Practical and theoretical aspects of forensic psychiatric examination. — Almaty, 2004. P. 20 – 33.

5. *Kudyarova, G. M.* Main patterns of prevalence of mental disorders in the Republic of Kazakhstan (clinical and epidemiological study): Abstract of Thesis. Diss. ... the Doctors Honey. Sci / G. M. Kudyarova. — М., 2000. — 48 p.

6. Extreme environmental stimuli and stress reactions of the body / M. A. Makarov [and others] // Current issues in psychiatry: collection of scientific papers for the 100th anniversary of the Semipalatinsk Regional Mental Health Center. — Semipalatinsk, 1996. P. 125 – 128.

Алма НУРПЕЙСОВА,

кандидат юридических наук, доцент, almanurp@mail.ru, +77016191454

Индира ИСКАКОВА,

старший преподаватель, магистр юридических наук, indianacan@mail.ru, +77753568557

*(Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)*

ПОНЯТИЕ СВОБОДЫ СОВЕСТИ И ЕЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос о праве человека на свободу совести и свободу вероисповедания. Мировое сообщество и каждая отдельная страна не случайно уделяют особое внимание вопросам, которые связаны с обеспечением свободы мировоззрения человека и гражданина. Нормативно-правовое регулирование института свободы совести и свободы вероисповедания предусмотрено на международном и национальном уровнях.

Ключевые слова: свобода совести, правовая категория, принцип, Конституция РК, религия.

Алма НУРПЕЙСОВА,

заң ғылымдарының кандидаты, доцент, indianacan@mail.ru, +77753568557

Индира ИСКАКОВА,

заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, almanurp@mail.ru, +77016191454

*(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)*

АР-ОЖДАН БОСТАНДЫҒЫ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада адамның ар-ождан бостандығы мен дін бостандығына құқығы туралы мәселе қарастырылады. Әлемдік қоғамдастық пен әрбір жеке елдің адам мен азаматтың дүниетаным еркіндігін қамтамасыз етуге байланысты мәселелерге ерекше назар аударуы кездейсоқ емес. Ар-ождан бостандығы және дін бостандығы институтын нормативтік-құқықтық реттеу халықаралық және ұлттық деңгейлерде көзделген.

Түйінді сөздер: ар-ождан бостандығы, құқықтық категория, қағидат, Қазақстан Республикасының Конституциясы, дін.

Alma NURPEISOVA,

Candidate of Law, Associate Professor, Senior lecturer, almanurp@mail.ru, +77016191454

Indira ISKAKOVA,

Senior Lecturer, Master of Law, indianacan@mail.ru, +77753568557

*(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, the Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya st., 9)*

THE CONCEPT OF FREEDOM OF CONSCIENCE AND ITS CONSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS

Abstract. This article examines the issue of the human right to freedom of conscience and freedom of religion. It is not by chance that the world community and each individual country pay special attention to issues related to ensuring the freedom of a person's and citizen's worldview. The legal regulation of the institute of freedom of conscience and freedom of religion is provided at the international and national levels.

Keywords: freedom of conscience, legal category, principle, Constitution of the Republic of Kazakhstan, religion.

После того как Казахстан обрел независимость, перед ним стоял ряд принципиально новых вопросов касательно взаимоотношений между религией и построением политики государства. В течение последующих лет независимости, в Казахстане была проведена значительная работа по обеспечению внутренней политической устойчивости, гармонии между различными этническими и религиозными группами. В

условиях суверенности Казахстана свобода совести стала важнейшим показателем демократического развития общества.

Конституция Республики Казахстан, утвержденная на республиканском референдуме, явилась ключевым документом, определяющим основные принципы и направления развития молодого государства. Этот основополагающий акт заложил фундамент для строительства современного демократического общества, основанного на правовых началах. В Конституции четко прописано, что каждый человек в республике имеет право на свободу совести, что отражает уровень демократического развития страны. Такое решение позитивно отразилось на международной репутации Казахстана.

Нельзя не учесть, что светская природа государственного устройства Казахстана подчеркивает стремление обеспечить условия для гарантированной свободы совести каждому гражданину. Такая позиция создает прочный правовой фундамент для реализации этой свободы.

Тема прав человека на свободу совести и вероисповедания не утратила своей актуальности в мировом контексте. Все страны мира уделяют внимание этому вопросу, так как религиозные конфликты и борьба за вероисповеднические права остаются в центре внимания общественности. Эти права признаются одними из самых значимых в демократических государствах.

Светское государство, в котором религия не становится объединяющим фактором общественных отношений, является залогом демократического общества. В таком государстве религиозные убеждения относятся к личной сфере каждого индивида, а свобода совести является одной из ключевых конституционных норм.

Статья 22 Конституции Республики Казахстан является ярким подтверждением этой позиции, утверждая: «Каждый имеет право на свободу совести» [1].

В международном законодательстве и различных документах часто встречается формулировка: «Свобода мысли, совести и религии». Эти важные аспекты личной свободы являются основными в различных международно-правовых инструментах, которые касаются прав человека. Во Всеобщей декларации прав человека (ст. 18) и в Международном пакте о гражданских и политических правах (также ст. 18) данное право акцентируется именно как свобода мысли, совести и религии.

Есть ряд других международных документов, которые подчёркивают важность данного права, но делают это с небольшими вариациями. Например, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (ст. 9), Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации (ст. 5) и ряд других актов содержат аналогичные формулировки. Однако, в некоторых региональных документах это право представлено несколько иначе. Например, Американская декларация прав и обязанностей человека акцентирует внимание на религиозной свободе и практике религиозных обрядов, в то время как Африканская хартия прав человека и народов гарантирует свободу совести и проведение религиозных церемоний.

Еще более широкая интерпретация данного права найдена в Заключительном акте Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе и в Итоговом Документе Венской встречи государств — участников СБСЕ. Здесь используется формулировка «свобода мысли, совести, религии и убеждений».

Касаясь содержания этой свободы, ст. 18 Всеобщей декларации прав человека и ст. 18 Международного пакта о гражданских и политических правах подробно описывают, что она включает в себя. В частности, это: а) свобода выбора религии или убеждений; б) владение определенной религией или убеждениями; в) возможность изменять свои религиозные взгляды или убеждения; г) право на публичное или частное профессиональное исповедание своей религии или убеждений; д) право на проведение религиозных и ритуальных обрядов; е) право родителей и законных опекунов на религиозное и моральное воспитание их детей в соответствии со своими убеждениями. Многие из этих аспектов также подтверждаются в других международных документах, которые были упомянуты ранее [2, с. 12 – 13].

Свобода совести представляет собой глубокое и многофакторное понятие, которое сочетает в себе юридические и моральные грани. В основе свободы совести лежит этическое измерение, ведь полное понимание этого понятия подразумевает духовное и нравственное освобождение индивида [3, с. 8].

Различные религиозные доктрины и философы традиционно ассоциируют совесть с «внутренним голосом» божественного происхождения. Примечательно, что Авва Дорофей утверждал, что при создании человека Бог заложил в него частицу своего божественного света и тепла. Этот внутренний голос, указывающий на добро и зло, и стал тем,

что мы называем совестью. Это дар, присущий каждому человеку, который напоминает нам о верном пути, даже если мы иногда игнорируем его или утрачиваем связь с ним [4, с. 120].

Истинная свобода совести достигается, когда человек не только избегает вредных поступков, но и активно стремится к совершенствованию общества и своего внутреннего мира.

Следует отметить, что некоторые определения свободы совести, рассматриваемые с этической точки зрения, имеют определенные пробелы и недостатки. Вот одно из них: «Свобода совести выражает свободу личности, сущность которой является сознание необходимости нравственной ответственности перед обществом за свои поступки и свою деятельность» [5]. Некоторые исследователи видят свободу совести просто как возможность действовать на своё усмотрение без учета моральной ответственности перед обществом [6, с. 7].

Е. В. Огневая утверждает, что в более широком понимании свобода совести - это право человека воспринимать мир на свой манер и действовать в соответствии с этим восприятием [7, с. 5].

Для точного определения свободы совести как этического понятия необходимо сочетание объективных условий для его реализации и нравственной ответственности индивида.

Исходя из этого, важно понимать, что для достижения истинной свободы совести необходимо сотрудничество объективных социальных условий и индивидуальных качеств личности. Только взаимодействие этих двух аспектов позволит человеку достичь гармонии и полноценной свободы совести.

Создание объективных предпосылок для реализации свободы совести подчеркивает важность «права на существование» такой фундаментальной этической категории, как свобода совести. Мы часто употребляем термин «чистосердечность» в повседневной жизни. Но простое определение «чистой совести» не дает глубокого понимания всего многообразия этой концепции. Оно отражает только субъективную оценку деятельности человека с позиции нравственных критериев, но игнорирует базисные элементы, на которых строится свобода совести — ее объективные основы.

Государство играет ключевую роль в формировании этих объективных условий, предоставляя права и гарантии. «Через государственные механизмы человек достигает освобождения от различных ограничений» [8, с. 389]. «Государство служит мостом между

индивидом и его правом на свободу. Как Христос — посредник в религиозном понимании, так государство является институтом, где индивид сосредотачивает свои аспекты свободы» [9, с. 389].

Для глубокого осознания свободы совести людям важны такие права, как право на работу, отдых, здоровье, образование, жилье и культурное наследие. Свобода совести в большой степени определяется личными качествами человека. В одинаковых условиях разные индивиды могут реагировать и действовать по-разному, что отражает их внутренние ценности и моральные принципы.

Взаимодействие объективных и субъективных элементов свободы совести проявляется в усилиях общества улучшать условия для ее реализации, что влияет на нравственное развитие людей. Это, в свою очередь, стимулирует активное участие человека в жизни общества, улучшая объективные предпосылки для свободы совести. Однако без активной позиции субъективного компонента даже лучшие объективные условия могут не дать желаемого результата.

В итоге, именно активное участие и внутренние устремления человека определяют итоговую реализацию свободы совести. Прекрасным примером служат слова Жан-Жака Руссо из его «Исповеди»: «Я никогда не мог находить утешения в признании другу... Эта ноша, никем не разделенная, оставалась со мной, и жажда освобождения от нее вдохновила меня написание своих мемуаров» [9, с. 79].

Совесть позволяет индивиду оценить свои действия не только с позиции личных переживаний и чувств, но и с учетом нарушений своих нравственных принципов, тем самым направляя его к более ответственной жизни. Следовательно, можно утверждать, что внутренний процесс свободы совести проходит этапы самоосознания, покаяния и в итоге достигает состояния гармонии с личными моральными стандартами. Хотя субъективные переживания играют ключевую роль в осознании свободы совести, важность внешних обстоятельств также не должна умаляться.

Свобода совести не является отвлеченной идеей; она имеет практическое значение. В контексте свободы, нужно задаться вопросом: для кого эта свобода и в отношении чего или кого она проявляется?

Свобода совести может проявляться на разных уровнях: искаженном, промежуточном и аутентичном. Искаженный уровень связан с действиями, мотивированными социокультурными убеждениями, которые могут

не соответствовать реальному общественному развитию. Промежуточный уровень свидетельствует о действиях, которые частично соответствуют направлениям социального развития. Аутентичный уровень свободы совести отражает действия, полностью соответствующие идеалам общественного развития и прогресса [10, с. 85].

Осуждать индивида только на основе того, что его действия, мотивированные социокультурными стандартами, могут не совпадать с общественными ориентирами, было бы несправедливо. Важность придерживаться своих убеждений и социокультурных стандартов является основой свободы совести. «... Различие в том, является ли действие реально позорящим или просто считается таковым; ни одно из них не следует допускать...» [11, с. 81]

Таким образом, можно заключить, что свобода совести включает в себя как внешние, так и внутренние аспекты. Внешний аспект определяется социокультурными стандартами и моралью общества. Внутренний аспект связан с личными моральными убеждениями индивида или группы. Несоответствие между этими двумя аспектами может привести к возникновению искаженных или промежуточных уровней свободы совести.

Действительная свобода совести не сводится просто к возможности человека действовать в рамках своего понимания добра и зла или в соответствии с общепринятыми моральными стандартами. Она отражается в способности человека принимать обоснованные, научные критерии нравственности и организовывать свою жизнь согласно этим принципам.

Свобода совести теряется, если она подвергается действию аморальных канонов. Истинное значение свободы совести не в предельной независимости мышления и действий, но в признании прогрессивных моральных ценностей и ведении своей жизни согласно им.

Стоит уточнить, что при определении свободы совести количество ее сторонников не определяет ее качество. Подлинная свобода совести характеризуется не количеством ее приверженцев, но их действиями и целями.

Конституция Казахстана утверждает право на свободу совести, обеспечивая право на вероисповедание или абсолютную свободу от религиозных убеждений. Свобода совести выражается в действиях, соответствующих личным убеждениям, проведении религиозных обрядов, пропаганде вероучений или распространении светских мнений легальными методами, обучении в духовных учреждениях и

прочее. По Конституции Казахстана, реализация права на свободу совести не должна нарушать основные права и обязанности гражданина перед государством. Таким образом, свобода совести первоначально воспринимается как правовой статус человека.

Гражданское право на свободное мнение или вероисповедание в нашей республике базируется на Конституции Казахстана, Гражданском кодексе, Законе о религиозной свободе и других законодательных актах и международных соглашениях о правах человека, признанных Казахстаном. Это следует из статьи 4 Конституции Казахстана, которая подчеркивает превосходство норм Конституции, соответствующих ей законов и международных обязательств. При этом, важно учесть, что согласно п. 3 ст. 4, ратифицированные международные договоры имеют преимущество перед национальными законами и применяются напрямую, когда договор указывает на необходимость законодательного регулирования.

Истинное право на свободу убеждений основано на п. 1 ст. 5 Конституции Республики Казахстан: «В Республике Казахстан признаются идеологическое и политическое многообразие» и п. 1 ст. 22 — «Каждый имеет право на свободу совести» [1].

Юридическая подоплека свободы убеждений представляет собой специфическое отношение государства к своим гражданам в контексте их вероучений и светских взглядов. Это отражено в релевантных правовых стандартах. В правовом контексте свободу убеждений рассматривают как юридическую категорию, состоящую из комплекса правовых норм, определяющих общественные отношения в рамках реализации данного права.

Учитывая видимые изменения в религиозной области, возникла потребность в переоценке успехов Казахстана в стремлении к межконфессиональному диалогу и существующих проблем в религиозной динамике. Как было заявлено ранее, все жители Республики Казахстан, независимо от их религиозного статуса, на равных основаниях подпадают под действие закона. Разнообразные религиозные организации функционируют в Казахстане. Поскольку они действуют на общем правовом уровне, государство не может, с юридической точки зрения, поддерживать интересы какой-либо группы или религиозной организации. С этой точки зрения, ни одна религия не может быть провозглашена государственной или обязательной. Этот принцип подтверждается процедурой регистрации и повторной регистрации

религиозных объединений. Так, регистрация осуществляется в соответствии с Законом Республики Казахстан «О государственной регистрации юридических лиц и учетной регистрации филиалов и представительств», с учетом тех особенностей, которые предусмотрены Законом Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях», и другими законодательными актами страны [12, с. 77].

В процессе применения правовых стандартов, формирующих основу свободы убеждений, возникают и растворяются конкретные правовые отношения, в которых участники обладают конкретными правами и обязанностями. В контексте индивидуальных прав (т. е. прав, принадлежащих отдельной личности), термин «свобода убеждений» также используется (например, «мое право на свободу убеждений»). Так, свобода убеждений может интерпретироваться как общий закон (концепция свободы убеждений) или как индивидуальное право (право на свободу убеждений).

Концепция свободы совести многогранна и включает в себя различные аспекты, грани, интерпретации и компоненты. В этом контексте А. С. Ловинюков указывает на 10 ключевых составляющих, входящих в структуру свободы совести: 1) право выбирать вероисповедание; 2) право на религиозные обряды; 3) право менять свои верования; 4) право не принадлежать к какой-либо религии; 5) право на распространение своих верований; 6) право пропагандировать атеизм; 7) право на благоустройство; 8) право на духовное обучение; 9) религиозно-просветительская деятельность; 10) равноправие всех людей перед законом, вне зависимости от их религиозных взглядов [11, с. 26].

Свобода совести играет ключевую роль в системе правовых гарантий гражданина суверенного государства. Это фундаментальное право, закрепленное на конституционном уровне.

Главный посыл нашего анализа заключается в том, что Казахстан создал условия для политической устойчивости, межэтнического и межрелигиозного гармонии. Это формирует надежную основу для поддержания правовых основ свободы совести.

Для реализации свободы совести необходимы законодательные гарантии. Основой этой свободы служит Конституция. В Главном законе Республики Казахстан (в Конституции) четко определены рамки и гарантии свободы совести. Конституционный статус свободы совести нашел свое отражение в разделе II

Конституции — «Человек и гражданин», где в статье 22 говорится: «Каждый имеет право на свободу совести. Осуществление права на свободу совести не должно обуславливать или ограничивать общечеловеческие и гражданские права и обязанности перед государством» [1].

Литература

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. (с изм. и доп. от 1 января 2023 г.) [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://www.akorda.kz/> (дата обращения: 10.02.2023).

2. Рудинский, Ф. М., Шапиро, М. А. Свобода совести и религий: международно-правовые пакты и национальное законодательство / Ф. М. Рудинский, М. А. Шапиро // Государство и право. — 1992. — № 5. — С. 10 – 23.

3. Авакьян, С. А. Свобода вероисповедания как конституционно-правовой институт / С. А. Авакьян // Вест. Моск. ун-та. Сер. 11 «Право». 1999. № 1. С. 3 – 22.

4. Федосик, В. А. Церковь и государство. Критика богословских концепций / В. А. Федосик. — Минск: Наука и техника, 1986. — 142 с.

5. Позднеев, И. Н. В чем сущность свободы совести / И. Н. Позднеев. — Краснодар, 1972. — 32 с.

6. Огневая, Е. В. Свобода совести советских людей / Е. В. Огневая. — Киев: Политиздат Украины, 1976. — 195 с.

7. Маркс, К., Энгельс, Ф. К еврейскому вопросу / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М.: Политиздат, 1955. Т. 1. — 489 с.

8. Руссо Ж.-Ж. Изб. соч. в 3-х т. / Ж.-Ж. Руссо. — М.: Политиздат, 1961. Т. 3. С. 79 – 81.

9. Новиков, М. П. Свобода совести как этическая категория / М. П. Новиков // Вопросы научного атеизма / под ред. А. Ф. Окулова. — М.: Мысль, 1980. Вып. 27. С. 68 – 72.

10. Аристотель. Этика. — СПб., 1908. — 245 с.

11. Ловинюков, А. С. Свобода совести (анализ, практика, выводы) / А. С. Ловинюков // Государство и право. — 1995. — № 4. — С. 24 – 36.

12. Кинсфатер, А., Ахметова, К. С. Правовое регулирование деятельности религиозных объединений в Республике Казахстан / А. Кинсфатер, К. С. Ахметова // Вестник КЭУ. 2018. № 4 (51). С. 75 – 79.

References

1. Konstituciya Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda (s izm. i dop. ot 01.01.2023.) [Electronic resource] — Access mode: <https://www.akorda.kz/> (accessed: 10.02.2023).

2. Rudinskij, F. M., Shapiro, M. A. Svoboda sovesti i religij: mezhdunarodno-pravovye pakty i nacional'noe zakonodatel'stvo / F. M. Rudinskij, M. A. Shapiro // Gosudarstvo i pravo. — 1992. — № 5. — P. 10 – 23.

3. Avakyan, S. A. Freedom of religion as a constitutional and legal institution / S. A. Avakyan // Vest. Moscow un-ta. Ser. 11 «Right». 1999. No. 1. P. 3 – 22.

4. Fedosik, V. A. Cerkov i gosudarstvo. Kritika bogoslovskih koncepcij / V. A. Fedosik. — Minsk: Nauka i tekhnika, 1986. — 142 p.

5. *Pozdnev, I. N.* V chem sushchnost' svobody sovesti / I. N. Pozdnev. — Krasnodar, 1972. — 32 p.
6. *Ognevaya, E. V.* Svoboda sovesti sovetskih lyudej / E. V. Ognevaya. — Kiev: Politizdat Ukrainy, 1976. — 195 p.
7. *Marks, K., Engels, F.* K evrejskomu voprosu / K. Marks, F. Engels. — M.: Politizdat, 1955. T. 1. — 489 p.
8. *Russo, Zh.-Zh.* Izbrannye sochineniya / Zh.-Zh. Russo; v 3 t. — M.: Politizdat, 1961. T. 3. P. 79 – 81.
9. *Novikov, M. P.* Svoboda sovesti kak eticheskaya kategoriya / M. P. Novikov // Voprosy nauchnogo ateizma / pod red. A. F. Okulova. — M.: Mysl', 1980. Vyp. 27. P. 68 – 72.
10. *Aristotel'.* Etika. — SPb., 1908. — 245 p.
11. *Lovinyukov, A. S.* Svoboda sovesti (analiz, praktika, vyvody) / A. S. Lovinyukov // Gosudarstvo i pravo. — 1995. — № 4. — P. 24 – 36.
12. *Kinsvater, A., Akhmetova, K. S.* Legal regulation of the activities of religious associations in the Republic of Kazakhstan / A. Kinsvater, K. S. Akhmetova // Bulletin of KEU. 2018. No. 4 (51). P. 75 – 79.

Vladilen TATARYAN,

*Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative Law
of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia named after V.Ya.Kikot,
Honorary Worker of Higher Professional Education of the Russian Federation,
Academician of the Eurasian Academy of Administrative Sciences,
117437, Russian Federation, Moscow, Academician Volgin st., 12,
tataryan@inbox.ru, +791750222824*

Akhmetkali SHAIMUKHANOV,

*Doctor of Law, Professor, Karaganda University of Kazpotreboysuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, axmetkalis@mail.ru*

BRIEF ANALYSIS OF THE LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN «ABOUT TRAFFIC»

Abstract. The article provides a brief analysis of individual provisions of the current law “On Road Traffic”. This regulatory legal act was developed on the recommendation of the Interparliamentary Assembly of the Commonwealth of Independent States. The structure of the law, basic concepts and principles of road traffic, the system for ensuring road safety and mechanisms for eliminating the consequences of road accidents are considered. It is concluded that the current Law of the Republic of Kazakhstan “On Road Traffic” is structured, goals and main objectives in accordance with the standards contained in the Model Law of the Commonwealth of Independent States.

Keywords: road traffic, safety, traffic accident, state of alcohol intoxication, practical activities, government agencies.

Владилен ТАТАРЯН,

*заң ғылымдарының докторы, профессор, Ресей ІІМ В. Я. Кикоть атындағы Мәскеу университетінің әкімшілік
құқық кафедрасының профессоры, Ресей Федерациясының жоғары кәсіби білімберудің құрметті қызметкері,
Еуразиялық әкімшілік ғылымдар академиясының академигі,
117437, Ресей Федерациясы, Мәскеу қ., Академик Волгин көш., 12,
tataryan@inbox.ru, +791750222824*

Ахметқали ШАЙМҰХАНОВ,

*заң ғылымдарының докторы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің профессоры,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академияческая көш., 9, axmetkalis@mail.ru*

«ЖОЛ ЖҮРІСІ ТУРАЛЫ» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗАҢЫНА ҚЫСҚАША ТАЛДАУ

Аннотация. Мақалада қолданыстағы «Жол жүрісі туралы» заңның жекелеген ережелеріне қысқаша талдау жасалған. Бұл нормативтік құқықтық акт Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы Парламентаралық Ассамблеясының ұсынысы бойынша әзірленді. Заңның құрылымы, жол қозғалысының негізгі ұғымдары мен принциптері, жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі және жол-көлік оқиғаларының зардаптарын жою механизмдері қарастырылады. Қолданыстағы Қазақстан Республикасының «Жол жүрісі туралы» Заңының құрылымы, мақсаттары мен негізгі міндеттері Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Үлгілік заңында қамтылған стандарттарға сәйкестігі туралы қорытынды жасалады.

Негізгі сөздер: жол қозғалысы, қауіпсіздік техникасы, жол-көлік оқиғасы, алкогольдік масаң күй, практикалық іс-шаралар, мемлекеттік органдар.

Владилен ТАТАРЯН,

*профессор кафедры административного права
Московского университета МВД России имени В. Я. Кикотя, доктор юридических наук, профессор,
Почетный работник высшего профессионального образования РФ,
Академик Евразийской Академии административных наук,
117437, Российская Федерация, г. Москва, ул. Академика Волгина,
12, tatoryan@inbox.ru, +791750222824*

Ахметкали ШАЙМУХАНОВ,

*доктор юридических наук, профессор,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, axmetkalis@mail.ru*

КРАТКИЙ АНАЛИЗ ЗАКОНА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О ДОРОЖНОМ ДВИЖЕНИИ»

Аннотация. В статье проведен краткий анализ отдельных положений действующего закона «О дорожном движении». Данный нормативный правовой акт был разработан по рекомендации Межпарламентской Ассамблеи стран Содружества Независимых Государств. Рассмотрены структура закона, основные понятия и принципы дорожного движения, система обеспечения безопасности дорожного движения и механизмы ликвидации последствий дорожно-транспортных происшествий. Сделан вывод о том, что действующий в настоящее время Закон РК «О дорожном движении» выстроен по своей структуре, целям и основным задачам в соответствии со стандартами, содержащимися в Модельном законе Содружества Независимых Государств.

Ключевые слова: дорожное движение, обеспечение безопасности, дорожно-транспортное происшествие, состояние алкогольного опьянения, практическая деятельность, государственные органы.

Proceeding to a specific analysis of the implementation in the national legislation of the member states of the Commonwealth of Independent States of the Model Law "On Road Safety", which was adopted by the Resolution of the IPA CIS of November 25, 2016 № 45 — 18 at the 45th Plenary Session of the Interparliamentary Assembly of the CIS member states [1].

We will inform the interested reader about when exactly the CIS Interparliamentary Assembly first decided to develop model legislative acts. It should be noted that the above-mentioned model legislative act is a legislative act of recommendatory nature, adopted by the Interparliamentary Assembly of the CIS countries in the prescribed manner in order to form and implement coordinated legislative activities of the member states of the Interparliamentary Assembly on issues of common interest, to bring the legislation of the CIS member states in line with international treaties, concluded both within the CIS and other international treaties, participation in which the CIS member states are members.

It should also be reminded that Article No. 1 of Chapter No. 1 of the CIS Model Law "On Road Traffic Safety" defines the main tasks and objectives of the Law necessary for the organization of quality and effective international cooperation to ensure road traffic safety in the countries of the Commonwealth of Independent States. At the same time, the main task is to ensure the protection of life and health of citizens of the Commonwealth of Independent States, protection of their rights and

legitimate interests, property of legal entities and individuals, as well as the environment. Thus, the above-mentioned article of the CIS Model Law covers the issues that are quoted almost verbatim in the articles of the Law of the Republic of Kazakhstan, with a correction for the national character of this act. Having studied all the currently available CIS Laws on this topic, we believe that the more concrete link is currently traced between the CIS Model Law "On Road Traffic Safety" and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Road Traffic".

And so, let us start with the Law of the Republic of Kazakhstan "On Road Traffic". It was adopted on April 17, 2014 № 194-ZKR. Until that time, Kazakhstan had the Law of the Republic of Kazakhstan "On Road Traffic Safety", which was adopted as early as July 15, 1996. And which, in accordance with Article 95 of the new Law of the Republic of Kazakhstan, was recognized as invalid. It should also be noted that on November 13, 2014, new "Road Traffic Rules" were adopted.

Structurally, the new Law of the RK "On Road Traffic" at the time of its adoption by the Parliament of the RK consisted of 95 articles. Then 5 articles were abolished and 4 new articles were introduced. Thus, at present this Law of the RK "On Road Traffic" consists of 14 Chapters and 94 articles. Briefly explain that Article No. 1 — "Basic concepts used in this Law" at the time of adoption, had 56 points, and now it includes 12 more points and excluded 1 point No. 19. In total, there are now 66 basic concepts. We would also like to inform that

many new basic legislative concepts introduced in the period from 2014 to 2021 were introduced in accordance with the CIS Model Law "On Road Traffic Safety". It should be noted that these above additions are not the only ones. Other chapters and articles of the above-mentioned Law of the Republic of Kazakhstan were also subjected to amendments and additions. Let us list some of them: Article No. 21 — "State control and supervision in the sphere of road traffic"; Article No. 23 — "Rights and duties of officials of the authorized body exercising state control and supervision in the sphere of road traffic"; Article No. 24 — "Implementation of state control in the sphere of road traffic"; Article No. 29 — "Medical provision of road safety" and many other articles of this Law of RK.

Analysis of the main provisions of the law shows that Article 1 of the Law of RK — "On Road Traffic" currently contains a significant number of basic concepts used in this Law, some of which are supplemented based on the needs of practical activity. Many of the concepts contained in the commented law are not legally fixed anywhere else, although they are of great importance for law enforcement practice.

Specifically, this act defines under the cited paragraphs such statutory terms as:

- 1) an emergency call system for accidents and disasters;
- 2) a highway;
- 4) a special purpose vehicle;
- 9) locality;
- 10-1) separately designated;
- 12) passenger;
- 14) rules of the road;
- 15) road user;
- 16) traffic safety;
- 17) road traffic safety;
- 20) organization of road traffic;
- 20-1) technical means of road traffic organization;
- 24) road traffic accident;
- 26) driving license;
- 26-1) intelligent transportation system;
- 27) unified transportation document management system;
- 28) vehicle;
- 28-1) initial registration of a motor vehicle;
- 29) owner of a motor vehicle;
- 29-2) electronic vehicle passport (vehicle chassis passport);
- 30) state registration of a motor vehicle;
- 32) active safety of motor vehicles;
- 33) passive safety of motor vehicles;
- 34) authorized body in the field of transport and communications;
- 37) state registration license plate;

- 38) motor vehicle;
- 43) compulsory technical inspection;
- 44-1) passport of self-propelled machine and other types of machinery;
- 44-2) electronic passport of self-propelled machine and other types of machinery;
- 46) register of technical inspection operators;
- 48) technical inspection center and two dozen more basic concepts.

The legally established list of these definitions contributes to increasing the efficiency of the activities of road safety authorities, allowing them to use these concepts uniformly in their practical activities.

Article No. 2 The subject and method of normative and legal regulation is clearly defined. In particular, it is stated that the legislation of the Republic of Kazakhstan on road traffic is based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan and consists of this Law, other normative legal acts of the Republic of Kazakhstan. At the same time, if international treaties ratified by the Republic of Kazakhstan, establishes other rules than those established by this Law, the rules of international treaties shall apply.

Article 3 of the Law sets out the "Basic Principles of Road Traffic". Kazakhstan parliamentarians, based on the analysis of legal regulation of this sphere in the commonwealth countries, international standards, taking into account national peculiarities, determined that the basic principles of road traffic at present are:

- 1) priority of life and health of road users over economic results of economic activity;
- 2) priority of the responsibility of the state for ensuring road safety over the responsibility of road users;
- 3) observance of the interests of road users, society and the state in ensuring road safety;
- 4) a systematic approach to ensuring road safety.

Article 4 of the Law fixes the system of ensuring road safety. It is legally fixed and defined that the system of ensuring road safety in the RK is a means of realization of the state policy in the sphere of road traffic and includes legal norms regulating relations in the sphere of ensuring road traffic safety, a set of central and local executive bodies, legal entities, public associations, road users, means and measures ensuring road traffic safety and elimination of consequences of road traffic accidents. An important element of ensuring road safety is the state policy on persons committing offenses while under the influence of alcohol.

This problem was pointed out by some Kazakh authors [2, 3, 4, 5] and raised in their works by Russian scientists [6, 7, 8].

Analysis of the provisions of the law and the emerging law enforcement practice shows that the effective solution of existing problems is possible only if the provisions of the law are prolonged by public administration bodies in the field of road safety. For this purpose, a special program should be developed, which can be constantly updated, taking into account the ongoing changes and the emerging situation on the roads. The existence of such a program will contribute to the definition of unified goals and objectives of the activities of interested bodies and institutions to improve road safety. With the help of such a program, it is possible to form and promote at the national and regional level a system of priority measures to improve road safety, contributing to the elimination of the main causes of accidents on the roads. Also, the implementation of the program will increase the effectiveness of management in the field of road safety and the implementation of interagency cooperation and coordination of activities of all interested bodies.

In conclusion of this brief text of the article it seems possible to note that the current Law of the RK "On Road Traffic" is organized by its structure, goals and main objectives in accordance with the standards contained in the CIS Model Law.

This normative legal act defines the role of special bodies, the main purpose of which is to ensure comprehensive road safety in the country, issues of legal responsibility for the commission of these illegal acts, as well as the organization and coordination of cooperation. As a result of the application of this law and the road safety program developed on its basis, it is envisaged to carry out coordinated activities to prevent dangerous behavior of road users and to prevent children's road traffic injuries. This approach should contribute to the development of the system of assistance to victims of road accidents, improve the conditions of vehicle traffic and increase the safety of pedestrians. Currently, Kazakhstan has somewhat intensified work on road safety at both republican and regional levels. Thus, the adopted Law of the RK "On Road Traffic" allowed to form unified approaches to the issues of ensuring road safety and laid the foundation for prevention of consequences of road accidents related to damage to the state and society and suppression of dangerous manifestations on the roads.

References

1. "Regulations on the development of model legislative acts and recommendations of the Interparliamentary Assembly of Member States of the Commonwealth of Independent States," which was adopted in St. Petersburg on April 14, 2005. Resolution No. 25 - 8 at the 25th Plenary Session of the Interparliamentary Assembly of the CIS Member States

and which is currently in force with amendments and additions dated November 23, 2012). "Information Bulletin of the Interparliamentary Assembly of States Parties of the Commonwealth of Independent States (IPA Newsletter). 2013 No. 57. Part 2. P. 295 – 307.

2. *Oleynik, V. I.* Analysis of the normative legal regulation of road traffic: domestic and foreign experience / V. I. Oleynik // Bulletin of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan. 2016. No. 2. P. 12 – 16.

3. Subjective factors in the mechanism of traffic offenses / K. A. Bakishev [and others] // International Journal of Experimental Education. — 2019. — No. 3. — P. 117 – 122.

4. *Bakishev, K. A., Nurgaliev, B. M.* Criminal policy of Kazakhstan in the field of combating driving while intoxicated / K. A. Bakishev, B. M. Nurgaliev // Bulletin of St. Petersburg University. Right. 2021. T. 12. No. 3. P. 712 – 727.

5. Bakishev, K. A., Chuchaev, A. On the results of scientific research in the field of ensuring traffic safety / K. A. Bakishev, A. Chuchaev // Bulletin of KEU. 2021. No. 1(60). P. 95 – 101.

6. *Lebedev, A. S.* Features of the formation of criminal law influence on driving vehicles while intoxicated / A. S. Lebedev // Bulletin of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2023. No. 1 (97). P. 93 – 100.

7. *Trofimov, V. E.* Social conditionality of violation of traffic rules by a person subjected to administrative punishment and deprived of the right to drive vehicles / V. E. Trofimov // Yurist-Pravoved. — 2022. — No. 4 (103). — P. 152 – 155.

8. *Larina, L. Yu.* Novels in criminal legislation on liability for violating traffic rules / L. Yu. Larina // Novels in law, economics and management 2022. Materials of the VIII International Scientific and Practical Conference. 2023. P. 41 – 44.

Литература

1. «Положение о разработке модельных законодательных актов и рекомендаций Межпарламентской Ассамблеи государств — участников Содружества Независимых Государств», которое было принято в г. Санкт-Петербурге еще 14 апреля 2005 г. Постановлением № 25-8 на 25-ом Пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств — участников СНГ и которое в настоящее время действует с изменениями и дополнениями от 23.11.2012 г.) // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи государств — участников Содружества Независимых Государств (Информационный бюллетень МПА). 2013. № 57. Ч. 2. С. 295 – 307.

2. *Олейник, В. И.* Анализ нормативной правовой регламентации дорожного движения: отечественный и зарубежный опыт / В. И. Олейник // Вестник Акад. правоохр. орг. при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан. 2016. № 2. С. 12 – 16.

3. Бакишев К. А. Субъективные факторы в механизме дорожно-транспортного правонарушения

// Международный журнал экспериментального образования. — 2019. — № 3. — С. 117 – 122.

4. Бакишев, К. А., Нургалиев, Б. М. Уголовная политика Казахстана в сфере противодействия управлению транспортным средством в состоянии опьянения / К. А. Бакишев, Б. М. Нургалиев // Вестник Санкт-Петерб. ун-та. Право. 2021. Т. 12. № 3. С. 712 – 727.

5. Бакишев, К. А., Чучаев, А. О результатах научного исследования в сфере обеспечения безопасности движения автотранспорта / К. А. Бакишев, А. Чучаев // Вестник КЭУ. 2021. № 1 (60). С. 95 – 101.

6. Лебедев, А. С. Особенности формирования уголовно-правового воздействия на управление

транспортными средствами в состоянии опьянения / А. С. Лебедев // Вестник Санкт-Петербург. ун-та МВД России. 2023. № 1 (97). С. 93 – 100.

7. Трофимов, В. Е. Социальная обусловленность нарушения правил дорожного движения лицом, подвергнутым административному наказанию и лишенным права управления транспортными средствами / В. Е. Трофимов // Юристъ-Правоведъ. — 2022. — № 4 (103). — С. 152 – 155.

8. Ларина, Л. Ю. Новеллы уголовного законодательства об ответственности за нарушение правил дорожного движения / Л. Ю. Ларина // Новеллы права, экономики и управления 2022: материалы VIII Международной научно-практической конференции. 2023. С. 41 – 44.

АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ

«Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы» журналы: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция бағыттары бойынша мақалалар жариялайды.

Пікірсайыс материалдары үшін журналдың беттері әрқашан ашық, сондықтан оның мазмұны міндетті түрде құрылтайшылардың және редакция алқасының көзқарасын көрсетпейді.

Жариялауға берілетін мақалалар ғылыми жарияланымдар әдебіне сәйкес келуі тиіс.

- Авторлар келтірілген фактілердің, дәйексөздердің, экономикалық-статистикалық деректердің, өз аттарының, жағрафиялық атаулардың және өзге де мәліметтердің іріктелімі мен дұрыстығы үшін, сондай-ақ ашық баспасөзде жариялауға арналмаған деректерді пайдаланғаны үшін жауап береді.

- Нақты деректерді, бүкіл мәліметтерді, әдебиеттерден алып пайдаланған және өзге де дерек көздерін, сондай-ақ мақалада келтірілетін дәйексөздерді тиісті сілтемелермен растау қажет.

- Авторлар жарияланымдарға қойылатын талаптарды сақтауы тиіс.

- Түпнұсқа жұмыс ретінде плагиатты табыс етуге және бұрын жарық көрген жарияланымға жол берілмейді.

Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы» журналы токсанына бір рет (жылына төрт рет) шығады. Қайта басылған кезде журналға сілтеме жасау міндетті.

Қарауға қабылданған мақалалар бойынша екі апта ішінде оларды жариялаудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы мәселе шешіледі. Түпкілікті шешім Редакция алқасының талқылау нәтижелері бойынша қабылданады. Мақалалардың өтуі туралы бүкіл ақпаратты авторлар +7 (7212) 44-16-24 (6500) телефоны бойынша ала алады.

Автор Интернет желісінде Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті сайтының «ҚЭУ Жаршысы» бөлімінде, «ҚЭУ Жаршысы» журналында жарияланған, өз мақаласының электронды нұсқасын өтеусіз негізде жаңғыртуға келісім береді. Автор сайтқа шығу мүмкіндігі реттелмегенін түсінуге сүйенеді.

Жариялауға қабылданбаған мақалалар авторларға қайтарылмайды.

Жарияланым үшін қаламақы төлеу қарастырылмаған.

Қолжазбаның жарияланым ақысы 5 100 теңге (эквиваленті 12\$).

Назар аударыңыз: Автордың ҚЭУ Жаршысына жариялау үшін мақаланы беруі ғылыми жарияланымдар әдебінде айтылған ережелер мен талаптарға келісім беру ретінде автоматты түрде қабылданады.

Мақалалар мәтінінің форматына қойылатын талап:

- мәтіндік редактор Microsoft Word;

- қарып түрі Times New Roman 11 кегль (мақалалардың негізгі мәтіні үшін);

- бір жол аралық интервал;

- бос орын: жоғарғы, төменгі, оң жақтағы, сол жақтағы — 2 см қалдырылады;

- азат жолдан шегініс — 1 см.

Көрсетілген форматтағы мақала көлемі 8 беттен аспауы тиіс.

Жарияланымдардың міндетті элементтері болып саналады:

- мақаланың тақырыбын жеткілікті түрде толық көрсетуі тиіс УДК индексі, одан әрі азат жолдан шегініс қарып түрі Times New Roman 11 кегль;

- орыс, қазақ және ағылшын тілдеріндегі автордың (теңавторлардың) аты (бас әріптермен) және тегі (барлық әріптер бас әріппен) қарып түрі Times New Roman 10 кегль, курсив;

- авторлар туралы мәлімет: регалия, авторлардың жұмыс орны және байланыс ақпараты (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, курсив;

- мақала атауы бас әріптермен, майлы қарып түрімен (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, ары қарай азат жолдан шегініс;

- мақаланың аңдатпасы және түйінді сөздер орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде, қарып түрі Times New Roman 10 кегль.

- **Назар аударыңыз:** кез келген қысқартуға, оның ішінде аббревиатураға, түпнұсқа тілінде ғана рұқсат етіледі (өзге тілдік форматтарда мағынасы толық ашылып берілуі тиіс).

Мақала мәтінінің ұсынылған құрылымы:

1. Проблемалардың қойылысы.

2. Соңғы зерттеулерді және жарияланымдарды талдау.

3. Жалпы проблемалардың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету.

4. Зерттеу мақсаты.

5. Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Мақалаларды табыс ету формасына қойылатын талаптар:

Мәтін электронды түрде табыс етіледі (e-mail редакция алқасына: vestnik_keu@mail.ru).

Мақалаға мыналарды (сканирленген түрде) тіркеу қажет:

- **ғылыми жетекшінің ұсынысын** (студенттер мен магистранттар үшін);

- **пікір** жазушының ғылыми дәрежесі мен координаттары көрсетілген, аталған зерттеу саласындағы маманның (сканирленген) пікірі (Қазақстанның, ТМД елдерінің және шетелдердің оқу және ғылыми мекемелерінде жұмыс істейтін оқытушылар мен ғылыми қызметкерлер үшін).

Редакция алқасының мекен жайы: Қарағанды, Академиялық көшесі,9, Қарағанды экономикалық университеті, 359 каб, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вестник Карагандинского экономического университета» публикует статьи по следующим направлениям: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция.

Страницы журнала открыты для дискуссионных материалов, поэтому его содержание не обязательно отражает точку зрения учредителей и редакционной коллегии.

Передаваемые для публикации статьи должны соответствовать этике научных публикаций:

- Авторы несут ответственность за подбор и достоверность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных, географических названий и иных сведений, а также за использование данных, не предназначенных для открытой печати.

- Фактические данные, все сведения, заимствованные из литературных и иных источников, а также цитаты, приводимые в статье, необходимо подтверждать соответствующими ссылками.

- Авторы должны соблюдать требования к публикациям.

- Не допустимым является представление плагиата в качестве оригинальной работы и публикация ранее опубликованной статьи.

Журнал «Вестник Карагандинского экономического университета» выходит один раз в квартал (четыре раза в год). При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Окончательное решение принимается по результатам обсуждения на Редколлегии. Всю информацию о прохождении статьи авторы могут получить по телефону: +7 (7212) 44-16-24 (6500).

Автор дает согласие на воспроизведение на безвозмездной основе в сети Интернет на сайте Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в разделе «Вестник КЭУ» электронной версии своей статьи, опубликованной в журнале «Вестник КЭУ». Автор исходит из понимания, что доступ к сайту не регламентирован.

Отклоненные статьи не возвращаются авторам.

Выплата гонорара за публикации не предусматривается.

Плата за публикацию рукописей составляет 5 100 тенге (эквивалент 12\$).

Внимание: Передача автором статьи для публикации в Вестнике КЭУ автоматически воспринимается как согласие с перечисленными положениями и требованиями этики научных публикаций.

Требования к формату текста статей:

- текстовый редактор Microsoft Word;

- шрифт Times New Roman 11 кегль (для основного текста статьи);

- одинарный междустрочный интервал;

- поля: верхнее, нижнее, правое, левое — по 2 см;

- абзацный отступ — 1 см.

Объем статьи в указанном формате не должен превышать 8 страниц.

Обязательными элементами публикации являются:

- индекс УДК, который должен достаточно подробно отражать тематику статьи, далее абзацный отступ шрифт Times New Roman 11 кегль;

- имя (с прописной буквы) и фамилия автора (соавторов) (все буквы прописные) на русском, казахском и английском языках, шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- сведения об авторах: регалии, места работы авторов и контактная информация (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- название статьи прописными буквами, жирным шрифтом (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 11 кегль, далее абзацный отступ;

- аннотация статьи и ключевые слова на русском, казахском и английском язык, шрифт Times New Roman 10 кегль.

- **Обратите внимание:** любые сокращения, в том числе аббревиатура, допускаются только на языке оригинала (в других языковых форматах должна быть приведена полная расшифровка).

Рекомендованная структура текста статьи:

1. Постановка проблемы.

2. Анализ последних исследований и публикаций.

3. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.

4. Цель исследования.

5. Основные результаты исследования.

Требования к форме предоставления статей:

Текст предоставляется в электронном виде (e-mail редколлегии журнала: vestnik_keu@mail.ru).

К статье необходимо приложить (отсканированную):

- **рекомендацию научного руководителя** (для студентов и магистрантов);

- **рецензию** (отсканированную) специалиста в данной области исследования с указанием научной степени и координат рецензента (для преподавателей и научных сотрудников, работающих в учебных и научных учреждениях Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья).

Адрес редколлегии: Караганда, ул. Академическая, 9, Карагандинский экономический университет, каб. 359

т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The journal «Karaganda Economic University Bulletin» publishes papers in the following areas: Economics, Philosophy, Pedagogics, and Law.

Papers are open to discussion, so their content does not necessarily reflect the views of the founders and the Editorial Board.

Manuscripts submitted for publication should correspond to the Ethics of scientific publications.

Authors are responsible for the choice and the accuracy of the facts, quotations, economic and statistical data, proper names, place names and other information, as well as the use of data which are inappropriate for public media.

The actual data and all the information taken from references and other sources, as well as citations given in the manuscript need to be confirmed by the appropriate links.

Authors should meet the publication requirements:

Original research papers can be submitted on the understanding that the paper was not previously published or under consideration for publication elsewhere. Please, avoid plagiarism!

The journal «Bulletin of Karaganda Economic University» is issued once a quarter (four times per year). In terms of reprint the reference to the journal is required.

The final decision about publishing manuscripts accepted for the submission is made within two weeks. The final decision is made according to the results of the Editorial Board discussion. Authors can get information about manuscript evaluation by tel.: +7 (7212) 44-16-24 (int. 6500).

By submitting a manuscript to the editor authors are deemed to have granted permission to publish free electronic version of the manuscript in «Karaganda economic university Bulletin» at the web-site of Karaganda economic university.

Author understands that access to the web-site is not regulated.

Rejected manuscripts are not returned to the authors.

Payments of honoraria for the publication are not provided.

The fee for the publication of manuscripts is 5,100 tenge (equivalent to \$ 12).

Please, pay attention that the submission of manuscripts for publication in the «Bulletin of KEU» automatically means that the author agrees with the provisions and requirements of scientific publications ethics mentioned above.

Format:

- Text editor — Microsoft Word;
- Times New Roman, 11-point font (for the main text);
- Single line spacing;
- Margins: head, bottom, right, left — 2 cm;
- Indentation — 1 cm

The volume of manuscripts in the specified format should not exceed 8 pages.

Obligatory elements:

- the universal decimal classification index, which should reflect the research area of publication in details; indentation; Times New Roman 11-point font;

- the name (in capital letters) and the surname of the author (co-authors) (in capital letters) in the Russian, Kazakh and English languages, Times New Roman 10-point font, italic;

- information about the authors: regalia, institution and contact information (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 10-point font, italic;

- manuscript title must be in capital letters, bold type (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 11-point font, later indentation;

- manuscript's abstract and key words must be in Russian, Kazakh and English, Times New Roman 10-point font.

Please, pay attention that abbreviations must be in the original language (in other language formats full transcript should be given).

Recommended structure:

1. Problem statement.
2. Analysis of the recent research and publications.
3. Selection of the unsolved aspects of the problem.
4. Purpose of the study.
5. Main results.

Requirements for submission

Please submit all manuscripts to the Editorial Board in Word documents by e mail: vestnik_keu@mail.ru

Master and Bachelor students should attach:

- a scanned version of the scientific Supervisor's recommendation for manuscript submission.

- a scanned version of the review from the specialist in this area of research. The review should contain reviewer's scientific degree and contact information (for teaching staff, scientific researchers working in educational and research institutions in Kazakhstan, and other countries).

Editorial Board address: Karaganda Economic University, office 359, 9 Akademicheskaya str., Karaganda

Tel: +7 (7212) 44-16-24 (6500). E-mail: vestnik_keu@mail.ru

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

**ЖУРНАЛ
Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

**JOURNAL
Bulletin of KEU: economy, philosophy, pedagogics,
jurisprudence**

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только
с письменного разрешения редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Басуға қол қойылды	21.06.2023	Подписано к печати
Пішімі	A4	Формат
Көлемі, ес. б. т.	8,6	Объем, п. л.
Таралымы	30	Тираж
Тапсырыс	№	Заказ
Келісімді баға		Цена договорная

**Редакцияның мекен-жайы — Адрес редакции
Республика Казахстан, 100009, г. Караганды, ул. Академическая, 9.
Отпечатано в типографии Карагандинского университета Казпотребсоюза.**